

Polgár Ernő

AZ ISTENEK SZIGETE

POLGÁR ERNŐ: író, drámaíró, dramaturg. Bácsalmás, 1954. jan. 27. – .

Tanulmányok: Egri Tanárképző Főiskola könyvtár szak, 1972–76-ig, Színház- és Filmművészeti Főiskola, 1978–82-ig, Oxfordi Egyetem, 1981.

Életút: 1972–76-ig az OSZK-ban könyvtáros, 1976–77-ig a Magyar Rádiónál szerkesztő, 1977–79-ig az Országgyűlési Könyvtár, az Iparművészeti Múzeum könyvtárosa, 1979–97-ig a Madách Színház dramaturgja, 1997–98-ig a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanulmányi vezetője, 1998-tól szabadfoglalkozású író, 2000-től a Blue Shop Online galéria és a Guttenberg Galaxis digitális kiadó vezetője.

1981-ben MTA-ösztöndíjas, 1982-ben Gendben ösztöndíjas, 1994-ben Soros-ösztöndíjas, 1998-ban Pro Renovanda Cultura Hungariae ösztöndíjas, 2000-ben a Magyar Művészeti Akadémia milleniumi alkotóművészeti pályázatán „Isten madárkái” című drámája dicsérő oklevelet kap.

Művei: Hullámsír, Hazatérők, Ady (1983), Túl az Egyenlítőn (Színházi bemutató, Madách Színház, 1985), Randevú Bangkokban, Elítéltek, Tűzjárók (1991), Isten madárkái (film, 1994), A sárga csillagok nyomában (1992), Légy a feleségem! (1994), A Philemon fedélzetén a világ körül (1994), Lótuszvirág (Távol-keleti történetek, 1994), A sárga csillagok nyomában (Gettó a Délvidéken, 2. Bőv. kiadás, 1997), Egy asszony második élete (1997), Szerelmek (1999), A Szent István parki fák (2000), Színészek és színésznők bővületében (2000), Civilizációk nyomában (2001), Az iszlám világ titkai (2001)

Előkészületben: Tengerek és szárazföldek bővületében; Káma szolgája; A dunaparti hársfák.

POLGÁR ERNŐ

**Az
istenek szigete**

Pomáz, 2002

A kötet megjelenését támogatta

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
a Nemzeti kisebbségek könyvkiadása program

© Polgár Ernő 2002
© Kráter Műhely Egyesület 2002
ISBN 963 9195 67 7

Felelős kiadó és szerkesztő *Turcsány Péter*
Könyvtervező tipográfus *Burány Tamás*

A borító a szerző *Körmenet az istenek szigetén (Bali)*
c. fotójának felhasználásával készült

Kiadja a *Kráter Műhely Egyesület*
2013 Pomáz, Búzavirág u. 2.
www.krater.hu
Telefon/fax: 06-26-328-491
info@krater.hu
Szöveggondozó *Várady Zsuzsa*
Készítette a 3 BT műhelye
Felelős vezető *Burány Tamás*

*A XX. század, ahonnan érkeztünk,
több rossz embert csinált,
mint amennyit elpusztított.
Ahogy éltünk, már nem lehet,
ahogy kellene, még nem tudunk.*

(Polgár Ernő)

Előszó

Az istenek szigete: Bali. Óceánoktól ölelt parányi Éden. Ahová visszatérek, a világot teremtő Isten színe elé. Az Alkotó, befejezván művét a Csendes- és az Indiai-óceán között fekvő elíziumi mezőkön pihen az üdvözültek árnyai között, szerettei körében.

Mindig, amikor családi fényképeket nézegettem, melyek sárgák és élettelenek voltak, mint a földre hullott őszi levelek, a gyermekkor és a múlt szereplői oly távolinak látszottak a megállíthatatlan időben, mint a nyugvó nap a horizont mögött. Álarc takart el mindent: a szereplőket, a díszleteket, a jelmezeket, az emlékeket, önmagammat.

Csak a tudattalan őrizte titkaim, mint a hold a fényt, amikor a nap már pihenni tért a látóhatár peremén.

A poros kulisszák között, a múlt színpadán az alvilágból Thanatosz szállt mindig elő, fivérével Hüpnossal: megtörte felmenőim lelkét, s ahogy az ógörögök vélték: teleitta magát vérükkel.

Thanatosz, Hüpnosz szeme láttára már ötéves koromban elhurcolta anyámat, a kitelepítések idején, a kényszerlakóhelyül kijelölt falucska templomából, de még nem tartotta magánál.

A megrázkódtatás után aztán egész életemben úton voltam, hogy Istent újból megtaláljam. Hiszen ő, amikor tehettem, magához ölelt gyakran, s családom tagjait jóságának palástjával melengette.

De a XX. századi fényképek némák maradtak, hiába rendeztettem őket. A színpalak mögül nem léptek elő a szereplők, akiket a végzet, mint a meghaló és újjászülető hold mind utolért.

A gyermekkor fényes deszkáin álltam egyedül. Nem peregetek az események.

Az élők birodalmában, ami előttünk van: titokzatos, amit magunk mögött hagytunk: áthatolhatatlan esőerdő. S ha a gyermekkor tisztására mégis visszatalálunk, a múlt fénye járja át az erdőt, mely fákkal, virágokkal, tündérekkel, démonokkal, jóságos lényekkel és ragadozókkal teli. Folyók, vizek, égbe törő csúcsok és mély szakadékok között, mint itt, az istenek szigetén, ahol képzeletemben peregetek le napkeltétől napnyugtáig azok a jelenetek, melyeket ab initio naplómba írtam, és kötetbe zártam.

Végtelen bolyongás közepette a nagyvilágban.

*Bali (Indonézia) 2000. augusztus 2-án,
Ganungan napján*

1.

Bali, 2000. Ganungan, 9⁰⁰

A világ legnagyobb adakozója a Nap. Fényével, melegével mindenkit, minden nap meglátogat.

Szerda reggel, ahogy a teremtés óta mindig, kilenc órakor emelkedett az Indiai-óceán látóhatára fölé. Széttértette aranyló köntösét, bevilágított a hömpölygő tenger mély üregeibe, ahol az óceán rejti titkait, mint a történelem, mely öröktől fogva létezik. Mindkettejük jelenében ismétlődik a múlt, jövőjükben a jelen. Minden, mi bennük létezik, újra születik, örök forgásban él, mint az univerzum, mely most aludni tért. A tengernyi csillag és a hold átadták helyüket az ébredő napnak, melynek sugarai a Bali Hotel Kuta Aman Gati tengerparttól pálmakerttel határos úszómedencéjét is felkeresték, bekukkantottak a bambuszgerendákból épült, pálmalevelekkel fedett, oldalt nyitott kávéházába, ahol a reggeli úszás után a vendégek már elfoglalták helyeiket. Az éjszaka eleven gekkók pedig most lelassulva tértek biztonságos hasadékaikba nyugovóra. Éjszakai őrzárataik után helyettük már a nap perzselő ereje úzi el a moszkítókat és a kellemetlenkedő rovarokat, ha azok a gekkóktól kellő távolságban kialakított fészkeikből mégis ki-merészkednének.

Indonéziában nem ajánlott olyan szobát kivenni, amelynek környezetét nem gekkók védik a moszkítóktól. A nap forró pajzsa nem képes olyan tökéletes biztonságot nyújtani, mint ezek a parányi gyíkok. Nem indokolatlan tehát, hogy a piramisokat épített egyiptomiak, és a piramisoknál sem jelentéktelenebb szentélyeket emelt inkák istenként tisztelték a mindenható napot, hogy szertartásokon áldo-

zatokat mutattak be, leborultak a színek karneváli pompájában felöltözni tudó tányérja előtt, hogy hálát mondtak adakozó és jótévő sugarainak, amelyeknek fénye és melege az élet teremtőivé, megtartóivá és megsemmisítőivé váltak. Fölfoghatatlan, hogy Tóth Menyhért festőművész miért érzett késztetést, hogy belenézzen a napba. A kiválasztottja volt? És akkor nézett bele, amikor a legközelebb állt a földhöz! Délben! Nehéz volt, de a nap engedett. Mindennap belenézett, és egyre könnyebben ment. A napot gyönyörűnek látta és körülötte kontúr volt. Festményei bizonyítják, hogy mindezt megtette. Vásznain minden fehérén izzik, a fehér végtelen sokasága csap össze, kékes, szürkésfehéres, pirosas és rózsaszínes fehérek, a hideg és a meleg egyre tüzesebb izzó színei, amelyekhez fogható pazar színbőség költözik minden nap Indonézia tizenháromezer szigetére. A szigetek pedig gyémánttal, smaragddal, rubinnal, opállal, zafírral díszített ékszerként terítik be a koralltengereket Ázsiától a Csendes-óceániáig, ötezer kilométeres távolságban.

S színekben ragyognak, mint egy Tiffany műhelyében készült olmozott üvegtábla.

Bonyolódik a tengeri kereskedelem India és Kína között a Malaka-szoroson emberemlékezet óta. Maluku mesés fűszerszigetei hívták, csábították az indiai, arab és holland kereskedőket, mint a jóságos öreg tengeri isten, Nereus lányai, a nereidák, a hajósokat segítő nimfák a messzi vizekre, távoli kikötőkbe a tengerészeket, akik a mély és kiismerhetetlen tengereken, hideg tajtékú hullámokon, a tomboló viharban hánykolódó vagy a ringató habokon a vizek nyugtalan utasai, az óceánok vándorai, akár a sirályok és a szél.

Európából Balira feleségemmel a Malaysian Airlines járatával érkeztem. A Bécsből – Kuala Lumpur-on át – Bali repülőteréig tartó tizennyolc órás repülés után az első lépé-

seket végre tegnap este megtettem ebben a paradicsomi idillben, amely körülölelt. „Aki Indiában, Ázsiában és a Csendes-óceániai szigeteken – fordult meg a fejemben – egyidőben szeretne feledhetetlen heteket eltölteni, annak elég Balira utaznia. Itt, helyben, mindent megtalál. Hindu művészetet, építészetet, szobrokat, festményeket, fából faragott tárgyakat, zenét, táncot, drámai jelenetet a Ramajánából, gamelan zenekart, festői tengerpartot, szörfölésre alkalmas hullámokat, búvárkodásra hívó lagúnákat, maszszászra és még azon is túli gyönyörökre csábító balinéz nőket”. Szállodai sofőrünk, Johand, protestáns hitre tért Irian Jaya-i pápua megjegyezte: „Nem jártam máshol a világon, de azt tudom, hogy isten a paradicsomot Balin teremtette, majd ő is ide költözött!”

Balin az istenek békességben élnek egymással. A többségben lévő hinduk istenei: Brahma, Visnu és Siva, az Atyával, a Fiúval, a Szentlélekkel és Allahhal, aki a Korán tanúsága szerint a paradicsomban majd csordogáló patakokkal átszelt zöldellő kerteket ad jutalmul azoknak, akiket a végső ítélet napján arra érdemesnek talál. Fel is csendül reggelenként a müezzin hívó szava itt, Balin is, az „Allah Akbar” imára szólítása visszhangzik a szálloda úszómedencéje körül.

Szállodánk a Hotel Village Inn néven is ismert Hotel Kuta Aman Gati: Bali leglátogatottabb fürdőhelyén, Kuta tengerpartján, trópusi erdő közepén kialakított parkban: pálmafák, hibiszkuszok, oleanderek, mangófa, orchideák között emelkedő emeletes, tornácos házakból áll. Ezek kört alkotva középkori kerengőként veszik körül a kertet. A park közepén helyezkedik el az oldalt nyitott étterem és kávéház, ahol az asztaloknál ülünk, és a reggelit szolgálják fel. Az étterem mellett húzódik a pálmafáktól árnyékolt

úszómedence, aminek közepén parányi „szigeten” hibiszkuszok, amarilliszek pompáznak.

Tegnap este Johand felesége volt az ügyeletes a recepciónál, és húsz dollárért tudtunk tőle, a különböző árú apartmanok közül, moszkítóhálókkal védett, ventilátoros szobát kivenni. A meleg vízzel ellátott fürdőszoba ablaka és a mahagóni bútorokkal berendezett szoba egyik ablaka a kertre néz, a szoba másik ablaka pedig az épület székekkel, asztallal berendezett tornácára, melyre görnyedt mangófa lombkoronája borul. Az ilyen magas fáról gondolják a pápuák, hogy a fa az égbe vezető út.

Mintha gyermekkorom helyszínére, nagyapám házába érkeztem volna! Minden a családi házból ered?

Az emeleti tornác mennyezetén mozdulatlan gekkók lógtak, és ugrottak azonnal, ha moszkítót kellett bekapni. Losment, indonéz vendégszobát nem érdemes kivenni, ha annak nincs mennyezete, mert éjjel nem lehet megszabadulni a bambusztetőről támadó rovaroktól. És ezek a néhány dolláros bungalók csak tetőre szerelt víztartállyal üzemelnek, amiket mandinak hívnak. A mandiból melegvíz nem folyik: a hideget is pumpálni kell. A légkondicionált apartmanok sokkal drágábbak, ám Bali klímája nem olyan forró, hogy egy ventilátor ne lenne elég.

Balin, látványos rituáléval, a naptári év számos hétköznapja is ünnep. A mai nap különösen. Ma van Ganungan napja.

Reggelire a papaya-, ananász- és kiwi-szeletekből összeállított gyümölcssalátát szolgálják fel először. Nyoman Juniawan balinéz hindu fiatalember, a recepció vezetője, lángvörös hibiszkuszt helyez feleségem hajába. A szálloda női alkalmazottai a kerti házioltárt díszítik, és az istenek szobrait ünnepelő ruhába öltöztetik. Asztaltársaságunk tagjai már elfoglalták helyüket. A német pszichiáter, Szumátra

szigetéről elszármazott felesége, és hosszú, fekete hajú, gyönyörű leányuk Sita. A pszichiáter önmagát úgy jellemezte, hogy belőle, a csavargóból, előbb lett gazdag ember, s csak aztán jó családapa.

A kislány hajába tűzött hibiszkusz szirmai az isteneknek felajánlott ajándék volt.

A Ganungan: a győzelem napja. Ünnepe, mint a keresztények karácsonya. Az utak mentén többméteres, virágokkal teleaggatott bambuszrudak állnak, a lakóépületekben mindenütt emelt házioltárok gyümölcstől, élelemtől roskadoznak. Virágok illatoznak, aranyló, csillogó kelmék széltől támadt suhogása hallható.

A szálloda kertjében is Ganesháé a legszebb viselet. Az embertestű, elefántfejű istené, aki patkány hátán közlekedik. Ganesha, a trimurtinak nevezett istenhármasból: Siva gyermeke.

Régóta mesélik a történetet, hogy Siva hosszú útról tért haza, és felesége, Parvati ágyában egy fiatalembert talált. Féktelen haragjában a csábítónak vélt fiatalember fejét gondolkodás nélkül levágta, és később tudta meg, hogy a saját gyermekével végzett. Ganesha felnőtt, miközben Siva távol volt családjától. Siva bánta, amit tett, de Ganeshát, a drága fiút, csak előző élete külsőjével tudta újra életre kelteni. De nincs olyan fájdalom, amit a múltó idő meg ne enyhítene.

A phallikus szimbólummal, a szent lingam jelképpel azonosítható Sivat számtalan reinkarnációban istenként magasztalják. Visnu Ráma alakjában való újjászületése a leghíresebb a balinézek között.

Ganungan napja: Ráma győzelmének diadala.

Ráma feleségét, Sítát, Ceylon szigetén, Lanka uralkodója, Rawana elrabolta, de Ráma Hanuman majomisten hadseregének segítségével elfoglalta Lankát, és kiszabadította Sítát. A bátrakat segítette a szerencse, de a harcokban

sokan meghaltak: a hősök lelke pedig a nirvánába érkezett. Az emberi lélek ugyanis nem más, mint a testben lakozó ikerlény.

Halhatatlan, és azonosítható a vérrel.

Ezért a Biblia szigorú tilalma, mely a vérnek vagy kivézetlen húsnak táplálékként való elfogyasztását korlátozza? S a gyakorlat a selyemúton a messzi keletről a Szentföldre is eljutott volna?

Anyám egy csirke nyakát nem volt képes elvágni. A kivégző feladatra mindig talált valaki mást, aki kivégeztette helyette az állatot. Haug Kató nénit a szomszédból, apát, ha otthon volt.

A szállodában orchidea szirmaiból, zsenge bambuszlevelekből készített kegytárgyakat helyeznek el az asztalokra, a lépcsőkre, a járdákra, ahol a lelkek járnak, és táncolnak. A természet ugyanis mindnyájunkat szabadnak teremtett, ezért természetes a szabadság igénye az embernek és a lelkeknek.

A balinézek, még hétköznapi étkezéskor is bambuszlevélből készült tányérkába falatokat tesznek, amiből ők esznek, hogy családtagjaik lelkeit megvendégeljék. Szantálfa füstölög, s az illatos füstcsíkok köröket rajzolva szállnak fölfelé, válnak semmivé, mint ahogy a földi halandó a vágyak és szenvedések folyamában, a karma mindent átfogó törvényei szerint, az újjászületések szünni nem tudó körforgásából lép ki a szanszára rendszeréből, a nirvána örökkévalóságába.

A pincérnő egy gyermek tenyerében elférő bambuszlevéltányérba szedett mindenből az asztalon lévő ételekből.

– A lelkeknek... szeretteik lelkének! – mondta angolul.

„Nem tudhatjuk, hogy mit forgat a fejében a hallgató ember” – néztem a német pszichiátert. De, amikor megszólalt, már tudtam, hogy mit, amikor csendben volt.

– Requiem. Requiem pro familia – mondta latinul. Mert ha egy orvos egyszer megtanult latinul, azt használja is. Halál beálltakor azt mondja: a beteg exitált. A hozzátartozókat ilyenkor titokzatos érzés járja át. Beavatottakká válnak. S úgy mesélik is: a doktor úr közölte, hogy mi történt, de latinul.

„Persze, ők mindent tudnak!” – bólogat erre a hallgatóság. És az orvos szépen beszél. A megejtett lány anyjától azt kérdezi: „kivel koitált a gyermek?” Azt mondja: „deprimált a beteg”, és nem azt, hogy búskomor. Ha pedig neki van rossz napja – így morog bosszúsan: „Fécesz az egész!” Pedig csak a szarra gondolt.

A papok is effélék. Amikor gyermek voltam, anyám minden nap elküldött a templomba ministrálni. Térdeltünk az oltár előtt, és latinul felegettünk a szentmise megfelelő részeire, de egyszer csak a Vatikán bölcs bíborosai mindent megváltoztattak. A híveknek hátat fordító, latinul miséző pap nézzen szembe a híveknek! Beszéljen a nyelvükön! S ne fordítson hátat a vele együtt imádkozóknak! Kerüljön közelebb isten követőihez!

Azóta az orvosok a latin nyelv lángjának fáradhatatlan őrzői, mint a perzsa Zarathusztra követői, akik még ma is őrzik a Dárius palotáját perzselve elpusztító tűz fáklyányi lángját, amelyet Perszepoliszban, Nagy Sándor parancsára, részeg katonák csiholtak.

Így emlékeznek ma Iránban a régi dicsőség letűnt korszakára.

– Requiem familiaris. Requiem pro mater – rakosgatom magamban a holt szavakat, amikor a balinéz pincérnő befejezi a felszolgálat. Finomnak, melegnek, simogatónak vélt kezének mozdulatai láttán: anyám keze jut eszembe.

Azon a forró, júniusi, bácsalmási délutánon anyám a kertre néző nyitott verandán üldögélt, kezében egy nekem

címzett levelet szorongatott. Apám a hűvös szobában szunyókált, ahogy a bácskai nobilis Bedich család tagjai tették évszázadokon át a délutáni forráságban, s hallotta, hogy csönget valaki, de nem ment kaput nyitni, mert a látogató beengedése anyám reszortja volt.

A ki tudja, hányadik csengőszóra apám mégiscsak fölkelt, és kicsoszogott a házból.

– Elaludt! Hát persze, gondolhattam volna, hogy ezért nem hallja! – nézett a szendergő anyámra.

– Jövök – szólt a kapu felé, majd beengedte a postást. Ott az udvaron át is vette a nyugdíjat, majd elindult visszafelé a házba.

– Margit, megjött a nyugdíj! Hallod? Itt a nyugdíj végre! Betegyem a helyére a viaszkosvászon alá?

De anyám nem válaszolt. Cukott szemmel csak ült némán a karosszékekben.

– Margit! – érintette meg apám a vállát. S ekkor anyám keze lehullott az öléből, kezéből kiesett a levél.

– Uramisten!... – villant át apámon a felismerés –, de hiszen már nem is... – kimondani sem merte.

Édesanyám örökre elszenderült. Keze még meleg volt, lelke végtelen útra kelt, s a levél, mely nekem szólt: megcímezve, fölbélyegezve ott hevert a földön.

„Drága Fiam! Nagyon örülök, hogy hazajöttök a születésnapomra. A szobátokat már elkészítettem. Alig várom már, hogy lássam az unokáimat. Orsolyának túróskalácsot sütök, mert azt szereti, Péternek madártejet főzök. Szerelmes felednek és Neked, fiam, meggyes-mákos rétest. Már csak néhány napot kell várni és találkozunk. Ne hozzatok semmit, ide mindig üres kézzel gyertek! Nekünk mindenkünk megvan és az a legnagyobb ajándék, amikor hazalátogattok. Mindig átölelve Benneteket!”

„Drága Mama! Utolsó leveledet megkaptam, mely ott hevert a földön, a verandán. Ez számomra nemesebb, mint a gyémánt, fénylőbb, mint a címer, drágább, mint bármely kincs. Belőle olyan szeretet árad, mely egész életemet átmelegíti, fénye messzebbre világít, mint a nagyapponyi Apponyiak és a széki Forrók régmúlt és a feledés lomtárában porosodó tettei.”

Kezed mennyi szeretetet adott! Amikor kisfiú koromban pólyáztál, fésültél, simogattál, ettetél, ápoltál, elaltattál. Negyven év múltán is élénken emlékszem, amint a ház előtt állva integettél, s én egyedül indultam óvodába. Akkor még nem kellett kísérgetni a gyerekeket, alig volt forgalom az utcán. Egy-egy lovasszán csilingelt az utcákon. Egyikükre felkapaszkodtam, s integető kezed egyre távolodott tőlem. S még hallottam a hangodat:

– Ma jön a Mikulás! Biztos hoz neked valamit!

A kéz, édesanyám keze most is melegít. Itt, Bali szigetén, az asztalnál, a reggel mély csöndjében most is hallom a hangját:

– Fiam – s a kéz mintha megérintené arcomat. S most felcsendül Verdi Requiemje – Carlo Maria Giulini vezényletével.

A kórus és a quartett lángolva énekl: „Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison.”

Eközben az étteremben reggelinket elfogyasztjuk.

*

Az emberek jobban hisznek a szemüknek, mint a fülüknek.

Nekem akárhogy mesélték a kitelepítések, a deportáltak kálváriáját: mindig hiányérzetem támadt. Hallották... nem emlékeznek mindenre... még gyerekek voltak... S a változatok tovább sorolhatók.

Szeretteim közül többen túlélő szemtanúi voltak a XX. századnak, mely tudathasadásával hívja fel a Talmud szerint mindig igazságos utókor figyelmét arra, hogy az emberiség történelme a terheltség génjeit hordozza. Hogy lappangó korszakok után elemi erővel törhet újra és újra felszínre a történelem skizofréniára való hajlama, mint a dühös vulkán kitörése Krakataunál: Jáva és Szumátra szigetei között. Amikor a sötétség szállt a földre.

A nap sem bírta jószándékkal, pedig mint máskor, erejének megfeszítésével világított.

Embert, annyit marhavagonban még össze nem zsúfoltak, mint a második évezred utolsó századának első felében! Zsidók millióit vasúti szerelvényekbe terelve szállították koncentrációs táborokba, hogy elégessék őket. Majd az első világháború befejezetlensége miatt kitört második világméretű „schub” után újra parányivá zsugorított Magyarországról telepítették ki a németeket.

Síneken gördülve, batyujukat szorongatva bűnös-bűntelen búcsúzott hazájától.

A felszabadító és megszálló szovjet hadsereg marhavagonban utaztatta Szibériába azokat, akiket tudott, s az irányítatlanná vált csúcsforgalomban fel sem tűnt senkinek, hogy a bűzlő, a holokauszt thanatoszi poklában csontvázá soványodott, múmiává aszott, eleven holtakkal teli hazatérők csoportját is a Szovjetunióba irányítják.

Marhavagonban.

Évek múlva a Szovjetunióból vasúton küldték haza a minden túlélésére kárhoztatottakat.

Akik örök életre ítéltettek.

A XX. század első fele a vagonok mozgásának története.

Csapataival már Szamuely páncélborította vagonokból lövöldözött a magyar vadkeleten, mint kalandor vonatrablók a vadnyugaton.

Később a világtörténelemben páratlanul kegyetlen, politikai előítéletektől vezérelt, és hozzá nem értést bizonyító trianoni döntéssel úgy metszették le hazánk területeit, ahogy a beavatkozás után Budapest pályaudvarain vagonokban kialakított szálláshelyeken ideiglenes szállást talált felvidéki, erdélyi, kárpátaljai és délvidéki menekültek vágtak szeleteket az oldal szalonnából, ha volt egyáltalán miből szeletelni. Bal kezükben, ujjaik között tartották a kenyeret, a hagymát és a szalonnát. A jobb kéz csak a bicska forgatására szolgált.

Vajdaság, Erdély, Kárpátalja és a történelmi Felvidék felől az egybefüggő felhők pedig azóta is fáradhatatlanul kúsznak a magasban az óhaza felé. A trianoni határ számukra nem létezik, gomolyognak kedvük szerint, mióta a föld forog kijelölt helyén a kozmoszban.

A csehek vagonokban deportálták a szudéta németeket. Az utazásszervezés doyenjei: Lenin és Sztálin őket is megelőzték! Elszállították szülőföldjükről a csecseneket, a kozákokat és a volgai németeket. Asszonyokat, gyermekeket, állapotos nőket és betegeket deportáltak.

A náciak sem bizonyultak kezdőknek. A felső-bácskai körorvos, dr. Hábetler a bajai elmekórházban bújtatta feleségét, hogy az asszony távol legyen a pályaudvaroktól. De a rettegéstől lassan elboruló elméjű Hábetlernét ott is megtalálták, s a hatszázezer pusztulásba taszított magyar zsidó között utazott ő is vagonban, hogy végezzen vele az auschwitzi Ciklon-B.

A gáz! Az auschwitzi Ciklon-B! Vagonokban érkezett. Nem lehet sorolni! Asztmás köhögés vesz erőt az emberen! Beteggé teszi a vízió!

Két túlélő élettörténete kel életre a múlt színpadán. Egy tizennyolc éves nőé és egy harminc éves férfié. Legyen a szó először a nőé.

„Apám kemény kezű, erős ember volt, ujjai elérzékenylenedtek a munkától. Mondogatta is anyám: ha annyi földünk lenne, amennyit már felszántott, urak lennénk megint, mint Trianon előtt. Úgy mondta, mint az időszámítás kezdetét. Krisztus előtt és után. Trianon után már nem volt húsz holdnál több földjük, apám bérelt táblákon is gazdálkodott. Hárman voltunk testvérek, kellett a pénz, az élelem. Én már gyerekfejjel cselédlány voltam zsidó családoknál Pesten, de soha nem árultam el, hol őrizzük a családi kutyabőröt.

Munkám fizetségét adtam haza, a néhány fillért, és az óházában magyarul beszélhettem. Szeretetteljes légkörben éltem mindenütt, mert a zsidóhitűek is Dávid nemzetségéből valók, mint Jézus, tartották az idősebbek a családban. Nagypám és apám böjtnapokon szokás szerint maceszt rágcsált. Az Ószövetség könyvei, a zsidók hagyományai és ételei nekem is kedvemre valóak voltak. Ők is úgy szeretik gyermekeiket, ahogy mi, és a világon nincs ízesebb a bar-chesznel, és fénylőbb a chanukánál, amikor Jeruzsálem felszabadulása emlékére égnek a gyertyák.

Értem, hogy Apponyi Albert a finom lelkű Szomorj Dezsőt miért pártfogolta. A zsidó író az első világháború kitörése után a behívóparancsra nem vonult be. Párizsban élt emigrációban. Apponyi még a Franciaországból küldött írásait is volt bátor leadni a lapjában.

Úgy éreztem magam a pesti zsidóknál, mint vendégségben Apponyi néniéknél Pozsonyban, ahol ezüsttel terítettünk, ahol zongora állt a szalonban, ahol szórakoztatásunkra társaság jött össze mindig. Udvarlók adták egymásnak a kilincset. Apponyi néninek egyikük el is árulta, hogy boldog

lenne, ha elvehetne feleségül. A szépséges ifjú Apponyi néni számára mint Ganümedész volt a társaság közép-pontja, akit nem Zeusz ragadott magával sas alakjában az Olümposzra és tett az istenek pohárnokává. Őt Apponyi néni kérte mindig az italok kitöltésére.

– Kérem, ügyvéd úr, töltsön még abból az abszintból! – s Apponyi néni tekintetével simogatta a konzervatív ízlésű, pozsonyi otthonához hűséges férfit, akinek a múlt dicsőségéből csak egy kopott címer maradt. Névjegyére a báró helyén a doktor rövidítését nyomtatta, és a derék, birtokát veszített ifjú vadászatok helyett robotolni járt egy szlovák tulajdonú ügyvédi irodába, periratokat körmölt egész álló nap, és várta az estét, hogy Apponyi néninél vacsorázzon.

Trianon után Magyarországon minden megváltozott. Az anya gyermekeit még életében eltemette.

Apponyi Albert, anyám családjának büszkesége vissza sem mehetett Budapestről eberhardt-i birtokára. Pesten varrták azt a ruháját, amiben Franciaországba utazott a békétárgyalásokra.

Akkor, 1948-ban, azon a hideg téli délutánon, amikor Galántáról az utolsó szerelvényeket indították, mi már második napja várakoztunk a szobi pályaudvaron. Szomorú napok voltak. Bezsúfolva egy vagonba, lovaink, marháink közé. Apám beállított egy sparheltet, s azon főztünk. Levest, teát, a legszükségesebbeket. A szomszédok is átjártak hozzánk. Talán különös, hogy szomszédokat említek, de a szó legigazibb értelmében voltunk azok. Szerelmek, barátságok szövődtek. Kis közösség lett az a szerelvény. Földet, otthont veszített emberek kommunája.

Apámat hívatta az állomásfőnök. Én is vele mentem, de az irodába nem léphettem be. Kint várakoztam, az ablakon keresztül figyeltem apámat, ezt a szerencsétlen embert, aki már sok mindenben keresztülment, de a jó dolgok mindig el-

kerülték. Egyik kezében kalapját szorongatta, a másikban mindenféle papírokat. Előbb az állomásfőnök beszélt, aztán a fogadóbizottság tagjai. Egyikük elkérte az iratokat, és írt rájuk valamit. Lepecsételte valamennyit, fölnézett, kérdezhetett valamit, mert az apám heves magyarázkodásba kezdett. A papírokra mutogatott, talán azt bizonygatta, hogy minden irat megvan, mire várnak még?

– Ha sokáig itt vesztegelünk, elpusztulnak az állataink a vagonokban! – ezt képzeltem én. Hiszen az egészből semmit sem hallottam, mert az ajtó csukva volt. De közben kijött a telefonkezelő, és nyitva hagyta. Az utolsó mondatok kiszűrődtek:

– A kitelepítés, kérem szépen, a mai napon befejeződik! A maguk szerelvénye az utolsó! Ma indulnak tovább Bács-Kiskun megyébe!

Ezután felállt, kezével az asztalra támaszkodott és folytatta:

– Meglátja, minden rendbe jön. Napok kérdése és megérkeznek Bácsalmásra. Házat kap és földet. Fiatal, életerős ember, magáé a világ! Dolgozzon, törődjön bele a sorsába! Mást nem is tehet! Sok szerencsét kívánunk! Vizontlátásra! – és a kezét nyújtotta.

Apám arca fehéredni kezdett, idegesen harapdálta az ajkát, a keze ökölbe szorult, s csak állt mozdulatlanul az asztal előtt. Hosszú, szinte soha véget nem érő pillanatok voltak. Úgy láttam, apám teljesen kivetkőzött magából, pedig csendes ember volt mindig, se örömét, se bánatát nem osztotta meg senkivel. Türelmes volt, legalábbis igyekezett az lenni. De belül szüntelenül forrongott, ismeretlen erők hajtották, másokért, jogaiért, igazságáért. S ezért naggyá nőtt a szememben, mint mártírrá lett egyik őszünk, széki Forró János, akit évszázadokkal ezelőtt Erdélyben kivégeztek. Életben maradt őseink tutajon menekültek, búcsút in-

tettek a megszentelt ősi birtoknak, búcsút Széknek, ahonnan a tatár is elhurcolt hatszáz embert, búcsút Bonchidának. A Kis-Szamoson vízárral szemben eveztek, elérték a Tiszát, és meg se álltak a felső-magyar vármegyékig.

Énekeltek útközben, énekeltek, amikor megérkeztek.
*„Ki tudja merre, merre visz a végzet / Göröngyös úton,
sötét éjjelen. / Segítsd még egyszer győzelemre néped /
Csaba királyfi, csillag ösvényen. / Maroknyi székely,
porlik, mint a szikla / Népek harcának, zajló tengerén /
Fejünk az ár jaj, százszor elborítja, / Ne hagyd elveszni
Erdélyt Istenünk!*

Szívük zakatolt, majdnem kiszakadt. Mint az enyém a szobi pályaudvaron. Apám tekintetében volt valami különös, szokatlan tűz, ami kiemelte őt a falubeli férfiak közül, aminek korán hatása alá kerültem. Most mégis féltettem. Mi lesz, ha az a finom kéz apáméba kerül? Összeroppan! Egy dühös, fájdalmas kézzszorítás ki tudja, mi bajt zúdíthat ránk! De mégsem! Apám nem nyújtja a kezét! Nem nyújtja. Csak áll mereven, nézi az asztalt és az iratokat. Nem értem? Mi van apámmal? – őrlődtem magamban.

A férfi idegesen köszörülte a torkát, majd leeresztette a kezét, és az iratokért nyúlt. Apám tekintetével követte a kézmozdulatát, elvette a papírokat, zsebébe gyűrte, és gyors léptekkel megindult kifelé. Elhaladva mellettem, csak azt mondta:

– Minek kellett az embert a világra teremteni! Minek kellett az Édenből kiűzetni! – gondoltam az elveszett paradicsomra, a világ végi elíziumra, ahol Homérosz szerint sohasem esik a hó, ahol nem tombol a szél, csak a tengerek felől fúj lágy, frissítő szellő. Ahová Milton szerint ösvényen át juthatunk, a kapuban ór áll, belül pedig zuhatagos patakok folynak.

Nem szóltam. Követtem apámat. A hó esni kezdett újra, a szél is feltámadt. Szerelvényünk egy mellékvágányon állt az épülettől balra. Anyám kérdő ábrázattal fogadott bennünket. De apám egy szót sem szólt, igaz, nem is kellett szólnia semmit, mert arcára volt írva minden. Végül mégiscsak megjegyezte:

– Továbbmegyünk!

Egy óra sem telt, és indultunk is. Háromnapi zötykölődés után már közel jártunk új lakóhelyünkhöz. A férfiak leugráltak a vagonokról, és mintát vettek a földből. – Jó föld! Jó zsíros! – mondogatták, miközben morzsolgatták a maroknyi földet, mely a tűz, a víz és a levegő mellett a világegyetem őseleme, s nemcsak az ég hitvese, hanem termőföld. Bölcsnek vélhető tehát, hogy a rómaiak földanyaként tisztelték a tápláló földnek és a föld termőerejének istennőjét, Tellus Matert.

Az újrakezdés reménye csillant meg a férfiak szemében. Bácsalmásra érkezésünk után hozták tudomásunkra a falu vezetői: – Egy tanyát kapnak, és elégedjenek meg ennyivel! A költöztetéshez apám néhány embert fogadott fel. Egy nap alatt ürítették ki a vagonokat. A faluban tűzként terjedt a hír, hogy kulákok érkeztek. És ezren is elhiszik, még ha egy idióta mondja is. De ne hibáztassunk senkit, hanem tűrjük, amit ki nem kerülhetünk.

Besötétedett, mire az utolsó fordulóval mi is megérkeztünk új otthonunkba.

Dermesztően hideg este volt, erős szél fújt. Jól emlékszem. Először az állatoknak csináltunk helyet, hogy el ne szabaduljanak. A disznókat az ólakba tereltük, apám megerősítette a deszkákat, nehogy kitörjenek éjjel. Anyám megitta az ökröket, és a marhákat, majd a tyúkokkal vesződtünk, mert szerteséjjel szaladtak. Soha annyi helyük nem volt eddig. Utána apámnak segitettem, a ház falához

kötöttük ki a lovakat, mert az istálló már megtelt. A szél egyre erőszakosabb lett. Attól féltünk, hogy lesodorja a rozoga kis épület nádfedelét. Nem is foglalkoztunk többet a lovakkal, mert mindenünk kint hevert az udvaron. Időnként felkapott valamit a szél, és hangos csörömpöléssel vitte, röpítette kishúgaim nagy élvezetére. Csak akkor ijedtek meg, amikor egér vagy patkány szaladt a lábuknak.

Nekiláttunk a rágcsálók irtásának. A házban volt a legtöbb. A falak tele lyukakkal. Földet és homokot hoztunk az udvarból, és betömködtük a lyukakat. Egy időre úgy tűnt, elűztük a betolakodókat.

Beállítottuk a tűzhelyet is, és anyám főzni kezdett. Ezalatt én elkészítettem a fekvőhelyeket. Vacsora után csapdákat állítottunk fel, s csak ezután mertünk ágyba bújni. Anyám kis lángra állította a petróleumlámpát, és rózsa-füzérét szorongatva imádkozni kezdett. Kishúgaim, a tizenöt éves Erzsébet és a kilenc éves Editke összebújva hamarosan elaludtak.

Nekem sokáig nem jött álom a szememre. Egyedül éreztem magam. Anyámra nem számíhattam, mert istennel beszélgetett. Apám az udvaron aludt, féltette a lovakat. Arra gondoltam, vajon milyen lesz ezentúl az életem a tanyán? Átvészeljük valahogy a telet, jön a nyár, az ősz, és újra kezdődik előlről minden.”

„Ugyanekkor a szovjet haláltáborban – s ezt már a harmincéves férfi meséli – riasztóbb volt a tél. A jég birodalmában, e földöntúli szibériai világban, már az első év emberöltőnyi hosszúságúnak bizonyult. Aztán minden hónap, minden hét, a hatodik tél derekán pedig a nap minden perce mozdíthatatlan örökkévalóságnak tűnt. A múlt, a jelen és a jövő is oly távoli ködbe vesző elérhetetlenség, mint egyik földbe vájt barakktól a másik. A gondolataim sem voltak már szabadok.

Nem tudtam már elsorolni, kik laknak Bácsalmáson az utcánkban. Pedig kezdetben még álmomban is fújtam. Hét éve jártam utoljára otthon. Akkor már két éve sorkatona voltam.

Németország megtámadta a Szovjetuniót. Sztálin napokig nem hitte el, hogy szövetségese és barátja, Hitler képes volt ezt megtenni.

Baján, a laktanyaudvaron felsorakoztatták az ezredünket. Az SS Sturmbandführer szemlét tartott. Kézfeltartással üdvözlöttük és kiáltottuk:

– Heil Hitler! Heil Hitler! Heil Hitler!

A Sturmbandführer szólt hozzánk:

– Soldaten! Soldaten!

– Sieg heil! Sieg heil! Sieg heil! – harsogtuk. Remegtek a falak, és ezerfelé szálltak a galambok, amerre láttak. Csak mi maradtunk a helyünkön.

– Soldaten!!!... Drei Monat und Russland kaput!!!

Szavait kitörő lelkesedés fogadta.

– Danach ein Monat Urlaub zu Hause!

A lelkesedés még zajosabb lett.

Ezután szemle következett: „Neve?! Anyja neve?!” – hangzottak a kérdések. S mi katonák válaszoltunk. Az első sorban álltam, az SS Sturmbandführer hozzám lépett:

– Anton Chupich! Meine liebliche Mutter ist Elisabeth Fleckenstein – válaszoltam, ahogy az előttem megszólalók. Néhányan röhögtek rajtam.

– Was?! Was sagen Sie? Liebliche und Stein?!

– Keine Stein... herrn Sturmbandführer!... Feckenstein... – mondtam.

– Sind Sie Juden?!!

A fegyveréhez nyúlt. Hallani sem akart arról, hogy nem vagyok zsidó. Századparancsnokom végül két nap eltávózásra küldött, hogy a bácsalmási, tataházi, madarasi plébá-

niákról anyakönyvi másolatokat hozzak. Kétszáz évre visszatekintve bizonyítanom kellett, hogy felmenőim között nem voltak zsidók.

S elmehettem a háborúba! Bizonyítottam, hogy zsidó felmenőim nem voltak, s a Fleckenstein család a németországi Krombach városkából vándorolt Magyarországra. Mária Terézia 1792-ben telepítette le a németek csoportjait a törökdúlás után elnéptelendett Bácskában.

Három hónapon belül a szovjet hadsereg nem kapitulált: egy hónap otthon letöltendő szabadság helyett már hatodik éve a szibériai tábor foglya vagyok. A raktárbarakkból léptem ki éppen, testem rongydarabok, szakadt, bűzös ruhadarabok fedik. Szemeim látszanak csupán, mégsem egy nomád tuareg benyomását keltem, hanem egy feltámadottét, aki testére mellénynek átalakított cementzsákokat húzott, amelyeket most szereztem éppen a raktárostól, s egy vödör meleg moslékot adtam cserébe, amit a konyháról loptam. Mondják rólam, hogy mélyből feltörő életöszönnel és leleménnyel megáldott ember vagyok, bár még mindig nem nyomhattam kevesebbet ötven kilónál, miközben életben maradt társaim alig ütötték a negyvenet. Most is, miután a cserét lebonyolítottam, mélyen markoltam a moslékba, s néhány forró krumplidarabkát tettem a számba. – Ehető! Te is megeheted, testvér – mondtam a bunyevácot az oroszal keverve, s mindezt a raktáros az üzlet velejárójának tartotta. A bunyevác a bácskai és magyarországi katolikus vallású horvátok nyelve. Apám ősei, a bunyevácok, a Buna folyó környékéről húzódtak felfelé a török terjeszkedése elől a déli magyar vármegyékbe, részt vettek a harcokban, egyik felmenőnk, a dicső múltú Alexius Bedich tetteiért nemességet és birtokot kapott.

Nobilis Alexius Bedich Bácsalmáson telepedett le. A zsidó származást kizáró egyházi anyakönyvek másolatai

alapján hányszor és hányszor lerajzoltam már családfánkat itt, a lágerban is. Most már nem teszem. Apám és anyám gyakran jut eszembe. Apám hadirokkantként szerelt le az első világháborúból, anyám első férje a fronton halt meg Isonzónál. A háború után házasodtak össze, én 1918-ban születtem. Anyámat a vagyonos és madarasi malomtulajdonos Feleckenstein család kiközösítette, mert még egyszer férjhez ment, még hozzá egy délszlávhoz.

De anyámnak a családi élet és a gyermekei fontosabbak voltak, mint vagyონrészének megtartása.

Kezdek újra vacogni. Pedig nemrég ettem. A moslák, itt a táborban, az éhhalálból való meneküléssel egyenlő. Barátaimmal együtt tudjuk ezt a legjobban, a felderítő század még élő katonái: Festetich Miklós százados, Nyíró Mihály hadnagy, az erdélyi író, Nyíró József fia és Gaál János tábori lelkész.

Enni is adnak itt, naponta egyszer, de csak annak, aki érte tud menni. Valami forró lötytyöt, csalánlevest vagy más felismerhetetlen, gőzölgő ételt, melyet szabadalmaztatott módszeremmel ott, azonnal egy húzásra kell meginni, bármilyen forró is az. S amikor már átjárja ereinket a meleg: csak akkor indulunk el a barakkunkba, ahol összegűjva egymást melegítjük, szánkba tesszük a falat kenyeret, amit kaptunk, s nem nyeljük le amíg péppé nem puhult.

A kenyérnek, ennek a mennyei csodának az íze: életben maradásunk és reményeink forrása!

Eszembe jut a bácsalmási Steiner Adolf péksége. A kiflik, a zsömlék, a barcheszek illata! Steiner velem járt ipariskolába. Hányszor és hányszor megfordultam az üzletben! Steiner munkaszolgálatos lett. Vajon él-e még az én barátom? És a lányok: Regina, Jozefa, Katalin? Ehetnek-e még azokból a finom kenyerekből? Átküldi-e valamelyiküket a kertszomszédba Krahlékhoz? Libazsírért, töpörtyűért?

Jozefa átmegy. Krahl Irma a barátnője. Bátyjai: József és Mátyás vajon élnek-e még? Krahl Miksa odaszól a feleségének: „Csomagolj Adolfnak babot és füstölt libacombot! Nyakunkon a hétvége, sütőbe kell tenni a sóletet!”

– Uram, adj nekem erőt! Vezess haza még egyszer a falumba engem! – fohászkodtam Istenhez, és elindultam a földbarlang felé Festetich Miklóst meglátogatni. Testemet még melengette az elfogyasztott néhány falat főtt krumpli, a dermesztő hideg azonban másodpercek alatt lassította le mozgásomat. Mínusz húsz alatt már mindegy, hogy hány fok van, s az istenverte gyilkos szél mennyire fúj. „Ebbe bele lehet örülni!” – gondoltam. Cementzsákokból szabott mellényem kőkeményé merevedett, s zörögtek rajta a jéggé fagyott hószemcsék. De most már legalább nem fúródtak keresztül a ruhámon, mint a vérszívó férgek.

A rövid nyár közepére olvad itt el a hó és a jég: mocsárrá, sártengerré változik a táj. Aztán annyi a maláriaszűnyog és a patkány, hogy irtani nem lehet őket. „Csak azt tudnám, hol dekkolnak ezek a hidegben? Ott mi is meghúzatnánk magunkat!” – morfondíroztam magamban. Végre a földbarlanghoz értem, Festetich deszkákból összetákolt fekvőhelyénél megálltam:

– Jobban vagy, Miklós? – kérdeztem.

– Dehogy! – sóhajtott Festetich. – Rosszabbul, mint voltam. Küszködöm a lázzal. Égeti a testem.

– Gyógyszer kellene! – ültem Festetich mellé, és fölemeltem a beteg százados fejét.

– Ezt én is tudom! Még akkor is, ha nem végeztem el az orvosi egyetemet! Kintről, a földbe süllyesztett barakk bejárata felől, hangok szűrődtek be:

– Igazuk van azoknak, akik ezeket a földkupacokat temetőbarakknak nevezik – mondta a férfihang erélyesen. Festetich értetlenül nézett rám, s ebben a pillanatban egy

tábornok lépett a barakkba, a táborparancsnok kíséretében.

– Micsoda bűz! Micsoda fertő! Ahogy elnézem ezeket a szerencsétleneket, a fele nem jut haza többé! – s a tábornok Festetich priccse felé indult. Hallani lehetett közben, hogy a tetőről, a gerendák közé fagyott jég cseppenként olvad, és csöpög a fekvőhelyekre is. A tábornok Festetich ágyához lépett, megfogta a matracot.

– Nedves! Ha így megy tovább, valamennyien elpusztulnak! – nézett a táborparancsnokra. – Ki ez az ember? – mutatott Festetichre.

– Gróf. Egy magyar gróf – felelte a táborparancsnok. Rémült arccal álltam a falnál, lélegzetet venni alig volt bátorságom.

– A cárt és családját már régen kivégeztük. Grófok, bárók már nincsenek!... Maga ezt nem tudja?!

A tábornok dúltan távozott. A táborparancsnok loholt utána. Én meg elmondtam Festetichnek mindazt, amit megértettem az egészből, aztán fahasábokat tettem a tűzre, az olajoshordóból kialakított kályhába, melynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja. De itt mindkettőre nagy szükség volt. A füst megkeserítette az életünket, de a betolakodó férgeket még jobban, a láng felolvasztotta a havat, felforralt a hólét, s ez a szibériai tea segítette életben maradásunkat.

A hőmérséklet soha nem csökkent fagypontra alá a barakkban. Ha még több tűzifa állhatott volna rendelkezésünkre, akkor sem lehetett volna többet elégetni, mert már így is csorgott be a hó: a hó ugyanis méteres vastagságban borította és védte a széltől, a hidegtől ezt a kriptának inkább alkalmas lakhelyet, amelybe Nyíró Mihály érkezett. Hátán nagy zsákokat cipelt.

– Mit hoztam a mi kis betegünknek? – kérdezte ragyogó arccal, hiszen visszatért most már ő is a fagy szorításából.

– Nélkületek már régen elpusztultam volna – mosolygott Festetich.

– Tejet! Tíz kiló tejet! Képzeljétek – folytatta a hadnagy, akinek hangjából mélyről törő erő és tartás áradt mindig felénk –, kilóra adták! Ez Szibéria! A tejesasszony baltával darabolja, és mérleglen méri kilóra! Majdnem olyan jó, mint az otthoni – folytatta a hadnagy, és belső zsebéből üveget vett elő. – Kóstold meg, ez már felolvadt! A többit elásom a hóban, hogy meg ne savanyodjon. Annyit ihatsz, amennyit akarsz!

– Köszönöm, Mihály! Jó vagy hozzám! – vette kézbe az üveget Festetich. Én felemeltem a fejét és megittam.

– Ettől erőre kapsz! – mondta Nyíró. – Próbálj most aludni, Miklós! – tette még hozzá, amikor Gaál lépett a barakkba, kopott, fekete csuhában.

– Hogy van a beteg?

– Kínozza a láz – feleltem.

– Szereztem kinint – lépett az ágyhoz Gaál. – Miklós! Vedd be a gyógyszert! – és felemeltem Festetich fejét.

– Köszönöm, hogy így gondoskodik rólam... – nézett föl a gróf.

– Meglátod, hamarosan meggyógyulsz – biztatta a lelkész.

– Köszönöm, hogy vigasztaltok... nagy szükségem van rá...

– Most pihenj! – mondta Gaál.

– Mi vajon hogyan végezzük? – sóhajtottam. – Ma, amikor végigmentem a lágeren, mindenütt szétfagyott hullákat láttam. Félmeztelen, sárgára fagyott hullák!... – és mély lé-

legzetet vettem, aztán felforralt hólét töltöttem a csajkákba, és felszolgáltam a szibériai üres teát.

– Két nap alatt ezernél több halottat temettünk – mondta a lelkész, s nagyokat kortyolt a forró vízből. – Ha Chupich Anti a lopott moslékból nem juttatna nekem is, vissza sem térnék hozzátok – nézett rám, és folytatta, amit elkezdett. – Éjjel-nappal temetünk. A holttestek hetek óta fekszenek egymás hegyén-hátán. Nincs elegendő szán, amivel a megboldogultakat kivihetnénk a temetőbe. A szánokat nem lehet túlterhelni, az embermagasságú hóban nem jutnak előre a lovak. Sírt sem tudunk eleget ásni, sziklakeményre fagyott a föld...

– A hullaház már régóta tele – szólalt meg Nyíró –, s arra nem jut idő, hogy onnan is eltemessék a szerencsétleneket. A sírásók csákánnyal, vasrudakkal dolgoznak! Így feszítik szét az egymáshoz fagyott tetemet... Értem már, hogy miért deportáltak Szibériába valamennyiünket. Hogy kínok között temessük el egymást!...

Hangja elcsuklott, s a sziklakemény embernek könnyben úsztak a szemei.

– Felismertél valakit a mieink közül? – kérdeztem a lelkésztől.

– Holzmann, Egri, Veréb... – sorolta a neveket Gaál. – Egyszerre három-négyszáz társunkat temetem koporsó nélkül. Szégyen, hogy ilyen temetésekből kell részt vennem.

Gaál eltakarta arcát, és úgy folytatta.

– Bedobálják őket, aztán meszet öntenek rájuk, és requiescant in pacem! – vetett keresztet a lelkész.

Nyíró Mihály felvette a zsákot a földről. Nem tudta tovább hallgatni.

– Megyek, elásom a tejet.

– Várj! – állította meg Gaál. – Azt beszélnek, hogy a faluba egy asszony érkezett Bécsből. Levelet írt a parancsnoknak, hogy szeretne találkozni a férjével, aki itt fogoly.

– Ezt nem hiszem el! – ugrottam fel a helyemről.

– A férjét ma kísérik a faluba. Engedélyt kaptam – folytatta Gaál –, hogy én is vele mehessek. Híreket is hozott az asszony.

– Milyen híreket? – kérdeztem.

– Estére megtudjuk – felelte Gaál.

– Szeretnék már egy jó hírt hallani! – jegyezte meg Nyíró, majd elindult a zsákkal fölfelé a lépcsőn. Gaál követte, s a csikorgó hóban a parancsnoki barakk felé vette lépéseit.

*

A délutáni órákban Nyíróval végre nekiláttunk, hogy új szalmazsákot tömjünk Festetichnek, aki most is mélyen aludt egyre nedvesebb ágában.

– Március közepén hogy lehet ilyen hideg! – mondtam.

– Ez melegíti majd egy kicsit – felelte Nyíró. – Szalma jobb lenne, de ez a sás is megteszi. Engem nem a hideg kínoz inkább, hanem a honvág! Meg a rabság!... Roszszabb itt, mint egy börtönben. A fegyenc tudja, hány évre ítélték. De mi? Ma szabadulunk? Egy év múlva? Vagy amikor ez az átkozott háború véget ér? Vagy már véget is ért?... Otthonról évek óta semmi hír!... Egy prágai főhadnagy már a hatodik napon, hogy ideérkeztünk, sírógörcsöt kapott, és két napig egyvégtében zokogott, mert nem ihatott sört. Rajta röhögött mindenki, de én együtt éreztem vele. Tudod, hányszor fut össze a nyálam, ha eszembe jutnak a hazai borok, ízek, illatok! Én édes istenem! Mit adnék egy üveg muskotályért!

– Elszednék tőled. Nálunk tegnap volt házkutatás. Fel-túrták az ágyamat, a polcomat, a ládámat, mindent elvettek tőlem.

– A ládám kettős fedelű, elérnek benne a rajzaim – mondta Nyírő, és folytatta a munkát. – De a falba is vájtam egy üreget, a padló alá. Ott őriztem ezt a zsákot is.

– Vigyázz, alapos a vizsgálat, megtalálhatják a rejtek-helyet!

– Óvatos leszek. Olyan dolgokat őrzök, amiért azonnal lelőnének.

– Miért mondd el akkor nekem? – hagytam abba a munkát.

– Benned megbízom. Szükségünk lesz az elrejtett levél-papírra és a pecsétre... Festetich azt tervezi, hogy nyílt pa-rancsot ír a táborparancsnok nevében a moszkvai katonai bírósághoz. Abban szerepelnék név szerint, hogy meg kell jelennünk kihallgatáson. Festetich egy hirdetményről már lemásolta a parancsnok kézírását és aláírását. Már tudom én is, mint a sajátomét.

Festetich álmában beszélni kezdett:

– Pincér!... Pincér!... Pezsgőt kérek!...

– Magához tért – mondta Nyírő.

– A fenét! Félrebeszél – válaszoltam.

– Eltörött a hegedűm... – énekelt Festetich.

– Miklós! – fogta meg a karját, és ébresztgette Nyírő. – Miklós, az isten szerelmére, térj magadhoz!

– Tejet adj neki! – tettem borogatást Festetich homlo-kára. Nyírő a zsebéből üveget vett elő, itatta Festetichet.

– Előttem van minden! – sóhajtott a gróf. – A barátok, a diákévek, az éjszakai multságok... minden! A felesé-gem... rá gondolni se merek! Hat év telt el!

Nekem Margit jutott az eszembe. A kiskunhalasi lány, akinek udvaroltam. Akinek a vőlegénye voltam. Vajon él-e még? Megvár-e engem?

– Híreim vannak! – lépett be Gaál izgatottan. – Ilyenekről álmodni sem mertünk!

– Egy hír lehet az, hogy hazamegyünk – szakította félbe Festetich.

– Igen. Hazamegyünk!

– Micsoda?! – kapta fel a fejét Nyírő.

– Nem, nem lehet igaz! – csodálkoztam.

– Beszélj, ne titokzatoskodj! – türelmetlenkedett Festetich.

– Elindult haza az első csoport – szólalt meg végre Gaál.

– Hogyan?! – ámuldozott Tóth.

– A bécsi asszony újságolta, hogy elindult az első hajó Európa felé.

Záporoztak a kérdések, egymás szavába vágunk. Gaál egy szuszra elmondani sem tudta mit hallott, mit látott. A bécsi asszony a férjét azért kereste fel, mert megtudta, hogy a férje nincs az első hazatérők között. Azért jött Szibériába, hogy találkozzon vele. Gaálék ugyanolyan nevű foglyot kísértek a faluba, de az elítélt nem a férje volt. A fél világot beutazta ez a szerelmes asszony, hogy a párjával találkozzon, de egy idegen férfit vezettek elé.

– Meg sem tudott szólalni az az áldott lélek... csak zokogott... – sóhajtott Gaál.

– Mi van a hazautazással? Erről beszélj! – néztem rá.

– Vlagyivosztkból indultak... a Dr. Pierre Benoit óceánjáróval... Hamburgba megy a hajó. Az Indiai-óceánt szelik át, átmennek a Szuezi csatornán... majd a Földközi-tengeren, a Gibraltári-szoroson, és az Atlanti-óceánon át megse állnak Hamburgig.

– A hajóra kik kerültek fel? – kérdeztem.
– Másik táborból vitték a foglyokat. Ősszel indítják a következő hajót. Arra följuthatunk mi is!
Festetich erőlködve fölült.
– Lehetséges, hogy karácsonyra otthon leszünk? – kérdezte.
– Hazamegyünk!!!... Tudtam, tudtam, hogy haza fogunk menni!!!... – örvendezett Nyíró.
– Megyünk haza!!!... – ugrándoztam.
– Végre, végre elmegyünk innen! – mondta a gróf, és erejét összeszedve felállt.
– Minden reményünk valóra válhat! – tette hozzá Gaál, s álltunk összeölelkezve egymás mellett percekig. Majd Gaál imakönyvből levelet vett elő, és átadta az ágyába visszaülő Festetichnek:
– Miklós, a bécsi asszony neked hozta ezt a levelet... a feleségedtől... Johanna grófnő újsághírből értesült a látogatás tervéről, és Bécsbe küldte ezt a neked címzett levelet...
Festetich remegő kézzel nyitotta fel a borítékot, elolvasta a levelet, majd fölneézett:
– Az első hír otthonról, barátaim... Visszaállították a trianoni határt... erdélyi, felvidéki és délvidéki menekültek ezrei érkeznek összezsugorított hazánkba újra.
Sztálin, Churchill és Rooseveltt felosztották a világot. Két részre osztották Németországot és Berlint. A keleti oldalon létrehozott Német Demokratikus Köztársaságot is beleértve egész Közép-Európa a szovjeteké. Még Ausztria is! Magyarországot a Moszkvából hazatért Rákosi Mátyás, és a kommunista párt vezeti – Festetich szünetet tartott. – És a feleségem szeret még...
A gróf magához ölelte a levelet.
– Ha kisebb is... ha más is... de a hazánk! – szólalt meg. – És hazamegyünk! El sem tudom hinni!...

– Hat éven át együtt voltunk jóban-rosszban... Esküd-
jünk, hogy hazaérkezésünkig már nem hagyjuk el egy-
más!... Mondjátok utánam! – emelte szívére jobb kezét
Gaál. – Az élő igaz istenre esküszünk..., hogy egymást
mindenben segítjük!... A rászorulót támogatjuk!... Rossz-
ban, jóban, élelemben, ruházatban osztozunk!... S amíg
haza nem érünk, egymást el nem hagyjuk!

Mondtuk utána az eskü szövegét.

– Úgy legyen! – mondta Gaál.

– Úgy legyen! – ismételtük átszellemülten. De vala-
mennyen tudtuk, hogy majd a cselekedet teszi hitelessé a
szavakat. A bácsalmási utcákat láttam eskü közben magam
előtt, a Kárvária sor házait, a szomszédokat, s elképzeltem,
hogy a hírt viszik anyámnak:

– Frau Elisabeth!... Frau Elisabeth!... Anton ist zu
Hause! Frau Elisabeth! Anton hat gekommt!

Apám is kijön a ház elé.

– Gospodin Chupich!!!... Gospodin Chupich!!!... An-
tun je nema umro! – kiáltják neki.

Anyám áll, nézi a rongyos ruhákban feléje közeledő ka-
tonát, a negyven kilóra soványodott temetői kísértetet.

– Mein lieblich Sohn!.. Anton! – sír anyám.

– Bozse moj! Hvala lepo! – ölel át apám.

Remeg a föld a lábunk alatt.

*

Festetich az ágyon üldögélt. A hideg kínzó, gyötrő fáj-
dalmától szenvedett. Nyírő Mihály emlékeztette a grófot,
hogy két éve is vacogott a fogunk, odafagyott a vizeletünk
a barakk falához, aztán egyszerre kisütött a nap.

– Bárcsak most is így lenne! – sóhajtott Festetich. Nyírő, hogy elterelje a gróf gondolatát, másról kezdett beszélni:

– Felbolydult az egész láger! Mindenki a hazautazásról álmodozik!

– Én is – bólintott Festetich. – Itt fekszem egész nap, s képzeletemben hajón megyek haza a tengeren... De ha lesz következő transzport, abba csak akkor kerülök, ha meggyógyulok. Nem a fertőző betegeket fogják behajózni! Segíts, Mihály!... Járnai szeretnék egy kicsit!

A gróf felállt, barátjába kapaszkodott, és elindult. Arra gondolt, hogy a szárnyra kelt hihetetlen híreket az emberek szívesen elhiszik.

– Óvatosan! – mondta Nyírő.

– Menjünk az ajtó felé!

– Sok lesz az elsőre!

– Menjünk csak!

S a gróf, mint a gyermek, aki első lépéseit teszi anyja szívét melengelve, örömet szerzett barátjának, Nyírő hadnagynak.

*

Kisütött végre a nap. A várva-várt néhány hét elolvasztotta a méteres hótakarót, és sártengerré, mocsárvilággá változtatta a végtelen szibériai jégbirodalmat. A hazatérés fokozódó vágyakozása, a simogató szibériai nyári nap – egymással versengve gyógyította a foglyok lelkét.

Két hónap nem telt el, és a semmiből feltámadt szél ismét kíméletlenül tudtul adta, hogy Szibériában megint a fagy lesz az úr. A télnek szeptember végére, október elejére már senki nem parancsolhatott.

Szóltanul ácsorogtunk Gaállal a földbarlang bejárata előtt, a társaságunkban Festetich orosz szavakat ismételt.

– Hazamegyünk – szólalt meg Gaál.

– És ezt csak így mondod? – kapta fel a fejét Festetich.

– Reggel kifüggesztették a névsort – bökte ki. – Kétezernél is többen megyünk a Scharnhorston... a hajó most már francia gőzös...

– Mikor indul? – kérdezte a gróf.

– Október ötödikén... Vlagyivosztokból – sóhajtott Gaál.

– De miért vagytok így kétségbeesve? Nem erre vártatok? – emelte fel a hangját Festetich.

– Te nem kerültél fel az utaslistára... – mondta Gaál.

– És ettől vagytok úgy oda? – szólt Festetich erélyesen.

– Tudtuk, hogy a haldoklókat nem fogják azért hazaszállítani, hogy otthon temessék el őket!

Kínjában az ember sok mindenre rájön.

– Mindent nem tudsz még! – szólaltam meg. – Amikor Mihály meglátta, hogy nem kerültél fel a listára, berontott a parancsnokhoz...

– Azt akarja elérni, hogy te menj helyette! – folytatta Gaál, s már láttuk, hogy lehorgasztott fejjel Nyírő Mihály közeledik.

– Nem kellett volna odamenned! – mondta Nyírőnek Festetich.

– Téged akartalak menteni... A jóbarát lelkem fele – Nyírő nem tudta folytatni. Nehéz az igazságos fájdalmat elnyomni.

– Kihúztak a névsorból téged is, igaz? – kérdezte Festetich.

– Igen – felelte Nyírő.

Életében először teljesen összetört.

– A bölcs meggondolja, mit hogyan, mikor mondjon, – az oktan rögtön kimondja, amit gondol. Sokakat hallgass meg, de keveset beszélj! – mondta Festetich, és rövid töprengés után kiadta a parancsot: „Nem Moszkvába, hanem Vlagyivosztokba szökünk! Legyünk erősek a célratörésben, de szelídek a kivitelezésben.”

– Kiírták az indulási időt? – kérdezte.

– A gyülekező itt lesz holnap délelőtt a táborban, aztán menetben vonulás az állomásra... – válaszolta Gaál. De valamennyien Festetichet figyeltük. – Az út vagonokban két hétig tart... – tette hozzá Gaál.

– Sok időnk nincs a felkészülésre! – mondta a gróf, és megjegyezte, hogy amit a táborban maradók rendezni fognak: leköti az őrséget, s a kínálkozó alkalmat kell kihasználnunk.

*

Festetich és Nyírő a földön üldögéltek a vasútállomáson. Összehangolt terv szerint jutottak el ideig. Festetich geometrikus szimbólumokat rajzolt a hóba. Kört, négyzetet, mandalát, és háromszöget. Nyírő feszülten figyelt, de Gaált és engem nem látott sehol.

– Eddig minden jól ment... Bátrakat segíti a szerencse – szólalt meg Nyírő.

– Ne kiabáljuk el! Jánosék még sehol – nézett körül a gróf.

– Antit nem láttam a szerbek között, de hozzánk se jött vissza. A túlságos bizalmaskodás nagy baj forrása szokott lenni. Lebukott volna? – aggodalmaskodott Nyírő.

Festetich ezt nem tartotta valószínűnek, mert névsorolvasás nem volt. De arra nem gondoltunk, hogy egyszerűen megszámlálják a foglyokat.

– Antinak, ahogy őt ismerem, itt kell lennie! – jegyezte meg a gróf. Nyíró felállt és úgy mondta:

– Biztosan minket keresnek! Ebben a tömegben nem lehet könnyű dolguk!

– Vigyázz!... Magadra irányítod az örök figyelmét! – intette a gróf.

– Megkezdtek a bevagonírozást! Minden vagon mellett tiszt áll... Egyenként engedik fel az embereket... Ott!... Látom!... Ott vannak a szerbek!

– A mieink?

– Nem látom őket. Talán ők... Igen!...Megvannak! Ott van Chupich! – és Nyíró integetni kezdett.

– Megőrültél?! Integetsz, mintha búcsúban lennél!

Gaál és én elindultunk feléjük. Láttuk, hogy az örök el vannak foglalva, és körülvették az állomást. Nyíró úgy érezte, élőlény innen ki nem jut, de be se jön. De arra gondolni se mert, mi lesz, ha lebukunk!

– Megálltak! – tudósított a grófnak. Ő volt Festetich szeme. – Mégsem láttak meg az előbb?! – kérdezte. Levette a sapkáját és azzal integetett.

Festetich elkapta a karját, és a hadnagyot lerántotta a földre.

– Elment az eszed!... Maradj nyugton!

Ekkor értünk oda, és melléjük telepedtünk.

– Még egyszer nem élném túl ezt az izgalmat! – mondta Nyíró, és boldog volt.

*

Az égi oltár előtt Gaál fohászai találtattak meghallgatásra? Festetich százados felderítői képessége vizsgázott jelesre? Vagy mindkettő? ...Nem tudtuk. Bizonyos az volt, hogy mind a négyen feljutottunk a vonatra. Majd a Scharnhorst

fedélzetére. A tenger megmozgatta az emberek képzeletét, az átélt izgalmak mégis újabb éveket raboltak el az életükből.

Festetich gróf erejének utolsó tartalékából merített, s mire a hajón az élelmiszerraktárban búvóhelyet találtak: teste láztól égett újra. Hárman cipeltük: a raktár egyik védett sarkában fektettük le. És a nyugodt vizeken jó kormányosnak érezhettük magunkat.

– Itt megbújhatunk! – suttogta Gaál.

– Csak észre ne vegyenek minket, amikor berakodnak! – mondta Nyírő, és sóvárogva nézte azt a rengeteg élelmet, amit a hajófenékben tároltak. De tudta, ha annyit ennénk most, amennyi belénk fér: kínok között, gyötredelmes halál várna ránk. – Tegyük le!... Óvatosan! – mondta, majd a krumplisládák között, rongyokból, kabátokból a fekvőhelyet alakítottuk ki. – Minden remekül ment eddig! – értékelte a szökést munka közben. – A tiszt szó nélkül engedett fel bennünket a vonatra, amikor a hamis nyílt parancsot elolvasta. Az okmány tökéletes hamisítvány!... Fél lábbal már otthon vagyunk... de örülni jó szívvel mégsem tudok... Szegény Miklós!... Útközben megint elkapta a láz! Se a borogatás, se a lázcsillapító nem segített! Eszméletlen volt végig az úton, már attól tartottam, hogy észreveszik, és le szállítanak minket a vonatról...

A fedélzetről érkező kiáltások, zörgések, léptek zaja szakította félbe. A utcahosszú hajó acélteste a hangokat fel erősítette, és félelmet keltően visszhangozta.

– Csönd! Jönnék! Bújjatok a ládák mögé! – suttogta Gaál. – A célnál elbukni olyan lenne, mint itt, a kikötőben hajótörést szenvedni.

– Miklóst hová tegyük? – kérdezte Nyírő, de Gaál már nem felelt, mert a zajok egyre erősödtek. Vasajtó csapódott, azután holt csend telepedett közénk. A hajómotorok ütemre jártak, de a monoton dübörgés hangszerelt zenévé,

nyugtató muzsikává változott a szívekben, a fülekben, és azt duruzsolta, hogy már Európa felé viszi őket visszafordíthatatlanul a motorok ereje.

– Bezárták az ajtót! – suttozta Gaál, amikor elmúlt a veszély.

– Nyugtunk lesz egy ideig – mondtam.

– Élelemért bejönnek majd – tette hozzá Gaál.

Igaza volt. Tudtuk jól, hogy szükség lesz az óvatosságra. Nyírő körbejárta a raktárt: biztos volt benne, hogy van szellőzése a raktárnak. Nem tévedett. A túlsó oldalról fény szűrődött be. Félretoltuk a ládákat, s egy ablakot pillantottunk meg. Kicsavartuk a forgókarokat, és kinyitottuk az ablakot.

– Hazamegyünk! – néztem ki az ablakon. – Nézzétek!... A kikötőt már nem is látom!... Nézzétek!... A tengeren vagyunk! – ugráltam örömben, de hányingerem támadt, tengeri betegség kezdett erőt venni rajtam. Az óceán hullámozása miatt talán hánytam is volna, ha lett volna mit. Az éhezés az epémet is elsorvasztotta. Azért lelkesedtem én is. – Hazamegyünk! Se híre, se hamva Vlagyivosztoknak, Szibériának!... Ez egyszerűen hihetetlen!

Ölegettük egymást örömünkben. A gróf kinyitotta a szemét és megszólalt:

– Mikor érünk a kikötőbe? – kérdezte, mint aki nem tudja melyik kikötőbe tart, és sohasem talál kedvező szelet.

– Már nem is látjuk! A hajón vagyunk! – simogattam a fejét.

– Jobban leszél, Miklós! – szólalt meg Gaál. – Sok volt az izgalom... – folytatta, de lépések hallatszottak az ajtó felől. Egyre erősebben. Nyílt a vasajtó, és francia szavakat hallottunk.

– Itt nyitották ki az ablakot, kapitány úr! – mondta egy hang, és Festetich ágyához felfegyverzett tisztek érkeztek, utoljára a kapitány.

– Ő volt az, akit láttam! – mutatott rám az egyik tiszt. Felállni nem mertem, annyira megrémültem. „Vagy győzni – vagy meghalni!” – gondoltam. Festetich erőlködve felült, és megszólalt:

– Monsieur! – nézett a kapitányra, és franciául beszélt.

– Ez a nemes lelkű fiatalember... – mutatott rám. Azt sem tudtam, hányjak vagy reszkessek – ...nem jelent veszélyt Önökre. Társai... – nézett Gaálra és Nyírőre –, ... a barátaim, volt bajtársaim. Engem bújtatnak... menekítenek a halál elől...

– Kicsoda ön? – kérdezte a kapitány.

– Festetich Miklós a nevem.

– Festetich Rudolf, a magyar gróf rokona? – fejezte ki érdeklődését a francia tengerészkapitány.

– Igen. A nagyapám volt.

– Párizsban jelent meg az Emberevők között című könyve – mondta tisztelettel a kapitány.

– Nagyapám 1904-ben mindenét pénzzé tette, San Franciscóban megépítette a Tolna nevű szkúnert, és évekig hajózott a Csendes-óceániai szigetvilágban. Fényképfelvételeket készített, feljegyzett mindent, ami néprajzi, nyelvészeti és tudományos szempontból említésre érdemesnek vélt.

– Olvastam minderről a könyvben, s be kell vallanom Önnek – mondta a kapitány –, hogy ez az élmény hívott engem tengeri szolgálatra. Engedje meg, gróf úr – hajolt meg a kapitány –, hogy a francia kormány nevében tisztelettel köszöntsem hajónk fedélzetén, francia felségterületen. Felajánlhatok valamilyen segítséget önnek? – kérdezte a kapitány.

– Felszöktünk a hajójára, uram... engem malária gyötör... Emberi körülmények között erőm talán visszatérne! – felelte a gróf.

– Üres a tulajdonos lakosztálya a hajón. Engedje meg, hogy személyzettel és orvosi ellátással felajánljam önnek.

– Nem szakadhatok el a barátaimtól. Köt hozzájuk esküm is – felelte Festetich, és ránk nézett. – Mert a barátágnak szent és tiszteletre méltó még a neve is.

– A lakosztály alkalmas vendégei fogadására, uram!

– Merci, Monsieur Captain!

Forgott velem a világ, nem volt biztos pont sehol, akárhová is néztem. A hajó himbálózva haladt a tengernyi vízben, s hogy a szabadság elérkezett, mintha álom lett volna.

*

Hamburgból Budapestre érkeztünk, a Keleti pályaudvarra. Feliratok, transzparenszek lógtak mindenütt. „Éljen Rákosi Mátyás, a hadifoglyok hazasegítője!” „Éljen békénk biztosítója a Szovjetunió és Magyarország örök szövetségé!” „Tiéd az ország, magadnak építéd!”

Tájékoztatót nyomtak a kezünkbe, és közölték, hogy aki beszélni mer, hogy mit látott: visszaviszik.

Üdvözlésünkre köszöntő szavakat is mondott valaki. Emelvényről mikrofonba beszélt:

– Bajtársak! Szeretettel köszöntünk, mikor hosszú távollét után szabad nemzet szabad polgáraként a szabad magyar földre léptél. Nagyot fordult a világ, amíg távol voltál. A magyar nép felszabadult és teljes erővel hozzáfogott, hogy a háború romjait eltüntesse és a saját országát felépítse. Ráébredtünk arra, hogy a háborút a földesurak, a bányatulajdonosok és az iparbárok érdekéért kezdte Horthy és Szálasi. Az ő hatalmuk megsemmisülése jelenti a felsza-

badulást. Népünk az országépítés hatalmas feladatát önfeláldozó szorgalommal oldotta meg. A dolgozók munkája nyomán országunk felemelkedett és a földosztás, a jó forint, az államosítások, a hároméves terv azt eredményezték, hogy a magyar dolgozók életszínvonala egyre emelkedik és már ma is magasabb, mint – a környező népi demokráciákat kivéve – bárhol.

De nemcsak a gyárak, hidak és lakóházak romjait kell eltüntetnünk. Át kell alakítanunk, demokratikus haladó szellemmel kell megtöltenünk a tévútra vezetett magyar nép lelkét is. A sikerekben gazdag utolsó három év eredményei közé tartozik, hogy a magyar nép túlnyomó többsége eltökélten és visszavonhatatlanul a demokrácia mellé állt, mert tudja, hogy ez biztosítja jelenét és jövőjét. A magyar népi demokrácia szilárdságát a külföld is elismeri és a szabadságszerető népek barátsági szerződést kötöttek velünk.

A magyar népi demokrácia ereje legyőzhetetlen. Népünk megvert ellenségei, a reakciós fasiszták azonban országon kívül és belül nem nyugosznak...

– Hova érkeztünk, Miklós? – suttogta Nyíró.

– Maradj csöndben! – felelte Festetich. – Az a fontos, hogy élünk!

– Uram, irgalmazz! – mormolta Gaál. Az aktivista folytatta beszédét:

...Új elnyomatást, új gyilkos háborút akarnak...

– Akar a fene!... Haza menni akarunk!... Élni!... Élni!... Én már csak ember szeretnék lenni!... – fakadt ki belőlem.

– Ne folytasd, Anti!... Nem fogod látni még a falud toronyát sem! – sziszegte fogai között Festetich.

– ...De a magyar nép döntött és öntudatos éberséggel öröködi a demokrácia vívmányai felett. A parasztság-munkásság és értelmiség összefogása megvédi a földrefor-

mot, bányákat, gyárat, a békét: a szabad magyar életet. A szétvert úri rendnek nincs talaja Magyarországon.

– Miklós, új nevet kell felvenni! – mondta Nyíró.

– Úgy néz ki – felelte Festetich.

– A Szovjetunió baráti kezet nyújtott nekünk. Már eddig hazatért a magyar hadifoglyok nagy része, de most, mikor barátsági szerződést kötöttünk, néhány hónap alatt az utolsó magyar hadifoglyot is hazabocsátja. Éljen Rákosi Mátyás, a hadifoglyok hazasegítője!

Az aktivista lelépett az emelvényről. Beszéde után minden hazatért „Hadifogoly igazolványt” és „Orvosi vizsgálati lapot” kapott. „Az okmányokat meg kell őrizni, azt hatóság nem vonhatja be!” – közölték.

Élelemmel és díjmentes utazási igazolvánnyal láttak el bennünket. A pályaudvarokon hadifoglygondozó kirendeltségeket állítottak fel, ahol a hazatértek elsősegélyben, étkezésben részesültek. A Budapesten hosszabb ideig tartózkodni kényszerülők a Déli-, Keleti- vagy a Nyugati-pályaudvari hadifoglygondozó kirendeltségnél átmeneti otthonba való beutalást kérhettek. Ezekben legfeljebb két heti díjmentes elszállásolásban és étkeztetésben részesültek a rászorulóknak. Nyíró és Gaál is jelentkeztek. Az újra Romániához csatolt Erdélybe visszatérésük előtt – kapcsolatba akartak lépni magyarországi rokonaikkal.

A Budapestre hazatértek lakásukig, az átutazók, a kiinduló pályaudvarig ingyenes utazásra jogosító villamosjegyet kaptak.

Útipénz is adtak. Ötven forintot vettünk fel, és elbúcsúztunk egymástól. Úgy éreztük, mintha a testünk négy részre szakadt volna.

Az erős fájdalmat azonban a hazatérés öröme némiképp csillapította.

Kilenc éven át tartó katonai szolgálatom megszűnt. A rendeletek szerint: „a hazatérő, nem hivatásos állományú

katonák határaink átlépésétől kezdve nem tekinthetők tényleges szolgálatban lévőknek”. Magunkkal hozott kincstári vagy idegen eredetű ruházatot megtarthattuk, de a ruházatról a katonai jelleget feltüntető részt el kellett távolítani, és a rendfokozatot feltüntető jelzést le kellett venni.

Moslékért elcserélt SS egyenruhámról le is téptem mindent. De így is bámultak az emberek a bajai vonaton. Kérdegették honnan jövök.

Nem mertem megmondani. Félttem, hogy visszavisznek.

A „Leszerelt hadifogoly személyi adatai” című nyomtatványt két példányban még Budapesten, a Nyugati pályaudvari kirendeltségen kitöltöttem. A meghalt vagy elesett bajtársak adatait a nyomtatvány hetedik pontja szerint a hátlapon pontosan fel kellett sorolni, hogy az adatok ismeretében a hozzátartozókat értesíteni lehessen.

– Uramisten! – sóhajtottam. A vonaton fogtam fel, hogy a nevek felsorolásával mennyi szomorúság okozója lettem!

– Néztem ki az ablakon, és haza soha vissza nem térő bajtársaimra gondoltam... Uram!... Ők miért nem, és én miért igen! Miért lettem a kiválasztottad, Uram?

– Maga, fiam, ugye Oroszországból jön? – kérdezte egy néni.

– Nem – feleltem. Félttem, és hazudtam.

– Látom, hogy onnan. A fiammal... A fiammal nem találkozott? Orelba vitték. Jasanovich Péro a neve.

– Nem – és bámultam kifelé, de nem láttam semmit. Folytak a könnyeim a posztó SS-kabátra. Testem remegett. A vonatban ülők pedig már tudták honnan jöttem. És többet nem kérdeztek.

Ültek és engem néztek.

*

Bácsalmáson három vasútállomás volt. A Kiskunhalasról Bajára közlekedő szerelvények a Rudich-, majd a nagy-, végül az Almás-állomáson álltak meg. Almást az emberek csak kisállomásnak hívták.

A Kálvária sori házunk a kis állomáshoz volt közel, de én már a Rudich-on leszálltam. „Ha már otthon vagyok, nem vihetnek vissza”, gondoltam.

Bácsalmás utcáin járni! Micsoda érzés! Égi emelkedettség!

Újra felismertem minden házat. De ki ismer rám először? Kivel fogok találkozni?

Beértem a faluba. Bácsalmás, amikor bevonultam, gazdag, virágzó mezőváros volt. Nekem falu maradt mindig is. A plébánia előtt balra fordultam, átvágtam a parkon, és megálltam a templom bejáratánál. Hálát akartam mondani az Úrnak, hogy életben tartott, és hazáig elkísért. A templom ajtaján feliratokat találtam: azokon neveket, megjegyzéseket.

– Keres valamit? – férfihang szólalt meg mögöttem. Megijedtem.

– Nem. Imádkozni szeretnék – és megfordultam. Szóvány, horpadt arcú, beteg embernek látszó férfi állt előttem. Szemembe nézett, állt szótlánul, eleredtek a könnyei, és sírt.

– Anti! Antikám! Nem ismered meg?

– Nem.

– Egy hete... amikor hazatértem... anyámék se ismernek meg. Álltam a kapuban, és nem akartak beengedni.

Baljós érzéseim támadtak. Keresztülsétáltam a falun, és előfordulhatott az, hogy nem köszöntem régi ismerősöknek?!

– Anti! A toronyban adtunk tűzörséget!

– Jóska! – kiáltottam fel, és én is sírni kezdtem. Jött a könnyünk, mint a gyerekeknek. De semmi sem szárad fel olyan hamar, mint a könnyek.

Haug József állt előttem. A barátom. Ölelt, szorongatott. El se engedett volna, de eszébe jutott, hogy megkeresi a nevemet a listán. Megtalálta. Nevem mellé fekete keresztet véstek. Jóska áthúzta az egészet, s fölé írta: „Anton hat gekommt zu Hause!!” Két felkiáltójellel is hangsúlyozta, hogy mégsem haltam meg.

Falum eltemetett hát! Azért nem ismert meg senki! De most feltámadtam...

Mint egy kísértet, SS nagykabátban vonultam végig Bácsalmás utcáin a szülői házig. Haug Jóska lépkedett mellettem, szó nem hagyta el az ajkát. Csak szipogott. Tiszta ruhában, vasalt ingben és új cipőben olyannak láttam, aki a földi lét gyönyöreinek birtokosa átváltozás után. Lassan mentünk. Nem tudtam eldönteni, melyikünk gyengébb. Jóska még negyven kiló sem volt. Ha szél támadna, elfújná.

– Tudod, lassan állok talpra, mint az anyjából pottyant borjú – mondta. – Cukorral kikevert tojássárgáját, gyenge húsleveset kapok. Beszélnek, hogy Róna Béla munkaszolgálatból hazatérve leült, és evett. Evett és evett. Amennyit tudott. De a nehéz ételek a halálát okozták.

Kiértünk a Bácsalmást kettészelő főutcára. A temető felé vettük az irányt, tőlünk jobbra húzódott a Felvég, és balra az Alvég. Bácsalmáson az utcákat mértani pontossággal jelölték ki Mária Terézia mérnökeinek tervei szerint, amikor a Bácskába települő németeknek egyforma házakat építettek.

A főutca most Lenin nevét viselte. Jóskaék háza előtt megálltam. Az utcára négy szoba ablaka nézett.

– Ne állj meg! – sziszegett Jóska. – És ne kérdezz!...
Menjünk tovább!

A Lenin utca és a Kossuth utca sarkára értünk. Megállunk. Jóska már nehezen vette a levegőt.

– Nem a miénk már a ház!... Ez már nem az a Bácsalmás! Semmit ne mondj, megjegyzést meg főleg!

Ó, de nehéz szomorú szívvel vidám arcot mutatni! Megfordult a fejében, hogy Haug Jóska meghibbant.

– Nem értelek...

– Államosították a házat!... – suttogva folytatta – Mások laknak benne!... Betelepülők.

– És a szüleid?

– A kisállomás közelében, a Kossuth utcában vettek házat maguknak, hogy amikor majd hazajövök, családot alapítsak. Én költöztem volna a régi házba, hogy vigyem tovább a gazdaságot. De az sincs már! A birtokot is elvették.

– Értem – hebegtem. De nem értettem. Sok volt ez egyszerre.

A Kossuth utcában, a velünk szemben lévő, gyönyörű Frankfurter házat néztem. A kapu mögött boltíves kocsi-bejáró vezetett az udvarba, a két nagy épület között. S fejen már soroltam is a Frankfurter család neveit: Özveggy Frankfurter Nátánné, Salamonné, Árminné, Oszkár, Emil, Imréné, Katalin. A kamrában füstölt libacombok lógtak! Nyál csordult a számban.

– Essen Sie noch, Herrn Haffenscher? – kérdezték mesteremtől, és szaladtak a kamrába. – Anton, essen Sie auch? – tették elém a legfinomabb falatokat, amikor náluk festettünk. Szobából volt legalább tíz.

– Franfurterék nem élnek már! – mondta Jóska. Látta merre nézek, és kitalálta mire gondolok. Közelebb húzódtott, és a fülembé súgta:

– A zsidókat elvitték... Auschwitzba... Futva maguknak kellett bútoraikat ideszállítani. Közben még verték is őket... A Frankfurter ház lett az elkobzott zsidó vagyon raktára. Fleckenstein János mesélte... Láta az egészet... Mindent elvettek a zsidóktól, és a zsinagóga környékén kialakított gettóból terelték őket az állomásig. Auschwitz-ban gázzal ölték meg őket, aztán krematóriumban égtek el.

– Bolond vagy? Miket beszélsz?

– Az igazságot, Anton. 168 bácsalmási zsidó pusztult el.

– Kik tértek vissza?

Haug József sorolta a neveket. Mindent tudott. Ereje nem tért vissza, de naponta elsétált a templomba, elolvasta a neveket, azokét, akik még nem tértek haza. Ismerősökkel beszélgetett. Tájékozott volt.

– Pontos számot még nem lehet tudni, de több százezer vidéki zsidó elpusztításáról beszélnek. Visszatért Bácsalmásra: Rechnitzer József, Gelb Ella, Krahl Mátyás, Stein Pepi és a bátyja, Stern Gábor, a kereskedő, Frankfurter József, a rőfös, a Kalmár lányok, a Róna család... mind a négyen... Steineréktől csak Regina és a bátyja...

– A pékség működik?

– Államosították – suttopta. Közelebb hajolt. – Nincs már itt magántulajdonban semmi!

Sorolta tovább a neveket. Forogni kezdett körülöttem a világ, mintha körhintába ültem volna a bácsalmási templom szentelése évfordulóra rendezett búcsún, a szeptemberi napsütésben.

– Régner József és két fia, Ripp Mihály és Vilmos, a nagykereskedők, Rosenberg Mihály, a földbirtokos, Stein Ferenc, Ernő és Lipót...

Nem így képzeltem a hazatérést!

Franfurterék háza mellett áll a Fleckenstein-ház. Utcára néző hatalmas ablakai szinte az eresz alá emelkednek, a hét

szoba mennyezete fölött négy és fél méter magasságban húzódik a padlás... Hogy tele volt az mindig gabonával!... Az az ötletem támadt, hogy benézek hozzájuk, köszönök, kérek egy pohár vizet. Ha nem lennének rokonaim, akkor is adnának. Az élmény, a hallottak, kimerítettek. Kiszáradt a szám.

– Ne menj oda! – fogta meg a karomat Jóska.

– Miért? Jó emberek.

– Anti... a németeket kitelepítették. Már hatezret deportáltak... csak Bácsalmásról... Néhány kilós batyu a hátukra... irány az állomás... föl a vagonokba, és indulás!...

Felkaptam a fejem.

– Miket beszélsz össze-vissza?... Te is itt vagy! Hogy lehet, ha elviszik a németeket?... És anyám?

– Azt viszik el, aki tagja volt a Volksbundnak, és 1941-ben, a népszámláláskor azt írta a nemzetiségi rovatba, hogy német.

– És anyám? – kérdeztem újra. – Mi van vele?

– Édesanyád... a szüleid... azt mondták az összeírónak, hogy nem tudnak magyarul írni és olvasni... Az összeíró meg beírta, hogy magyarok... és megúszták!

Zúgott a fejem. A felhők is mintha rám akartak volna szakadni. Elindultunk hazafelé. Jóska a Kossuth, én a Lenin utcán.

– Meglátogatlak, ha lesz erőm – szólt utánam. – Ne lépj be a pártjukba! Megjegyzést pedig soha, semmikor ne tegyél! Akkor életben maradsz!... Bízzál, de nézd meg jól, hogy kiben!

Eddig sugdolózott, most hangosan beszélt! Föl lehet ezt fogni?

Kiértem a temető szélére. Leültem a kálvária első stációja alá, hogy összeszedjem magam. Elaludni lett volna kedvem mindörökre. Megfordult a fejemben, hogy elbújok egy kriptában. Senki nem találna rám!... Nekem már min-

degy... Ahonnan jövök, ahhoz képest az anyaföld is mennyország!...

A magasba törő platánfák alatt feküdtem a földön, a júniusi napsütésben. A dús fűben szöcske ugrándozott, s megérezte gyengeségemet, mert a kezemre ugrott, s ott pihent... Nézelődött... Mintha zöngte volna: „Szép a világ! Menj, és fedezd fel!”

Az első stáció fülkéjéből a Zsidók Királya tekintett le rám. Vállára tették a keresztet, a töviskoronát, fején sok sebből folyt a vér. Kilenc éve tartó kálváriám mi az övéhez képest?! Az ember gyilkos!... Káin megöli Ábelt... Uram, tekints le ránk, hogy emelt fővel járjunk újra! Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség!

Felálltam, balra fordultam, és a Kálvária soron meg se álltam a szülői házig.

A szibériai hidegben csontvázvá torzult testemet égette a nyári forróság, mintha a szentföldi sivatagokban vándoroltam volna az ígéret földjére. Lassan vonszoltam magam, mint Krisztus, hátán a kereszttel Jeruzsálemben, amikor botladozott a Via Dolorosán. Végtelen hosszú volt az út végig a Kálvária soron, a bácsalmási faluszéli utcán, ahol felnőttem, itt, az alvégen, ahol gyermekkoromban játszottam és futkároztam.

Nem ismert meg engem senki! Megijedtek az utcabeliek a bűzös kísértettől, akinek kinézhettem, és bementek házaikba. Egy temetőben bujkált SS-katona vonszolja végig magát a Kálvária soron, hogy keresztre feszítsék – gondolták talán.

Anyám, apám, János öcsém és Magda húgom mind kijöttek a házból, s csak akkor jöttek rá, hogy ki vagyok, amikor a kapuban azt mondtam: „Hazaértem”.

Ott a kapuban elájultam. Bevittek az utcai szobába, levették ruháimat, megmosták testemet, mint Krisztusét, amikor levették a keresztről.

Anyám heteken át ápolt. Kezdett visszatérni az erőm. És feltámadtam!

– Margit férjhez ment, fiam – mondta anyám, amikor úgy érezte, hogy már elmondhatja.

– Mikor?

– Két éve legalább, fiam.

– Hol?

– Otthon, Kiskunhalason.

Ki kell hevernem tehát még ezt is, mint a kilenc, elvesztetett évet!... Ruháim a szekrényből eltűntek... Az esküvőre spórolt pengőkkel együtt.

– Az oroszok, mein liebliche Sohn. Zabráltak. Mindent elvittek, amit találtak – sóhajtott anyám. Szeretete meggyógyított. Elhívta Lazarovich barátomat, vele varratott öltönyt, kabátot, munkára nadrágot, inget... Öcsém is kitanulta a szabómesterséget, de nem szerette, és abba is hagyta.

Gyógykezelésre jelentkezhettem volna, de nem merem. Kizárták a kedvezményezettek közül azt, a postán küldött értesítés szerint, aki fasiszta, nyilas, hitlerista, volksbundista szervezet tagja volt. Ilyen alakulatnál – ide sorolták „SS”-t is – teljesített szolgálatot, és azt, aki nevét visszanevetesítette vagy magyar-német kettős állampolgársággal rendelkezik.

– Elmehezt maga is, Anti! – mondta a postás.

– Elmehezték. Magyar állampolgár voltam... Behívtak... igazoltam, hogy nem vagyok zsidó... kivittek a frontra... onnan Szibériába! Kilenc év után „SS”-kabátban tértem haza. Ki hinne nekem? Ha pedig beszélek: visszavisznek!

Anyám mindent elégetett, ami rajtam volt. Még a hamut is elásta! Tetűmentesítésen átestem, de a biztonság kedvéért otthon is kopaszra nyírtak, és még a hajamat is a tűzbe dobták.

*

Rendeletben szabályozták a hazatértek teendőit és gondozását. A bejelentési kötelezettség elmulasztása vétségnek számított, s aki megtette: elővezették.

Wolf István látogatott meg Tataházáról. Rajtam kívül ő maradt életben a századunkból. Ő is a Szovjetunióból jött haza. Elmesélte, hogy amikor megkérdezték tőle a tataházi rendőrörsön: „Hogy teltek a napjai a Szovjetunióban, Wolf elvtárs?” – Pista komolyan válaszolta: „Mozigépész tanfolyamra jártam. De Tataházán nincs mozi.”

– Mi a foglalkozása?

– Cipész – felelte Pista.

– Akkor maradjon a kaptafánál! – felelte az ávós, és ráütötte a pecsétet Wolf bejelentő lapjára.

A barátom ottmaradt. A kaptafa mellett, ahol a háború előtt is ült. Nem irigyelte azokat, akik magas állásba kerültek, mert úgy vélte, hogy onnan majd könnyen le is zuhanak. És készített nekem olyan cipőt, ami fényesebb volt, mint amiben Bácsalmás utcáin korzóztam a bevonulásom előtt. Fénylett a lakk, csikorgott minden lépésnél, hogy tudassa mindenkivel: viselője él, tartása méltóságteljesebb, mint valaha.

Mintás, ritka szövésű, kissé kallózott, kártolt, vastag gyapjúszövetből készített öltönyben indultam a rendőrségre bejelentkezni. Honnan szerzett Lazarovich barátom tweed anyagot? Nem árulta el. Maradt neki a régi időkből? Eldugták a szülei? Ahogy Haffenscherné a drága szerszámokat?

Etetőket, hengereket, csíkhúzó ecseteket, léniákat, ezüst-, arany- és porfestéket, színező pasztát, létrát és a biciklit mind átadta anyámnak. A kialakult ügyfélkört, és a virágzó ipart is megörököltem.

– Chupich úr, kérem! Kedves Anti! – keresett fel dr. Adler Jenő. Az orvos a bácsalmási szociáldemokraták elnöke is volt. – Azt mondták nekem, hogy Haffenschier úr volt a legjobb, de őt kitelepítették. És, hogy maga még tudja a mesterséget! Anti, mikorra tudná elvállalni a rendelő és a lakás felújítását?

Így kezdődött. Hátamon a létrával ültem fel a vödörkel, szerszámokkal megpakolt biciklire, és kapkodtam a levegő után. Vert a szívem, de ütemre járt, mint a gőzhajó motorja. Birkózott a hullámokkal, mint az tengerjáró, mely Vlagyivosztoknál lendületet vett, s amit megállítani nem lehetett.

Beléptem a rendőrőrsre. Ismeretlen emberek, Budapestről érkezett ÁVH-sok fogadtak. Eléjük tettem a bejelentő lapot.

– Neve? – kérdezték. Nem feleltem. A kitöltött úrlapról elolvashatják – gondoltam.

– Neve? – kérdezte újra az őrsparancsnok.

– Chupich – válaszoltam. Az őrsparancsnok nyilvánvalóan nem tudott olvasni.

– Chupich micsoda?

– Anton... Antal – helyesbítettem azonnal.

– Anyja neve?

– Fleckenstein Erzsébet.

– Gondolhattam volna! – nézett gyűlölettel. „Ezek is kezdik!” – gondoltam, s már bántam, hogy a származásomat igazoló iratokat nem hoztam magammal. A parancsnok, mintha kihallgatást tartott volna, faggatni kezdett.

– Honnan jött haza?

- Szibériából.
- A Szovjetunióból! Azt akarta, ugye, mondani?
- Igen – feleltem. „Nem hoznak ki ezek engem a béke-tűrésből!” – gondoltam.
- Hogy érezte magát?
- Köszönöm, jól.
- Mit csinált ott?
- Tanultam. Eleget egy életre!
- Fejlett, nagyon fejlett ország, ugye?
- Nagyon – vágtam rá. „Ez hülye vagy engem néz annak!” – fordult meg a fejemben. „Vagy a pártban egy tanfolyamon hitték el velem, hogy a Szovjetunióban a kerítés is kolbászból van?” „Engem azonban nem ott tartottak, de ezt nem osztom meg velem!”
- A bejelentő lap, ha lepecsételtem, a hadifogoly igazolvánnyal együtt lesz érvényes arra, hogy élelmiszerjegyeit soron kívül, és díjmentesen kiadják.
- Köszönöm – mondtam. De tudtam, hogy úgyse megyek oda. Inkább dolgozni megyek!
- Minden hazatért köteles húsz napon keresztül négy-naponként ingyenes orvosi vizsgálaton megjelenni a körorvosnál.
- Adler doktorhoz járok naponta – mondtam, és nem hazudtam, mert már nála dolgoztam.
- Helyes – kezdtem tetszeni az őrsparancsnoknak. – Maga rendes ember, Csukis elvtárs.
- „Csuk is, nyit is!” „Az ő számára ennek valóban van értelme!”
- Helyesbíthetek?... Nem csuk is! A nevem Chupich!
- Persze, persze, elvtárs! Sok az idegen név, itt, a fasiszta parasztok között. Svábok, rácok!... Kimondhatatlan nevekkkel!

Arca elvörösödött. „Ha most szólnék hozzá, lelőne!”
„Hallottam, hogy mesterek a kínzásban, gyakorlottak a szájba köpésben, bajnokok a vesét célzó ütésben!... Jobb, ha hallgat az ember!”

– Csukis elvtárs! Ha a hazatért fertőző betegségben, tüdőgümőkórban, hastífuszban, kiütéses tífuszban, vérbajban szenved, köteles a hatósági orvos intézkedéseire alkalmazkodni, magát gyógykezelésnek alávetni, illetve a részére kijelölt gyógyintézetben ápolás végett megjelenni!

– Én nem vagyok fertőző beteg.

– Azt mindenki mondhatja, Csukis elvtárs! Igazolása van?

– Nincs.

– És idejött anélkül?

„Mintha Szibériában lettem volna újra! A parancsnok szobájának szőnyege szélén állva reszketek attól, mikor lövet belém”.

– Bocsánatot kérek!

– Látja, Csukis elvtárs?! Lepecsételem a jelentkezési lapját, ha hozza az orvosi igazolást!

Dr. Adler Jenő írt néhány sort, kezembe adta, és megjegyezte:

– Chupich úr! Nem tehetünk mást, csak amit mondanak!

Visszamentem az őrsre, bemutattam az igazolást, rá se néztek: lepecsételték a bejelentő lapot, s így már hazatérnek számítottam. De az őrsparancsnok utánam szólt:

– Embere! Ám meg magát, Csukis elvtárs! Nem akarom itt látni, még egyszer!

„Mérget vehetsz rá!” – gondoltam, s szaporáztam a lép-teimet kifelé, ahogy csak tudtam. Az utcán, ha a parancsnokot megláttam, átmentem a másik oldalra.

Gyakran jártam Csákékhöz vendégségbe a Kossuth utcába. Szomszédjukba, egy Bácsalmás környéki tanyáról, Forró Lajos költözött családjával, hazatérésem után egy évvel. Margittal Csákéknál találkoztam először. Margit, Forró Lajos legidősebb lánya addig járt a faluba a község-házára, hogy Témun András, a nemzeti bizottság elnöke megsajnálta, és kiutalta részükre a Kossuth utcai házat. Jobbat is adhatott volna, lett volna miből, mert a kitelepített németek házai üresen álltak. Érkeztek ugyan szerencselovagok, a legszebb, és bebútorozott házakat foglalták el, de a földet nem művelték. És amikor már értékesítették, amit lehetett, továbbálltak. Jöttek, eladtak, mentek.

Tapasztalt már ilyet a történelem?

Szerették sokan a kommunizmust Bácsalmáson, a nincstelenek eldorádójának helyszínét.

A felvidéki magyarok a „jöttment cseszkók” gúnynevet csak szívós, kitartó munkával tudták levetni magukról, mint a súlytól rogygyant háztető a nap erejétől megolvadt hótakarót.

*

A nő és a férfi, akik életük szakadékaikról, és viharok járta ormairól beszéltek: a szüleim.

A karma mindent átfogó törvényei szerint? A Moirák, az emberi élet felett rendelkező sorsistennők akarata szerint Klóthó fonta életük fonalát, és Lakheszisz húzta azt át úgy sorsuk fordulóin, hogy Cupido nyilai őket biztosan eltalálták?

Nem tudhatjuk. De bizonyos, hogy ha nem vigyázunk, a lelki szeretet érzelmi és halálos érzéki szeretetnél köt ki.

1950. szeptemberében házasodtak össze a bácsalmási templom felszentelésének napján, amikor az egész falu ünnepelt, és búcsút tartott.

Hogy hány tiltott disznóvágás történt, és a beszolgáltatás elől mennyi húst, kolbászt, hurkát tüntettek el Bácsalmáson ezen a napon? Azt csak az angyalok látták, és Nagyapám is köztük volt. Támadt is rémület, amikor az utcán megjelentek az ellenőrök. Szervezett figyelőlánc jelentette, hogy már befordultak a Kossuth utcába. Felmennek a padlásra, ahonnan söpörni szokták a gabonát, le a pincébe, szemügyre veszik a hordókat, minden zugba benéznek!... Anyámék hálósobájában, az esküvőre nagyszüleimtől kapott antik rózsafa hálósobabútor darabjaira is kíváncsiak voltak! Átforgatták a szekrények, éjjeli szekrények polcait, a kelengye darabjait. Az ágyak alá is bekukkantottak! Tudták, hogy az egész falu a rejtegetés népművésze, mint a kiskunhalasiak a csipkeverésé, vagy mint a kalocsaiak a paprikaérlelésé, de talán ma nem is akartak találni semmit. A munkájukat végezték.

Apai, anyai nagyszüleim, és a vendégek ijedten ültek a helyükön. Várták, hogy mi lesz. A zenészek hangszereiket le sem téve készen álltak, hogy megszólaltassák azokat, amikor csak lehet. Az ellenőrök beléptek az utcai szobába, mely a legnagyobb volt, s ahol a vendégek összegyűltek. Apám hellyel kínálta őket:

- Maga az ifjú férj? – kérdezte apámtól az idősebbik.
- Igen.
- Hogy hívják?
- Chupich. Chupich Antal.
- Vi govorite po sebrski?
- Ja govorim – Apám szeme felvillant. Nagyapám megszólalt.
- Lányom, töltsön bort a vendégeknek!

Anyám felszolgálta a bort.

– Magázódnak családon belül? – kérdezte anyámtól az ellenőr.

– Igen. A tisztelet kifejezése, hogy magázzuk a szülőket, ők is gyermekeiket, és egymást – felelte anyám. Hozzá akarta még tenni, hogy a jó asszony éljen szeplőtelenül, süssön jó kenyeret és őrizze a házat, de nem tette.

– Koma, szép asszony a feleséged! – nézett apámra az ellenőr, és fenékgig ürítette poharát. – Anyám is szép volt, amikor apámmal egybekeltek Kikindán.

Anyám töltött újra. A vendégek a második poharat is megitták.

– Kinek a bora ez? – kérdezte az ellenőr. A társa meg sem szólalt.

– Magam készítettem – mondta nagyapám. – Vágai óbor... a... Felvidékről. Egy hordót megőriztem.

– Bátyám, magának ilyen bora van! A tótok mégis elzavarták? Nem tudják mi a jó!

Apám a zenekarhoz lépett, intett, és odasúgta:

– Tamo do leko!

A harmonika és a tambura olyan szívfacsaróan szólt, hogy az ellenőr letette a poharat. A fúvósok és a dobos csak akkor kezdtek játszani, amikor apám énekelni kezdett. „*Tamo do leko, / Doleko kraj mora, / Tamo je selo moja, / Tamo je ljuba moja!*”

A bunyevác dalt vele énekelte az ellenőr és néhány vendég: „*Ott messze, / Messze a tenger partján, / Ott van a hazám, / Ott az én kedvesem!*”

A keringő dallamát a trombita torokszorító szólama folytatta. Tisztán, átéléssel fújta a trombitás: hevesen vert a szív, még azé is, kinek gyökereit nem szláv anyaföldből szakították ki.

– Jó emberek! – állította le a zenét az ellenőr. – Elő az-
zal a hurkával, kolbásszal, sült oldalassal! Éhesek va-
gyunk!... Eszünk, és megyünk tovább. Valahol valamit
találnunk kell!

Nagymamám a pohárszék rejtekéből elővette, amit kér-
tek, és eléjük tette. Nagyon éhesek voltak, tömték maguk-
ba a húst. Szaftos oldalast, májas és rizses hurkát, frissen
sült kolbászt... Harapásaiktól recsegett a porc, ropogott a
csont, s csorgott a paprikás zsír. Rázendített a zenekar, kó-
ló ütemére ropták a körtáncot a vendégek.

És a vidámság beköltözött újra a házba.

A kommunizmus csak akkor siralmas, ha félni kell, és
nincs mit enni? – kérdezték az ablakon bekukucsáló, égből
szállt angyalok, akik őrizni érkeztek a földi megpróbáltatá-
sokkal küzdő embert, miután Ádám és Éva ettek a tudás
fájának gyümölcséből, és kiűzettek a paradicsomból.

Anyám sem gondolta, hogy olyan ember lesz a párja,
akinek a szülei alig tudnak magyarul beszélni. Amikor ők
pedig magyar származásuk miatt váltak földönfutókká!

Nincs nagyobb kín, mintha az ember elveszti hazája
földjét – vélték az ókori görögök. S ha az ember mégis ott-
honra lel, szerelmét megtalálja, akkor isten mindent elren-
dezett, amit a politikusok összekuszáltak.

Anyám apám mellé állt a körbe, a férfi mellé, akitől
gyermeké méhében már megfogant, s családja új tagjaival
összefonódva úgy járta a kólót, mintha egész életében dél-
szláv körtáncot járt volna.

*

Mélységes mély a *kínok* kútja! És ezt egy asszony
hányszor érzi életében!

Gyönyörtől túlradó, és fájva vérző, amikor érintetlenségének virágszirmai lehullanak. Örömtől lebegő, és kínokban vergődő, amikor testének érett gyümölcse méhéből kibújva felsír.

– Buddha követőinek igazuk van – hivatkozott anyám Apponyi nénire Adler doktornak, aki bábaasszony segítségével vezette a szülést. – A születés szenvedés. A vétség is szenvedés, a halál is szenvedés. A bánkódás, a zokogás, a vergődés, a levertség megint csak szenvedés. S az is csak szenvedés, hogy amire vágyunk, azt nem találjuk. A szenvedés eredete pedig a szomj, s a mindig újraeledő szomjúságot kíséri a gyönyör szenvedélye, mely utat tör magának, mint a földből fakadó forrás. A szenvedés megszüntetéséhez a szomjmegszüntetés vezetne azon a nyolcszor forduló ösvényen, melyeken a helyes hit, a helyes elhatározás, a helyes beszéd, a helyes cselekvés, a helyes életmód, a helyes igyekezet, a helyes vizsgálódás, a helyes elmélyülés fái az útjelző táblák.

Bátyámat, aki a Péter nevet kapta, anyám mellé fektették, ő gyermeke mellett mély álomba merült. Adler doktor gratulált apámnak.

Szüleim a Sallai utcában laktak egy szoba-konyhás albérlletben. Anyai nagyszüleim átköltöztek a Kossuth utca 104-es számú házba, ahonnan a kitelepített német családok otthonaiba érkezők egyike már eladott mindent, és elköltözött Bácsalmásról. Nagy volt a ház, a kert, sokat kellett volna dolgozni. Maradt volna hely, hogy anyámék a szüleihez visszaköltözzenek, de ha az ember az önállóság első lépcsőfokára már felért, visszafordulni nem tud.

Apám nagyapámékhoz indult, hogy elvigye a hírt. Útközben Adler Jenővel beszélgetett.

– Okos emberek maguk. Tanulniuk kellene! Témun András járt a rendelőmben. Azt mondta, hogy ha maga és

én belépnénk a kommunista pártba, nagy karrier várna ránk... – nézett apám szemébe Adler.

– A doktor úr belép?

– Marx családjában is volt rabbi, ahogy az enyémben, de én szociáldemokrata vagyok és hívő.

– Szibériából tértem haza. A kommunizmus humanista eszméivel, ha azok vertek volna gyökeret a Szovjetunióban fel lehetett volna egy társadalmat építeni. De nem pravoszláv templomokat porig rombolni! Ikonokat égetni!... Mi is hívők vagyunk, doktor úr... Nekem már sokan üzentek a pártból.

– Nem szabad bevallaniuk, hogy mit gondolnak, és miként vélekednek!... A felesége így tönkremegy!... De maga is! Eszükkel, tehetségükkel mindent elérhetnének!

– Apám megsebesült. Rokkant. Három gyermeket neveltek. Születésem után két évvel Trianonban elvették a Délvidéket. Szegénység, dermedtség telepedett mindenki-re, uram. Örültem, hogy az ipari iskola tandíját nagynénem szüleim helyett kifizette. A szakmámat és a családomat én most már egy párttagkönyvért nem hagyom el!

– A maga kedves felesége, fiam, jobb sorsra lenne érdemes!

– Tudom. Régi família leszármazottja. Amikor Trianon után tíz évvel megszületett, már mindenük elveszett. Amikor iskolába kezdett járni, visszacsatolták a Felvidéket, de háború volt. Amikor újra elvették, rosszabb lett minden, mint valaha is volt. Mikor tanult volna?

– Értem. De most megtehetné!

– Én dolgozom, és jobb ha most meghúzzuk magunkat!

– Magam is azt teszem... magának, fiam, igaza van.

– Majd a gyermekeim! Ők szebb jövőre születnek! – mondta apám és elköszönt Adler doktortól. Az orvos még megjegyezte:

– Legyenek boldogok, Chupich úr! Szenvedtek annyit, mint a népem, akik szétszóródva élnek a világban, távol az ígéret földjétől.

Apám vitte a hírt, hogy gyermekük született. Előbb anyám szüleihez, aztán a Kálvária sorra.

A jászolban fekvő kisdéd Jézust látogathatták olyan boldogan, ahogy a gyermekágyban fekvő anyámat, s az a melegség járta át őket, mely mindenkit átjár, amikor újszülött érkezik a házhoz.

Amerikából, Felvidékről, Vácról és a délvidéki rokonoktól érkeztek jókívánságok. Írt Festetich, gratulált Erdélyből Nyíró és Gaál. Apám ragyogó arccal mutogatta a leveleket.

Pestről érkezett néhány sor, s annak utóirata a földrengések félelmetes moráját keltette a betlehemi hangulatban élő család lelkében: „Bélát letartóztatták, és elvitték! Semmi hír felőle! Imádkozzatok!”

Alul, minden kétséget kizáróan, nagymama unokatestvérének aláírását olvasták. Szépen formált betűkkel, hogy Kiác Lonka. Lonka levélben írta meg azt, amit szóban nem tudott elmondani. De még a betűk is elpirultak.

Nem volt, akinek szeméből könnycsepp ki ne fakadt volna. Felfoghatatlanok voltak már az előző értesítések is: „Az államosítás megvolt! Bélát nem engedik be a saját gyárába! Szegények lettünk, mint a templom egere, és földönfutók, mint Heródes gyűlölete elől az Egyiptomba menekülő Mária és József, a kis Jézussal! Uram, irgalmazz!” „Bélát felvették csatornatisztítónak. Van már mit ennünk! Uram, tiéd az ország, a hatalom, a dicsőség!” „A szalonát, az élelmet, amit küldtetek, a bácsalmási ember elhozta hozzánk. Köszönjük. Levelünket elviszi. Oltalmazza őt és titeket, a mi urunk, Jézus Krisztus!” „Pozsonyból a deportálások elől menekülő magyarok egy csoportja átszökött a magyar határon. Margitka pozsonyi kérője csehországi

munkatáborban meghalt. Apponyi néni bánatában főbe lőtte magát. Legyen meg az úr akarata, és az örök világosság fényeskedjék neki!”

Amikor anyám egyedül maradt a szobában, a rózsafa hálósobabútor egyik szekrényéből Kiác Lonka nemzeti színű szalagokkal átkötött leveleit vette elő, ágyába vitte, kibontotta valamennyit, és olvasni kezdte őket. Aztán nézte az egzotikus rózsafa intarziáit, melyek, mint az ősi falfestmények múltó idővel dacoló maradványai, felismerhetetlen arcokat, alakokat formáltak, amiket a természet alkotott a fává szélesedett, különleges rózsatövek törzsébe. A déli, melegebb éghajlat hangulatát, a régmúlt idők békéjét felidéző antik bútor olyan hangulatot árasztott a kertre néző szobában, amiben anya és gyermek is megnyugvást talált.

*

Esett a hó. Lomha nagy pelyhekben, kitartóan, s már vastag lepel borította a kétemeletes villa tetejét, fehérbe öltöztette a kertet. A házban égtek a lámpák, a földszinti könyvtárszobából Vivaldi *Négy évszak*ának dallamai szűrődtek ki. Béla házikabátban ült a könyvekkel zsúfolt, régmúlt idők kortalan bútorait, festményeit, tárgyait és titkait némán őrző olvasóteremben. Felesége, Lonka állt mellette:

– Készülnünk kellene, drágám! – mondta férjének kedvesen.

Dr. Kovács Béla az ablakon bámulta a pajkosan kavargó hópihéket.

– Nem akarom elhinni... – jegyezte meg.

– Mit? – kérdezte a felesége.

– Hogy itthon vagyok végre!

Ilona férje mögött állt, a férfi vállára tette a kezét, szeméből csorogtak a könnyek.

– Annyit izgultam! Már a legrosszabbra... – folytatta volna az asszony, amikor kopogott valaki. Fogarasi Mihály, a lakáj lépett be. Cipőt, zoknit, inget és frakkot tartott a kezében.

– Méltóságos uram, a ruhája – mondta Mihály, s már fordult is volna ki, amikor megpillantotta a ház úrnőét, akinek szépsége egy viruló orchideához volt hasonlatos. Szólitani is csak Lonka asszonynak volt szabad.

– Bocsánat, méltóságos uram, rosszkor érkeztem! – szólalt meg végül a lakáj.

– Jöjjön csak, Mihály! – tartotta vissza Kováts.

– Ma én szeretnék segíteni! – mondta Lonka.

– Ahogy parancsolja, Lonka asszony – felelte Mihály. Letett mindent, és távozni készült.

– Péter már öltözik? – kérdezte Kováts.

– Láttam a szobájába menni Debas kisasszonyt, méltóságos uram.

– Azért csak nézzen utána!

– Igenis, méltóságos úr – hajolt meg Mihály és kiment. Lonka pedig öltöztetni kezdte férjét.

– Értem már miért kéretted ide a könyvtárba Mihályt a ruháiddal... nekem is megmondhattad volna, drágám, hogy megsebesültél...

– Nem komoly. Csak fölizgattalak volna.

– Nem mondasz igazat. Ha nem lenne igaz, nem szerelnék le... – mutatott a férje hasfalán éktelenkedő kötésre, és csak simogatta, csókolta a férfi erős, izmos felsőtestét. Kováts átölelte feleségét, az asszony fölemelte fejét, és a férfi megcsókolta. Erősen tartotta őt, a csók egyre vágyakozóbb s egyre szenvedélyesebb lett.

– Drágám, ha így elmerülünk – vett levegőt Lonka –, itt ma nem lesz Szilveszter este, s a könyvtárban kezdjük az 1944-es esztendő.

– Megadom magam – nevetett Kováts, s megengedte, hogy az asszony feladja az ingét.

– Az ügyelő már sürgetővel hívta, művész úr! Igyekezzen! – tréfálkozott az asszony, s amikor begombolta az inget még megsimogatta a sebet.

– Ugye elmondod mi történt?

– Egyszer, majd egyszer. Igen.

S miközben felesége öltöztette, újra eszébe jutottak a nyomasztó képek. A front néhány kilométerre húzódott az erdőtől, fegyverek ropogása hallatszott, rakéták robbantak. Kováts a fák között kúszott az avarban, mögötte egy hadnagy.

– Jó mélyre ástam az ejtőernyőket, százados úr, soha nem találják meg! – suttopta a hadnagy.

– Csak ne becsülje le az orosz felderítőket! Értik a dolgukat..., de mintha valami neszt hallanék... – súgta a hadnagy fülébe Kováts – ...veszélyes lesz itt tovább fecsegni.

– Oroszok?

– Valószínű. Kússzon jobbra előre... én balra indulok. Egy óra múlva találkozunk ugyanitt!

– Értettem – suttopta a hadnagy, és mindketten elindultak.

Pufajkába öltözött, usankát viselő felderítő bukkant elő egy fa mögül, megközelítette Kovátsot, puskatussal leütötte, és hasba szúrta. Majd a hadnagy után indult. Kováts visszanyerte eszméletét, kihúzta hasából a törst, kúszni kezdett előre, faágba kapaszkodva valahogy felállt, jobb kezében tartotta a vérétől meleg penge végét, madárfütytőt utánozva hívta magára a figyelmet, amire a felderítő és a hadnagy egyszerre fordultak a hang irányába, de a hadnagy már csak azt láthatta, hogy a tőr az orosz tiszt bal szemén behatolva keresztülfúródik a koponyáján.

– Nagyon kell vigyáznod, nehogy felszakadjon a seb! – mondta Lonka a férjének. Kováts a fotelban ült, felesége a cipőjét fűzte.

– Már begyógyult – mondta a férfi, de csak úgy maga elé, gondolatai még mindig nagyon messze jártak a csendes kis könyvtárszobától. Bombák robbantak mindenfelé, dörögtek a fegyverek, ők ketten meg csak kúsztak az erdőben, a hadnagy már utolsó erejével vonszolta a századost, Kováts zubbonyából csöpögött a vér.

– Ha nem cseréljük a kötést, elvérzik, százados úr.

– Akkor, ha megállunk. Tovább! Gyerünk! Már csak egy kilométer!

A könyvtárban Lonka rajongva és elégedetten nézte felöltöztetett férjét, kinek tekintetéből megérezte annak nyugtalanságát.

– Baj van, drágám? Fáj?

– Semmi, semmi. Nem... Köszönöm... – szedte össze magát a férfi, és megcsókolta felesége homlokát.

– Akkor most magadra hagylak. Most már nekem is készülnöm kell – mondta megnyugodva Lonka, és kifelé indult.

– Megtudhatnám mit veszel fel?

– Legyen az meglepetés, uram – felelte mosolyogva Lonka.

Kováts az olvasóteremből nyíló műtermébe ment, ahol tervezőasztala, rajzálványai, repülőgépmakettek várták, a falakon portrék: Széchenyi, Kossuth, Deák. Apja képe előtt megállt, ki tudja hányadszor olvasta el a keretbe ékelt feliratot: Kováts Antal. Megérintette, megigazgatta a festményt, majd továbblépett, és a következő képet nézte. Gép- és Alkatrészgyár. Alapította Kováts Antal 1896-ban. Olvasgatta a feliratot, bámulta a gyárat, majd visszament a könyvtárba, szivart vett elő, rágyújtott, könyvet emelt le a polcról, író-

asztalához ült, és olvasni kezdett. Milton *Elveszett paradicsomát* forgatta, de inkább maga elé meredt. Emlékei újra erősebbnek bizonyultak: januári télben, a Szovjetunióban, offenzív alakzatban a magyar légierő gépei repültek. Elöl két gép, egyik pilótája Kováts, a másiké a hadnagy. Mögöttük három gép, a harmadik sorban négy, majd öt, hat, hét és nyolc a következő sorok gépeinek száma. Velük szemben orosz repülőosztag közeledett.

– Mint a mongol invázió! – mondta a hadnagy. – Dzsingiz kán ükunokái!

– És most!!! – vezényelt mikrofonján keresztül Kováts. A pilóták növelték a sebességet, egyre jobban csökkent a gépek közötti távolság.

– Szállnak a madarak!!! – folytatta Kováts. Pilótái szinte csak az utolsó pillanatban emelkedtek az orosz gép fölé.

– Tűz!!! – kiáltotta, s a huszonhét magyar gép egyszerre tüzelt. Elképesztő volt a hatás, az orosz gépek egymás után zuhantak le. Az egyik magyar repülő is találat érte, egyre erősebben kezdett füstölni: pilótája katapultált.

– És most még egyszer fiam! A Donnál megfordulunk! – adta ki a parancsot Kováts. Zúgtak a motorok, mégis dermedt lett a csend. Megfordultak a folyó fölött, és az újra velük szemben repülő orosz gépek felé vették az irányt.

– Tele lehet a gatyjuk! – kiáltotta a hadnagy.

– Második tétel!!! – vezényelte Kováts, és amikor a távolság alig volt már számottevő, kiadta a parancsot.

– És most!!! – mire pilótái zuhanórepüléssel elhúztak az orosz gépek alatt, alakzatuk a kiszámíthatatlan manőver során szétbomlott, miközben a magyar pilóták ismét visszafordultak.

– Tűz!!! – vezényelte ekkor Kováts. Kegyetlen tűzharc alakult ki, egymás után hullottak le a magyar gépek is. Találat érte a hadnagy bombázóját is.

– Ugorj, Tamás! – kiáltotta Kováts, de a hadnagyát is lövés érte, gépe zuhanni kezdett a mélybe. Kováts eszelősen tüzelni kezdett a gyilkos orosz repülő pilótájára. Kováts torkából fölszakadt az üvöltés, de ebben a pillanatban leverte a könyvtárszobában a gramofon tűjét, s csak a Mozart-lemez idegesítő forgása, kattogása hallatszott másodpercekig. Kováts kezébe temette arcát. Valaki kopogott, de ő nem válaszolt. Mihály, a lakáj lépett be csendesen.

– Bocsásson meg, méltóságos uram.

– Jöjjön csak, jöjjön! – eszmélt föl Kováts.

– Indulhatunk.

– Nagyszerű – fogta föl Kováts, hogy hol van, és leállította a gramofont. – Megdicsérem, Mihály, nagyon szépen rendben tartotta a dolgozószobámat.

A lakáj meghajolt, örült Kováts dicséretének.

– Nagyon vártuk haza, méltóságos uram – felelte.

– Persze, persze – jegyezte meg Kováts kifelé indulva, s amikor elhaladt a lakáj mellett, megveregette az őt tisztelettel előre engedő szerény, jóra való ember vállát.

A villa előcsarnokából főlépcső vezetett az emeletre, két oldalon kanyarodva fölfelé. Az alkalmazottak két sorban a lépcső előtt álltak, felöltőket, télikabátokat, Kováts kalapját, sálját, sétabotját tartották. Kováts a díszsorfal előtt megállt, szemben vele a lépcsőn jött le éppen Lonka és hétéves fia, Péter. Mindketten Kovátsot nézték. Pétert is frakkba öltöztették, édesanyja Kováts számára oly szépnek tűnt, hogy szólni sem tudott. A fiúcska pici repülőgépmakettet tartott a kezében, apjához futott.

– Papa! – simult a gyermek apja karjába. A férfi erősen szorította őt, Lonka mosolygott a jelenet láttán. Jeanette Debas, a fiatal nevelő nő lépett ki a sorból, és rászólt a fiúra.

– Péter, vigyázzon a méltóságos úr sebére!

– Az már begyógyult, kisasszony – válaszolta Kováts franciául.

Elengedte kisleányát, feladták rá felöltőjét, magához vette sálját, kalapját, sétabotját, s megvárta, hogy Lonka, Péter és Jeanette is felöltözzék.

– Miért hívja a papát méltóságos úrnak, amikor Béla a neve? – kérdezte Péter a nevelő nőtől.

Jeanette Debas nem válaszolt, a cselédek meglepődtek a hallottakon, a fiú szülei csak mosolyogtak.

– Tíz órakor érkezik a zenekar, Ilonka – mondta Kováts az egyik fiatal komornának. – Vezesse majd kérem a muzikusokat a nagyterembe. Ott próbálhatnak.

– Igenis, méltóságos úr – felelte a lány.

Mihály sofőr egyenruhában várta őket az árkád alatt, s a villa lépcsőfeljárata előtt beszálltak a kocsiba. Péter hátul középre ült, édesanyja és a nevelő nő mellette foglaltak helyet. Mihály segíteni akart Kovátsnak, hogy beszállhasson előre a vezetőülés mellé, de ő visszautasította ezt a figyelemmességet.

– Én szeretnék vezetni, Mihály. Vártam már, hogy beülhessek a volán mögé.

– Parancsára, méltóságos úr – mondta, és elvette Kováts sétabotját. Megvárta, hogy ura beüljön a helyére, becsukta az ajtót, aztán fürgén ő is beszállt előre, s helyet foglalt Kováts mellett.

– Megy ez, szépen – indította Kováts az autót.

Kifordultak az utcára. A Margit-hídon hajtottak keresztül, sötét volt, a forgalom is gyérült. Nagy pelyhekben hullt

a hó, alig volt észrevehető, amikor egy német Volkswagen haladt el mellettük.

– Papa! Németek!

– SS – felelte az apja közömbösen.

– Honnan tudod? – kérdezte a fiú.

– Jobb lenne, ha nem tudnám – felelte az apja, és hajtott tovább.

A Nyugati pályaudvar előtt haladtak el.

– Milyen kihalt az állomás – mondta Lonka.

– Honvágyam támad, amikor meglátom ezt az épületet – jegyezte meg Jeanette Debas.

– Miért? – kérdezte Lonka.

– A csamok mintha az Eiffel-torony lenne. A pályaudvart is Eiffel intézete tervezte.

– Milyen az Eiffel torony? – kérdezte Péter.

– Szédítően magas. Ha vége lesz a háborúnak, elutazunk Párizsba, és fölmászunk a tetejére. Jó?

– Nagyon. Alig várom.

– Amikor kicsi voltam, egyszer a szüleimmel Párizsba utaztunk, a torony tetejéről majdnem leszédültem.

– Akkor haltak meg a szüleid?

– Nem. Baleset érte őket. De az máskor történt... – felelte a nevelőnő, s érezhető volt, hogy nem szívesen emlékezik a történetekre.

Megérkeztek az Operaház elé, Kováts fölhajtott az emelkedőn a bejárat elé. Egy taxiból éppen akkor szálltak ki a barátaik: dr. Frankl Oszkár bankár, felesége és kislányuk. Kováts a motort nem állította le, Mihály szállt ki először, nyitotta az ajtókat.

– Miriam! – mondta örömmel Lonka, és kézen fogva Pétert, a nevelőnő társaságában indult a feljűk integető Franklné felé. A barátok üdvözölték egymást. Mihály beült a volán mögé.

– Menjen most, kérem Mindszenty atyáért, és őemenciáját vigye hozzánk! Vezesse a könyvtárba, tegyen fel Bachot vagy amikhez kedve lesz. Kávét, konyakot vitessen neki. Amíg visszajön értünk ide, az Operaház elé, őemenciája kedvére elmélkedhet a könyveim között.

– Értem, méltóságos uram.

Kováts indulni készült, de Mihály félénken utána szólt.

– Méltóságos uram...

– Valami baj van?

– Hát...

– Mondja csak, Mihály.

– Ha holnap is ön vezeti a kocsit Kiác tekintetes úrékhoz, akkor én nem is mehetek a méltóságos úrékkal?

– Értem. Maga fog vezetni – mosolygott Kováts.

– Egy éve nem láttam a Marit.

– Holnap találkozhat vele.

– Ha vége lesz a háborúnak, összeházasodunk – mondta boldogan.

– Lennék a násznagya, Mihály, ha elfogadna.

– Köszönöm, méltóságos uram – s örömtől ragyogva indította el az autót Fogarasi Mihály.

Letéve kabátjaikat Kovátsék az Operaház lépcsőin mentek fölfelé, mögöttük Jeanette Debas – Péter és Franklék kislányának kezét fogva. Dr. Frankl Oszkár és felesége következett a sorban. Frankl most érezte igazán Kováts ragaszkodását, barátságát, mert velük, zsidókkal mint családtagokkal jelenik meg itt az Operaházban az úri Magyarország színe-java előtt.

– Jó estét, vezérigazgató úr! – hajolt meg mélyen felesége oldalán egy férfi, és köszöntötte Kovátsot.

– Jó estét, Czinner úr – köszönt vissza Kováts.

– Örülök, hogy egészségesen hazatért.

– Köszönöm, barátom, köszönöm.

Jól öltözött urak, hölgyek érkeztek, és foglalták el a helyeiket az Operaházban. Külföldiek, diplomaták, német tisztek egyenruhában, magyar katonák.

A látvány önmagáért beszélt: katonák nélkül ezen az estén az Opera a boldog békeidők gondtalan illúzióját kelthette volna.

Az emeleti társalgóban már sokan váraoztak. Péter és a kislány boldogan futkároztak a vendégek között. A Frankl házaspár Lonkával beszélgetett. Kováts Jeanette Debas mellett állt, éppen szivarra gyújtott, amikor egy feltűnően jól öltözött fiatalember közeledett feléjük.

– Richárd! – fogadta kitörő örömmel Kováts barátját, dr. Ambrus Richárdot.

– Édes öregem! De jó, hogy így látlak! – ölelték meg egymást.

– Nagyon jól nézel ki, lehet, nem is a frontról érkeztl?

– A gyárban mi újság?

– Sürgősen meg kell beszélünk... felhívott a miniszter úr... – folytatta suttogva Ambrus – ...a németeknek kell szállítanunk...

– Erről majd máskor – szakította félbe őt Kováts, s a nevelőnőhöz fordulva franciául folytatta.

– Bocsánat, kedves Jeanette! Maga még nem is találkozott az én kedves barátommal és munkatársammal.

– Dr. Ambrus Richárd! – mutatott Kováts Richárdra.

A fiatalok mélyen egymás szemébe néztek, Jeanette Debas feltűnő jelenség volt, Ambrus nem is tudta titokban tartani, mennyire tetszik neki a hölgy.

– Jeanette Debas kisasszony – mutatta be Kováts a nevelőnőt.

– Angolul jobban beszélek, kisasszony, mint franciául. Bocsásson meg! – mondta Ambrus, és kezét csókolta.

– Amint hallom, Ön csak szerénykedik.

– Richárd a gyár ügyvezető igazgatója – mondta Kováts a nevelőnőnek.

– Igen, tudom. Lonka már sokat mesélt magáról.

– Vajon mit? Furdal a kíváncsiság.

– Nem rosszat, ezt elárulom, de a többi már az én titkom marad, uram.

– Most még kíváncsibbá tett, kisasszony – nézte csodálattal ezt a francia lányt, aki huszonnyolc éves volt, de csilingelő bája, tisztasága alig mutatta húszévesnek. A férfi korban is illett hozzá, öt évvel volt idősebb nála.

– Már tudom – folytatta Richárd –, a méltóságos úr miért nem beszélt magáról.

– Miért?

– El akarta rejteni előlem.

– Rosszul ismeri a barátját. A vezérigazgató úr Lonkán kívül senki mászt nem vesz észre.

Ezen jót nevettek. Amikor megszólalt a csengő Péter és a kislány szaladt hozzájuk.

– Papa! Kezdődik az előadás! Menjünk!

Richárd a karját nyújtotta a nevelőnőnek.

– Megengedi, Jeanette?

– Igen, Richard.

Johann Strauss *Denevér* című operája már elkezdődött. Kovátsék páholyban ültek, elől Lonka, mellette Péter. Mögöttük Kováts és a nevelőnő. A szomszéd páholyban a Frankl család, a kislány, mellette édesanyja, mögöttük Frankl Oszkár és Ambrus Richárd. Előrehajolva, a két páholyt elválasztó fal előtt mégis gyakran sugdolóztak. A kislány fehér ruhába öltöztetett porcelánbabát szorongatott a kezében, föl is emelte néha, hogy a baba is lássa az előadást.

– Szép a babád! – súgta Péter.

– Szívtündér – mutatta a kislány a baba talpát, mely szív alakú volt. Pici piros szívet tépett le ezután a baba ruhájáról, és Péternek adta.

– Neked adom. Vigyázz rá!

– Megígérem.

Apja megérintette Péter vállát, és csendre intette. A fiúcska összezárta a tenyerét.

A szünetben a felnőttek kávéztak, Richard és Jeanette mintha már közelebb kerültek volna egymáshoz. Lonka Franklnéval beszélgetett, a gyermekek a felnőttek között szaladgáltak. Kováts a bankár mellett állt.

– Megvan az év végi zárás – mondta Frankl, kicsi kártyáról olvasta az adatokat. – Tizenöt százalékkal emelkedett a bevételed, a nyereséged tizennyolccal.

Kováts a kimutatásra pillantott.

– Akkor az adományt egymillióra növelem.

– A szokásos módon utaljam a bíboros úrnak?

– Igen. Az újévi jutalmakra és a béremelésekre én teszek javaslatot.

A nevelőnővel beszélgető Richard felé néz.

– Az ügyvezető igazgató úr fizetését megduplázom.

– Ha a németeknek szállítanál – folytatta halkán a bankár –, kalkulációim szerint akár száz százalékkal is növelhetnéd a profitot.

– Szó sem lehet róla! – szakította félbe Kováts.

– Akkor majd kényszeríteni fognak!

Vera éppen beszaladt egy üres páholyba, ott Péter elkapta.

– Megvagy. Most én bújok el, és húszig számolok – mondta a fiú.

– Várj! A váltásdíj. Elfelejtetted?

– Akkor megmondod?

– Valóban orosz nevem van – suttogta a kislány –, azért hívnak Verának, mert a Papa szerint az oroszok fogják megmenteni a zsidókat a fasisztáktól.

Péter nagy szemekkel nézett a kislányra.

– Értem – mondta értetlenül.

– És te, te mit adsz nekem, ha megtalállak? – kérdezte a kislány suttogva, a játék kedvéért. Péter így válaszolt.

– Elveszlek feleségül.

– Most azonnal? – kérdezte Vera felnőtt komolysággal.

– Igen.

A nevelőnő megtalálva őket ebben a pillanatban lépett a páholyba.

– Kezdődik a második felvonás!

Hazafelé Mihály vezette az autót, éppen a Bazilika mellett haladtak el.

– Szép este volt – mondta Jeanette.

– Az este csak most kezdődik – nevetett Lonka.

– Debas kisasszony, szereti Strauszt? – kérdezte a sofőr mellett ülő Kováts.

– Igen. Mozartot persze jobban.

– Mama! A fogházigazgató szerette Rosalindát?

Kováts mosolygott a kérdésen, tekintete a visszapillantón keresztül találkozott feleségével.

– Nagyon – nézte Lonka a férjét.

– Jobban, mint te a papát?

– Nem – mondta Lonka a tükrön át férjének.

Kováts és Mindszenty bíboros a tervezőasztal előtt álltak, a rajz, melyet néztek, egy barokk templom szerkezetét mutatta. A műterembe Schubert *Pisztrángötösének* dallamai szűrődtek be.

– Itt, mindent vasgerendával tudok kiváltani – mutatta Kováts – dr. Ambrus Richárd gépészeti tervei szerint le is gyártatom.

– Meg tudják csinálni a gyárban? – csodálkozott a hercegprímás.

– Megtanulják. Profilt váltok. A németeknek nem akarok szállítani.

– Apád, ha élne, nem örülne, hogy gyárából valami mást csinálsz, mint amit ő megálmodott.

– Tudom, Bíboros úr, még jobban, hogy apám mennyire félt a bolsevik szellem terjedésétől, de mégsem azonosult a németek szélsőséges kommunizmus ellenességével. Magyarország felső köreinek egy része gátlástalanul küldi a magyarok százezreit a frontra. A Donnál a 2. Magyar Hadsereg mind egy szálig elvázott, atyám. Az eszeveszett háború tépje pedig, hogy horogkeresztek kerülnek-e fel a világ nemzeteinek lobogóira vagy vörös csillagok. Én egyikből sem kérek, atyám. Védtük a keresztény Európát Dzsingisz kán mongoljaitól, százötven évig a törökkel harcoltunk. Óvtuk a keresztény világot az iszlám térhódításától. Generációk haltak meg a csatatereken: Európa pedig meggazdagodott. Egyetemeket épített, polgárosodott, gyarmati birodalmat szerzett, harácsol. Isten, ha van, miért a mi népünket ítélte szenvedésre? Vannak stróman-nemzetek, akik mások jólétéért kell hogy dolgozzanak és nem a sajátjukért? A világ most sem tud összefogni, hogy csírájában pusztítsa el mindkét veszedelmet?

Mindszenty figyelmesen hallgatta a magát egyre jobban felhergelő Kovátsot.

– Háborog a lelked, Isten létében is elbizonytalanodtál már. A háború, a gyilkolás, a pusztítás tette ezt veled. Isten, aki ötven, száz év múlva megvilágítja majd mindazt, amit még felfogni most nem tudunk: legyen hozzád irgalmas, fiam.

Kováts felfogja a bíboros szavait, mégsem nyugtatja meg a bíboros feléje áradó békessége.

– A magyar urak miért nem veszik tudomásul a Vörös Hadsereg félelmetes erejét, s lendületüket, mellyel Berlinig meg sem fognak állni, kő kövön nem marad, csak vörös csillag, Sztálin-szobor, Lenin-portré...

Kováts az előtte heverő rajzokra mutatott.

– Minek is újíjuk fel ezt a templomot? Isten házai lóistállók lesznek, az arisztokráciát lámpavasra húzzák, az embereket megnyomorítják...

– Emese álma elvezette ezt a népet a Kárpát-medencébe, hitet adott, célt mutatott. Isten nem engedte elpusztulni. Magyarország ezer éve is volt, s ezer esztendő múlva is kell legyen.

– Kováts kezébe temette arcát.

– Emlékek kavarták fel az érzelmeimet. Embereket öltem... ártatlanokat... kiontott vér, öldöklés terheli a lelkeket, atyám. Bocsásson meg nekem.

Mindszenty megfogta a kezét.

– Imádkozom a lelki üdvösségedért, édes fiam, s kérem Istent, szabadítson meg téged a gyötrelmeidtől.

Lonka ült a zongoránál a villa báltermében, négy vonós vette őt körül. Még a *Pisztrángötöst* játszották. A középen kialakított táncparkett köré helyezett székeken ültek a vendégek: a Frankl házaspár, dr. Ambrus Richárd, Jeanette Debas, a gyerekek és mások. Hallgatták a kamarazenét. A Kovátsccsal belépő Mindszenty hercegprimást finom főhajtással köszöntötték. A bíboros és a házigazda leültek a legközelebbi székekre, s ők is hallgatták a zenét.

Éjfél közeledvén gongütésekkel jelezték a másodpercek múlva érkező új évet. Pontban éjfélkor léptek be a személyzet tagjai, köztük Ilona és Mihály is, tálcan poharakba töltött pezsgővel. Leoltották a lámpákat, néhány gyertya égett csupán, s mozdulatlanul álltak. A zenekar a Himnuszt játszotta...

A Himnusz befejeztével felszolgálták a pezsgőt, az újévi jókívánságok és koccintások vidám percei következtek.

– Boldog új évet! – mondta Kováts, és megcsókolta feleségét.

– Ha tudnád min mentem keresztül! – sóhajtott Lonka.

Kováts felesége ajkára helyezte mutatóujját.

– Tudom... de már vége... – súgta szeretettel.

Ambrus Richárd a nevelőnővel koccintott, a Frankl házaspár egymást ölelte, Mindszenthyt körülvették a vendégek. Péter kihasználva a helyzetet, hogy Mihály éppen mással van elfoglalva, leemelt két pohár pezsgőt a tálcáról, és háttal a társaságnak Verának nyújtotta át az egyiket. Vera beledugta a nyelvét.

– Milyen? – kérdezte a lánytól.

– Édes, mint a málnaszörp. Csak nem piros.

– Van piros is. Hozzak?

– Hm... nem. Most már jó lesz ez is – felelte Vera és koccintottak. Ittak egy kortyot, a kislány prűszkölni kezdett.

– Otthon is mindig ezt iszom, nem értem, most miért nem ízlik?

Péter komolyan válaszolt.

– Akkor hozok pirosat!

– Nem, azt otthon sem iszom – vágta rá a kislány.

Mindszenthly bíboros a zenekar előtt állt pezsgőspohárral a kezében. Újévi köszöntőjét fejezte be.

– Köszöntöm a ház urát is, akit visszakaptunk a háború poklából, s miként ő visszatért, szeretteink is hazaérkeznek majd, s békesség szállhat lelkünkbe újra, s országunk népére.

Visszafogott tapssal fogadták a bíboros szavait.

– Boldog, ezerszer áldott új évet kívánok mindannyiunknak! – s koccintásra emelte poharát a hercegprímás. Majd a zenekar felé fordult, s jelt adott a tánckezdésére. Felcsendültek a *Duna hullámain* dallamai, párok alakultak,

Kováts feleségét kérte fel, Frankl úgyszintén, Ambrus a nevelőnőt, Péter pedig Verát. Gyönyörű, látványos volt a tánc, Péter ügyesen vezette a kislányt, de most rálépett a lábára.

– Ez a lábam volt!

– Tudom – felelte Péter természetesen.

Ambrus Richárd láthatóan nem vett tudomást környezetéről, fokozódó szenvedéllyel táncoltatta Jeanette-et.

– Maga csodálatosan táncol, kisasszony!

– Valóban? – nevetett Jeanette.

– És nagyon gyönyörű! – nézett mélyen a szemébe a férfi.

Debas állta a tekintetét, elpirult egy kicsit, mégis határozottan válaszolt.

– Ezt már mondta, Richárd.

– Igazából csak azt szeretném kérdezni, hogy eljönne-e velem holnap sétálni?

– Elmennék, de már nem vagyok szabad...

– Értem – felelte a férfi csalódottan.

– Tudja, Richárd, Lonkáék az újévet mindig vidéken töltik... és engem is magukkal visznek.

– Hát persze – örvendezett Richárd –, Kiácz tekintetes úréknál... – s a tánc mintha röpítette volna őket szárnyakon.

Kováts Lonkával táncolt, rajtuk kívül mintha nem is lett volna más a teremben. Csüngtek egymás tekintetén, forogtak, szólniuk sem kellett, közelebb nem is kerülhettek egymáshoz.

Péter és Vera a bálteremből nyíló szalonban üldögéltek, fáradtak voltak már. Vera a babájával játszott, Péter csak nézte. A kislány megbillentette a babát, és az sírni kezdett.

– Nem fogad szót nekem! Mindig felesel.

– Hallom – bólintott megértően Péter.

– Neked adom.
– Komolyan?
– A legeslegkomolyabban.
– Örökbe?
– Örökbe.
– Késő van, gyerekek! Ágyba, de azonnal! – lépett be Kováts.
– De papa, amíg a vendégek itt vannak, hogy tehetném? – mondta a babát szorongató Péter. Apja mosolygott, nem is válaszolt.
– Méltóságos úr, őminenciáját hazavittem – lépett be éppen Mihály.
– Köszönöm. És most fektesse le kérem a gyerekeket.
– Hallottad? Te is itt alszol, már a feleségem vagy – súgta Péter a kislány fülébe.
– Frankl bankár úr – folytatta Kováts – a vendégszobát kapják, a kerti oldalon. Ilonka foglalkozzon a kisaszszonnyal, maga pedig a fiatalúrral.
– Igenis. Tessenek kérem velem jönni – fordult Mihály a gyerekek felé. A kislány és a fiú álmosan, kedvetlenül álltak fel, megcsókolták Kovátsot és elindultak.
– Jó éjszakát! – mondták egymás után.
– Azonnal elaludni! Holnap korán kelünk.
Kováts rágyújtott, nagy karikákban fújta a füstöt, elégedetten és boldogan nézett a gyerekek után, látszott mennyire fontos számára ez a családi harmónia, mely őt itt körülvette. Ambrus Richárd lépett be.
– Öregem, ez nem lehet igaz!
– Mi? – kérdezte Kováts.
– Ez az este. És Jeanette! – ült le Richárd barátja mellé.
– Tetszik neked?
– Az nem kifejezés! Már akkor is őt látom, ha becsukom a szemem.

Kováts is becsukta a szemét.

– Igen?!... Akkor gyere le velünk holnap apáékhoz!
Zsuzsi szülei mindig örülnek a vendégnek.

– Nem lehetsz ilyen jó hozzám!

– A szerelemnél mi lehet fontosabb? – kérdezte Kováts.

– Szerinted?

– Már tudom, hogy semmi – s csak ültek ott lehunyt szemmel, amikor belépett Lonka és a nevelőnő.

– Ébresztő! – ijesztett rájuk Lonka. A két férfi élvezte a játékot, mintha álomból ébredtek volna, riadtan nyitották ki a szemüket.

*

Anyám olvasta a leveleket. Egy fénykép is előkerült, hátoldalán felirat volt, és egy dátum. 1944. január 1., Tiszántúl. Anyám kinézett az ablakon, és képzeletében peregtek a levélben leírtak.

Kiácz tekintetes délkelet-magyarországi birtokán gyönyörű telivérek poroszkáltak a napsütötte téli tájban, a lovak patái alatt csikorgott a hó. Kováts, Ambrus, Frankl Oszkár és az idősödő Kiácz István földbirtokos lovagoltak az erdőhöz vezető úton. Vágtató ménes közeledett feléjük. Vajkovich Ignác, a lovasz terelte a lovakat, az egészséges, gyönyörű állatok élvezték a friss, hideg levegőt, a vágatát.

A látvány lenyűgöző volt.

– János meg sem állt Amerikáig, félt, hogy nem tud ilyen ménest nevelni. Forró Irmánk férjura, gróf Apponyi István is inkább Floridában ültetvényes, olyan ménese van, hogy lepipál engem is.

– Nekünk is ott kellene élnünk! – mondta Frankl kis nosztalgiával. Vajkovich egyre közelebb ért a lovakkal. A lovasz egészségtől kicsattanó, erős férfi volt.

Felállt a vágató ló nyergére, aztán átlépett egy másik ló hátára.

– Juhujj! Juhé! Tekintetes uram, beterelem őket, aztán megyek is! – kiáltotta a lovász.

– Jól van, Ignác! Jöjjön majd az etetőhöz!

– Apa, nem fáznak meg a lovak? – kérdezte Kováts.

– Edzésben vannak, fiam. Baj akkor lenne, ha futtatás közben pihennének kint a hidegben.

– Ignác nagyon érti a dolgát – nézett a ménes után Kováts.

– Itt nőtt fel a lovak hátán. Ha látnátok, hogy Sándor fiam meg ő hogy vágatnak a pusztán! Remeg a föld a birtokon, ameddig a szem ellát.

– Mi hír Sándorról? – kérdezte Kováts.

– Három hete írt utoljára Oroszföldről? Azóta semmi – felelte Kiácza gondterhelten.

Kováts már bánta is, hogy feltette ezt a kérdést. Leakasztotta válláról a vadászpuskát, és gyors vágóban indult az erdő felé. A többiek utánairamodtak, az idős Kiácza úgy ült meg a lovat, mintha ő lett volna itt közöttük a legfiatalabb.

*

A birtokház közelében Péter és Vera pónilovakon vágattak a végtelen havas pusztán. Velük lovagolt a nevelő is.

– Már megkérdeztem. Nem engedi meg a nagypapa, hogy a pónikat fölvigyük Pestre.

– Milyen csodálatos lenne!

– Papa venne nekem egy kis hintót, befognám a pónikat, és elmennék érted. Beülnél, és végighajtanánk a városra.

- De kár, hogy nem engedi meg.
- A lovak csak a szabadban boldogok, a városban megszakadna a szívük.

Lovasszán közeledett feléjük, a gyeplőt Kamenár Simeon tartotta erősen, így subába burkolózva nem is gondoltunk róla, hogy pap. Mögötte ültek az asszonyok, Kiáczt tekintetesné, született Kamenár Júlia, Simeon testvérhúga, Lonka és Franklné.

Anyám, szobájában, Bibliájában őrzött feljegyzéseket nézte. Nagymamája, Kamenár Ida alakját próbálta felidézni magában. Arról álmodozott, milyen jó is lenne most elsőszülött fiát, Pétert Ida nagymama karjaiba fektetni, és a vágai ház vendégszeretét élvezni. De hát Ida nagymama már meghalt. 1871-ben született, és széki Forró Antalnak nyújtotta a kezét. Anyai dédszülei: Kamenár János és Győri Amália Vágán kötöttek házasságot a kiegyezés évében, a római katolikus egyház szertartásai szerint. Tíz gyermekük született. Első volt Kamenár Mária, aki Vedródi Lajos felesége lett. Anyám, mint izgalmas olvasmányba vetette bele magát a családi Biblia feljegyzéseibe. 1871-ben született Ida nagymama és széki Forró Antal felesége lett. Harmadik volt Géza, negyedik Gizella, akit Poszpics István vett feleségül. Ötödik Borbála, aki Vedródi Jánost választotta urának. Júlia a hatodik a sorban, aki Kiáczt István felesége lett. Kálmán, a hetedik, orosz fogságban halt meg az első világháború után. Anyám megsimogatta a Kálmán neve mellé rajzolt keresztet. A nyolcadik gyermek Teréz volt, Sipos Imre felesége. A kilencedik Rozália, és isten akaratából az utolsó Etel.

Anyám a családfa adatait nézte. Anyai nagyapja széki Forró Antal 1857-ben született, és nyolcvan éven át tartózkodott szerettei körében a földi lét állomáshelyein. Ideje elérkezvén a házasságkötésnek: Adamkó Máriát vezette

oltár elé, és két gyermekük született. Elsőként István, aki Nyúl Irént választotta a párjának, és másodikként Rozália, aki Puskás Gyula felesége lett. Rozália születése után a birtokház siralomházzá változott. Antal nagypapa kislányt kapott az istenek akaratából, de elvették asszonyának életét. De nem hagyták őt sokáig egyedül. A szerelem égi adományával újra megajándékozták, Antal nagypapa szüleinek teljes megnyugvására. Őket széki Forró József és Nagy Teréz néven jegyezték be az egyházi anyakönyvbe, majdnem százötven évvel ezelőtt, állapította meg anyám. Elsőszülött gyermekük volt Antal nagypapa, a második Ferenc, aki Bugyinszki Máriát választotta társául, a harmadik gyermek Mária volt, aki Bugyinszki Istvánt, a derék lengyel nemest, Bugyinszki Mária testvéröccsét választotta gyermekei apjául. Aztán negyedik gyermek is született: Júlia. Férjhez nem ment, apáca sem lett, idősödő szüleinek gondviselője maradt.

És mindhárman boldogok voltak, amikor Antal nagypapa a nála tizenöt évvel fiatalabb Ida nagymamát feleségül vette. Antal nagypapa árván maradt gyermekeit, Istvánt és Rozáliát Júlia is fölnevelte volna a szülői házban, de így Isten kegyelméből Ida nagymama lett a gyermekek oltalmazója. S emellett még nyolc gyermekkel ajándékozta meg nagypapát. Anyám szenvedéllyel vetette bele magát a nevek és az adatok tanulmányozásába. Első gyermekük Irma volt, Apponyi gróf felesége. A második Ferenc, aki majd Oroszöldön hal meg fogságban, miként Ida nagymama testvéröccse, Kálmán is. A harmadik gyermek Lajos, Csirke Margit hites ura, a negyedik János, aki az Újvilágban John Forro néven kezdett új életet, és Kiácz Máriát választotta hitvesének. Az ötödik gyermek József volt, akinek első felesége Józsa Mária, a második Kamenár Margit lett. Teréz volt a hatodik a sorban, ő Forró Lajos felesége lett.

Anyám szülei bejegyzésénél is megsimogatta a Bibliát. Hetedik gyermekként született Antal, ki Zsigó Júliát vezette oltár elé. A nyolcadik gyermek Júlia volt, ő Forró Aladár feleségééént Vácra költözött.

Anyám a leltár áttekintése után gondosan formált betűkkel írta be elsőszülött fiának adatait a családi Bibliába: „Péter, született az Úr 1951-ik évében, június havának 17. napján” Aztán Lonka leveleit böngészte tovább, és képzeletben peregetek a család életének eseményei.

*

– Csak bajuk ne essen a drágáknak! – nézte aggodalommal a távolban lovagló gyerekeket Kiáczné.

– Ne aggódjon, mama, Mihály Pesten tanítja őket.

– Nem hittem volna, hogy az én kislányom erre képes lesz! – mondta Franklné.

– A baj könnyen megvan! – folytatta Kiáczné.

– Az én húgom már csak ilyen. Mindig aggódik valamiért! – szólalt meg Simeon.

– Nincs rá okom talán? Sándoromról semmi hír!

– Isten majd csak hazavezérli.

– Apánk odaveszett az első világháborúban. Emlékezz, Simeon, hogy vártuk a hírt felőle. Aztán csak a koporsóját hozták.

– Pap létemre képtelen voltam saját apámat eltemetni.

Távolról lövés hallatszott.

– A férfiak már lövik a vadat, lányom – terelte el gondolatait Kiáczné.

Kováts és Ambrus a fák mögött feküdtek. Kecses mozgású, jól fejlett szarvas szaladt át a tisztáson.

– Mert szerelmes vagy, azért még nem kell, hogy remegjen a kezed! – mondta Kováts. Richárd újra célba vette az állatot.

– Nincs gyakorlatom, ne haragudj!

– Maradj csöndben! – szólt rá Kováts halkan, de érelyesen. A szarvas széleseben menekült az erdőbe, Kováts meghúzta ravaszt. Az állat elterült a földön.

– A mindenit! – ámuldozott Richárd.

Felálltak, és futottak az elejtett állat felé.

Ignác a vadetető tisztáson zsigerelte a vadat. A lovak az etetőhöz kikötve ropogtatták a szénát. Ignác egy szán tején végezte a munkát, a kivágott zsigereket a szarvas mellett elhelyezett ládába dobálta. Kiác, Kováts, Ambrus és Frankl álltak körül. Gőzölgő forralt bort kortyolgattak.

– Kell ez most a kutyáknak – dobálta a cafatokat Ignác a ládába.

– Amióta Sándor tekintetes úr nincsen idehaza, nem is volt hajtás. Úgy csaholnak, majd széttépik egymást... Meg is vagyok, tekintetes úr – ugrott le a szánról Ignác. Levette a lovakra terített pokrócokat, összehajtogatta, s a szánra dobta. Majd felült a bakra.

– Mehetünk, tekintetes úr?

– Induljunk. Lesz még munka bőven a konyhában!

– Gyia! – mondta Ignác, és elindult a lovasszánnal. A többiek felültek a lovakra, és vágóban utánaeredtek.

*

Nagy asztalt ült körül a család és a vendégek Kiácék birtokházának agancsokkal, trófeákkal díszített, régi bútorkkal berendezett ebédlőjében.

A szarvas húsából készült fogások kerültek az asztalra, bőséges választékban. Vacsora után Simeon keresztet vett.

- Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott! Ámen.
- Egészségeitekre! – emelte koccintásra poharát Kiác.
- Remek ez a vörösbor! – mondta Frankl.
- Itt terem a szőlő az erdő végében – jegyezte meg

Kiác.

- Apa, mi hír Amerikából? – kérdezte Lonka.
- Ne is kérdezd, kislányom. Ferenc is bevonult.

Kiácné fényképeket vett elő.

- Ezeket küldték – mutatta.
- Ő a testvérhúgom – mondta Kiác.

A kép széki Forró Jánost mutatta, családjá körében. Forró János lovon ült a tenger partján, felesége, lányai, vejei és unokái a partra húzott jacht előtt álltak. Apponyi István és felesége, Forró Irma lovakat vezetnek a társasághoz.

– Ez az Apponyi jobban ért a lovakhoz, mint Albert értett az ékesszóláshoz!

– Apponyi Albertre céloz, István bátyám? – kérdezte Frankl.

– Rá. Trianoni védőbeszéde lehetett jó, én nem voltam ott, de gyűjtött volna inkább ő is régi könyveket, mint Sándor öccse.

– Apa, kérem! – mondta Lonka. – Ne beszéljen így! Tudja maga is, hogy nem Albert bácsin múltott az egész. A nagyhatalmak döntése volt.

– Mert Attila hunjai életben hagyták őket! Honfoglaló őseink vérszerződést kötöttek, Emese álmát követve hazát találtak, ezek meg mint a fűzfasipot nyesegették le Mária országát, melyet óvtunk, védelmeztünk, hitttel féltettünk évszázadokon át! Tatártól, mongoltól, osztráktól! István ki-

rályról, Mátyás királyról ők nem hallottak? Hunyady János seregeivel egészen Nándorfehérvárig vonult, és úgy elverte a törököt, ahogy illik a magyarhoz. Mi meg hagytuk, hogy szent vármegyéinket elvegyék? Meghalnunk kellett volna egy szálig!

– István! Csenedesdj! Fejedbe szállt a bor! – csitította a felesége. Kiácز tenyerébe temette arcát, és fogai között mormolta:

– Tebened bízunk elejétől fogva... – mondta, majd énekelni kezdett: *„Ki tudja merre, merre visz a végzet / Göröngyös úton, sötét éjjelen. / Segítsd még egyszer győzelemre néped / Csaba királyfi, csillag ösvényen.”*

Kiácз gyönyörűen énekelt, közben felállt, követték őt a társaság tagjai, még Frankl Oszkár is, aki brassói származású volt, és együtt énekelték tovább a székely Himnuszt. *„Maroknyi székely, porlik mint a szikla / Népek harcának, zajló tengerén. / Fejünk az ár jaj, százszor elborítja, / Ne hagyd elveszni Erdélyt Istenünk!”*

A csendet Lonka törte meg.

– John Forro – mondta a társaságnak a fényképre mutatva – ötvenhét éves, felesége Mary, a lányai... nézzétek... ő Helen, a legidősebb, ő Irene, a fiatalabb... milyen csinos, nézd, Miriam!

– Nagyon... és mennyi gyerek! Istenem, a náluk biztonságban érezhetnék magunkat – nézte Franklné a képet.

– Hét unoka, istenem! – sóhajtott Kiáczné.

– Jól van, majd lesz neked is, csak jöjjön haza Sándor! – fortyant fel Kiácз. A feszült csendet ismét Lonka szakította félbe.

– Miriam, megírom Irene-nek a címeteket, hogy írjon neked, és levelezni kezdjétek.

– Köszönök nektek mindent, kedves Lonka! – szólalt meg Frankl Oszkár. – A szeretet, mellyel körülvesztek ben-

nünket, amikor félelemben tartott zsidókként levegőt venni alig merünk már... – nem tudott tovább beszélni.

A gyerekek a fényképet bámulták, a tenger varázsa kötötte le figyelmüket.

– Gyönyörű hajó! – ámuldozott Péter.

– Noé bárkája... de jó lenne fölszállni! – mondta vágyakozva Vera.

– Jacht a neve – mosolygott Kovács. – Vitorlázgatnak a tengeren, tudod, ott most is kellemes meleg van.

Kiáczné másik fényképet vett elő.

– Ő Ferenc – mutatta a képet.

– Nézzétek! Frankie! Milyen jóképű katona! – kiáltott fel örömmel Lonka.

– Normális ez a világ, Oszkár? – kérdezte Kiácz. – A fiam a németek oldalán, amerikai vérrokona ellenünk. Fel lehet fogni ezt?

– Családtagjai jó időben elhagyták Európát. Meg sem álltak Amerikáig. Sztálin és Hitler világhatalomra törekednek, és biztos, hogy nekünk zsidóknak menekülnünk kell.

– Lonka, Ferenc neked írt levelét a képek mellé tették – mondta Kiáczné, és átadta lányának a borítékot. Lonka kibontotta, és olvasni kezdte a levelet.

Drága Nővérkém, Lonka!

Már csak úgy szólítalak megint, ahogy gyermekkoromban tettem a mesék földjén, a messzi Vág folyó partján, ahol Sándor testvéröcsédet, és engem szeretgetél. Azok az évek mindig úgy izzanak bennem, hogy fel-forrósodok tőle még most is, itt, Amerikában, ahová a jóságos isten akaratából Apánk, a mi öreg és beteg Európánkból utolsóként az Újvilágba induló tengeri hajón kihozatott bennünket.

Sándor erősnek vélt, rám mindig fölnézett, nem tudhatja meg, hogy valójában nem vagyok az, akinek vélt, s ugyanolyan gyengécske vagyok, mint az ember általában.

Úgy történt, Drága Lonka, hogy az amerikai hadsereg júliusban partra szállt Olaszországban. Sütött a nap, mi amerikaiak, mint a földet-túrók, lövészárkokba húzódva tüzeltünk a rohamozó olaszokra. Géppuskáink hányták magukból a golyókat, mellettem, barátom, Brian őrmester, wales-iek ivadéka, hosszú sorozatot lőtt ki, sok embert eltalált, és biztatott:

– Ne sajnáld őket, Frank! Látod, hogy hullanak, mint a legyek!

– Emberek, Brian! Emberek, nem legyek! – üvöltöttem.

– Fasiszták, Frank! – felelte őrjögve. – Mussolini fasisztái. Ha rajtuk múlna, már az árokban lennének, és gránáttal morzsolnák szét a golyóidat! Ne várjuk meg őket, Frank, az isten szerelmére lőj már te is!

– Értsd meg, hogy magyar vagyok. Magyar amerikai. Rokonaim a németek oldalán harcolnak! Olaszok, magyarok százezrei pusztultak el Voronyezsnél, az orosz fronton. Lehet, hogy most magyarokra is lövünk? – próbáltam túlkiabálni a fegyverropogást.

– Akkor a lábukat lódd! Attól még életben maradnak!... – mondta Brian, és a közeledő rohamosztagra célzott.

– Így! – Sorozatával szétlőtte a katonák lábait. De többen maradtak állva, és kerültek közelebb, mint ahányan a földön elterültek.

– Lőj, Frank! Ha ideérnek, ők gondolkodás nélkül keresztüllövik majd a koponyádat! Érted, Frankie!... Lőj, az istenit!!... Itt döglünk meg mindahányan!!!

S lőttem, Lonka.

Éjjel, a visszavert támadás után, ahogy századírnök barátom elmesélte, Brian, Gordon tizedessel alaposan a pohár fenekére nézett, a második üveg whiskyt itták, amikor Brian rólam kezdett beszélni.

– Megértem a fickót – mondta a szakaszparancsnok.

– Küldd haza pihenni!

– A partra szálláskor még semmi baja nem volt. De Floridából vagy Michiganból levelet kapott, és megírták neki, hogy magyarországi rokona, egy pilóta megsebesült az orosz fronton.

– A francnak irkálnak annyit! Küldd haza, majd összeszedi magát!

– Oké.

– Tegyétek fel a következő gépre! Te meg kapsz egy újoncot.

– Szabadsága után Frank a légierőhöz kerül, felderítő pilóta lesz Magyarország légterében!

– Kösz, Oliver – mondta Brian.

S így hazakerültem, drága Lonka. Szabadságolt katonává válok. Itthon nem sejtik, hogy milyen is ez a háború, és ünnepelnek.

Hogy embert öltem, már te is tudod, de sebzettségemről Sándor soha nem tudhat semmit.

Szeretlek most is úgy, mint régen, s öllek uraddal, fiaddal együtt, Frank.

Folytak Lonka könnyei.

– A meghatódottság! A régi emlékek! – mondta, és elvette a levelet.

Emelkedett a hangulat a birtokházban. Húzták a cigányok a talpalávalót. Kint a kutyák vadul csaholtak az udva-

ron. Mihály csendesíteni próbálta őket. Varga Mari, a fiatal cselédlány sietett vissza a házba egy nagy kancsó borral.

– Kutyacsőznek álltál, Mihály? – kérdezte. – Nem tet-szik az úri élet odafönt Pesten?

– Ne siess mindig! – karolta át Mihály Marit.

– Eressz! Fogy a bor odabent.

– El is hiszem, mert jó – húzott nagyot a kancsóból.

– Elég már! Te! Még a fejedbe száll, aztán csak bajom lesz veled!

– Neked?! Te!... – szorongatta a lányt. – Ha vége lesz a háborúnak, akkor, de akkor már a felségem leszel.

– Beszélsz csak mindig!

– Én?! A méltóságos úr lesz a násznagyom.

– Igazat mondasz? – kérdezte boldogan.

– Igazat.

– Ő mondta?

– Mondta hát!

– Akkor meg nekem mért nem mondtad?

– Most mondom. Minek annyit beszélni – s elkapta a lányt, ölelte, csókolta. A kutyák egyre dühösebben ugattak, sötét volt már, csak a közeledő száncsengő hangját hallot-ták.

– Valaki jön – mondta Mari. – Kösd meg a kutyákat, mert baj lesz. Odabent a cigányok vadul húzták a csárdást, Kiácز önfeledten mulatott, egyedül táncolt.

– Apád elvesztette a fejét! Nem értek már szót vele – mondta Kiáczné.

– Hazajön Sándor, és megnyugszik – felelte Lonka.

– Adná az ég!

Kiácz csak táncolt, énekelt. Belépett Varga Mari falfe-hér arccal, mondani akart valamit, de Kiácz nem figyelt, csak élvezte a zenét. Mikor a lány közel ért hozzá, elkapta és táncba vitte. Pörgette, Mari szinte beleszédült.

– Tekintetes úr! – kiáltotta kétségbeesetten. – Hagyja abba! Tekintetes úr!... Hazahozták Sándor tekintetes urat!

Dermesztő csend lett. Mari zokogva suttogta:

– Sándor tekintetes úr...

Fuldokolva folytatta volna, de belépett egy határozott, magabiztos magyar százados. Tisztelgett.

– Jó estét kívánok! Tamándi Gellért százados vagyok. Kiácz tekintetes úr?...

Kiácz bólintott. A százados folytatta.

– Kiácz Sándor főhadnagy úr hősi halált halt az orosz fronton. Életben maradt katonái hozták haza, hogy szülői földben térjen nyugovóra...

Kiácz dermedten állt, megfeszült a csend, senki nem tudott megszólalni. Kiáczból rohamszerűen tört ki a fájdalom.

– Sándor! Édes fiam!!!... Megölték!...

De ezt már inkább hörögve mondta, és kirohant az udvarra. Felesége Lonkára borult és sírt.

– Látod, Frank – nézett maga elé Lonka –, titkodat Sándor unokabátyád már soha nem tudja meg.

– Sándor! Édes fiam! Megölték a fiamat! – hallatszott odakintről Kiácz teljes összeomlása.

Kiácz Sándor temetésén a szertartást Kamenár Simeon végezte. A Kiácz család kriptájába helyezték el a koporsót. Benne feküdt Sándor, aki mindössze 35 évet élt.

Kiácz tekintetes állt közel a sírhoz, hidegen, mint egy márványtömb. Lonkát és feleségét tartotta, hogy össze ne omoljanak a fájdalom súlyától.

Lelki és nem testi erejét vitte egyetlen fia magával a túlvilági létbe.

Floridában ugyanekkor gyászmisét celebráltak. A kis kápolna jelképes ravatalán Kiácz Sándor gyászszalaggal keretezett fényképe állt, virágok és lángoló gyertyák.

A ravatalnál Frank Forro állt némán, amerikai katonai egyenruhában. John Forro, felesége, lányai, vejei és unokái, Irma Forro, és férje, Apponyi, a kápolna padjaiban ültek.

– Isten adjon örök nyugalmat, Sándor! – mondta Frank, és megsimogatta a fényképet.

Apponyi János és felesége, Lujza, pozsonyi házukban égettek gyertyákat.

– Imádkozunk, kislányom! – mondta Apponyi néni anyámnak, s letérdeltek az ólmozott üvegekkel díszített ablak alatti imazsámolyra.

Anyámat az élmény, melyet újra átélt, most is felzaklatta. Csillapíthatatlan erővel tört elő belőle a sírás. Gyermek, Péter ártatlan tekintete sem vigasztalta.

*

Néhány nap múlva Lonka Pesten leveleket válogatott szobájában. Képeslap akadt a kezébe. A szépen írott sorokat hangosan olvasta:

– Drága Lonka, Nővérekém! Mindenem megvan, mégis hazavágyom. Forrón ölel szerető öcséd, Sándor.

Eleredtek a könnyei, a levelezőlapot a levélköteg tetejére tette, a csomagot fekete szalaggal átkötötte, aztán bámult ki az ablakon. A hó megállás nélkül esett, de ő a fehérséget is olyan szomorúan sötétnek látta.

*

Budapest, 1944. május 15.

Frankl Oszkár villalakásának dolgozószobájában ült, nyitva volt az ablak, a május virágillattal árasztotta el a nap-sütötte szobát. A bankár számlákat, jegyzeteket rendezgetett, a nyitott ajtón át zene szűrődött be a szalonból, majd a rádióbemondó közleményt olvasott be. „Kormányrendelet alapján a mai napon megkezdődött a zsidóknak nyilvántartott személyek gettóba gyűjtése és németországi koncentrációs táborokba elszállítása, Budapest kivételével Magyarország egész területéről...”

Franklné lekapcsolta a rádiót, és rémülten rontott be férjéhez. Sárga csillagot viselt.

– Most mi lesz? – kérdezte.

– Nem tudom – felelte férje idegesen. – Minek a sárga csillag?! Legalább itthon ne legyél üldözött!

Péter szobájában könyvei fölött görnyedt, láthatóan nem volt kedve a tanuláshoz.

– Akkor is tanulnod kell! – fegyelmezte Jeanette Dabas.

– El szokott jönni, és együtt tanulunk. Nekem egyedül semmi kedvem az egészhez!

– Most egy ideig egyedül kell tanulnod!

– Miért nem jöhet ide?

– El kellett menniük.

– De miért?

– Elviszik a zsidókat, Péter. A bankár úrék elbújtak valahol. És várnak.

– De hol?

– Nem tudom.

*

Budapest, 1944. szeptember 23.

Kováts tágas igazgatói szobájában ült és telefonált.

– Világosan megmondtam magának, Karsai, hogy a be-
tont locsolni kell... Igen, de nem egyszer, ezt is elmond-
tam... Csinálják még egyszer, kérem! És ne forduljon elő
többször! – s lecsapta a telefont. Valaki kopogott.

– Tessék! – mondta.

Ambrus lépett be.

– Bocsáss meg, nem zavarlak?

– Gyere! Csak mérgelődöm. Nehezen megy az átállás.

– Beismerte, hogy nem locsolták?

– Mintha nem magyaráztam volna el elégszer.

– Cement se került bele elég. De ne izgasd magad, én
majd a körmükre nézek.

– Köszönöm. Van valami újság?

– Gyönyörű lakást találtam. Összeházasodunk. Jeanette
hozzám jön feleségül.

– Örülök, kedves barátom. Gratulálok! – mondta öröm-
mel Kováts, és megölelte az ügyvezető igazgatót. – Igazán
boldog lehetsz, hogy ilyen társat találtál. De... kérlek, várja-
tok még egy kicsit, tudod, Lonka és Jeanette mintha test-
vérek lennének, olyan közel állnak egymáshoz... Sándort
nemrég temettük... Oszkárékról semmi hír, Lonka aligha
tudna veletek felszabadultan ünnepelni...

– Várunk, ez természetes.

– Köszönöm, Richárd. Azért igyunk erre a jó hírre va-
lamit – mondta Kováts, és a bárszekrény felé indult, amikor
kopogás nélkül berontott a titkárnő.

– Vezérigazgató úr!

– De kisasszony!?! Kérem! Csak így?!

– Megjelent a Kis Újság! Az egész városban kiabálják a
rikkancsok... – lobogtatta kezében az újságot.

– Mindennap ezt teszik, kisasszony – felelte Richárd.
– De most bent vannak az oroszok!
– Olvassa, kérem! – kapta fel a fejét Kováts.
– A Vörös Hadsereg – kapkodta rémülten a levegőt a titkárnök – előretolt egységei Battonyánál átlépték a magyar határt. A Vorosilov marsall vezette 2. ukrán front csapatai hatalmas erőkkel nyomulnak be a keleti vármegyékbe...
– Mégis bekövetkezett – nézett maga elé Kováts.
– Köszönjük, kisasszony. Elmehet – mondta Ambrus Richárd.

*

Kováts szorongást keltő, ködkürtre, basszus orgonasípokra emlékeztető hangokat hallucinált. Valahol távol börtönőrök vasajtókat csapkodtak. Lépéseik messziről hallatszottak. Három elítélt és egy civil ruhás férfi, Kováts álltak terpeszállásban a falnál egy cellában. Szemük be volt kötve, kezükre bilincs nehezedett. A börtönudvaron ávosok masíroztak, katonai vezényszavak hallatszottak. Néhány egyenruhás az akasztófát javítgatta, szögelték az állványzatot.

Egy őrmester lépett be a cellába.

– Na, tudóskáim, vége a magánynak! Kezeket a falhoz! – mondta, és motozni kezdte az elítélteket. – Annyi már itt a politikai, hogy lehetetlen őket külön tartani. Aztán csak fülelhetek, hogy mit fecserésznek, szervezkednek! – morgott magában, majd kiment. Kattant a zár, kívülről kulcsra zárta az ajtót.

– Mekkora félreértés! Irgalmas isten! – szólalt meg Szentvári.

– Tapogatóznak a semmiben! Kihez van szerencsém? – kérdezte Kováts.

– Dr. Szentvári Emil.

Kováts meglepődve Szentvári felé fordult.

- Az akadémikus? – kérdezte.
- Igen. S ön?
- Dr. Kováts Béla.

Szentvári a kezét nyújtotta, és úgy kérdezte.

- Kováts?
- A mérnök, professzor úr.
- Édes fiam, ezek mind elvetemült fickók! Azt hiszik, valamennyien bűnözők vagyunk!... Ki vezette a kihallgatásod?
- Főhadnagy.
- Engem egy hadnagy gyötört.
- Az enyém is az volt, de előléptették.
- Hogy néz ki?
- Nem intellektuális.
- Dörzsölt?
- Nem mondanám.
- Finoman beszél?
- Dehogy.
- Fiala?
- Huszonhat, harminc. Miért?
- Ugyanarról a személyről beszélünk, s ennek oka van.
- Mi?
- Ugyanazt akarják tőlünk!
- A fizikai megsemmisítést?
- Lehet. A cellámban egész nap ezen tépelődöm. Elhurcolnak sok embert, de hogy bennünket miért tartanak fogva: nem tudom. Félek, nagyon félek.
- Amikor kínoztak – sóhajtott Kováts –, belépett valaki, jelentést kért, és csak azt ismételte: ami csak belefér!
- Péter Gábor volt! – felelte Szentvári. – Ez a szavajárása. A napokban éppen emlegettük.

– Kivel tudsz te itt beszélgetni, Emil? – kérdezte meglepődve Kováts.

– Hónapok óta összefolynak a napok. Csak fekszem, alszom, kimegyek. Te is kimehetsz. Tudod, nincsenek ajtók, falak, hogy jól szemmel tarthassanak minket. De az örök sokszor kimenekülnek: fölkarrodik a gyomruk.

– Mit tudtál meg?

– Például azt, hogy akiről beszéltél: ő a rettegett Péter Gábor.

– Mit akarhat tőlünk? Péter Gábor személyesen foglalkozik velünk.

– Ez a gyanús nekem is. Mondtam is dr. Patachich Tihamér volt vezérkari tábornoknak. Vele is a reteráton beszélgettem.

– Ismerem a munkáit.

– Akkor ismerkedj meg velem is! – szólalt meg Patachich. Kezet fogtak. Patachich folytatta. – Minden nagyvállalattól elvisznek néhány embert, hogy megfélemlítsék a többi.

– Ha kivonják a szakembereket a tudományos munkából, csak gyengül az ország szellemi kapacitása – jegyezte meg Kováts.

– Halmányi akadémikusnak is ez a véleménye – mondta Szentvári.

– Ő is itt van? – kérdezte Kováts.

– Igen. Szervusz – fogott kezét Halmányi Kovátsccsal. – Amikor Emillel találkoztam, úgy festhettem, mint most te. Még be sem rugdostak a cellámba: máris kéredzkedtem.

– Sokan lehetünk itt! – mondta Szentvári.

– Egyszer dr. Mustéth társaságát élveztem – jegyezte meg Patachich.

– Mustéth? – csodálkozott Kováts.

– A volt ipari miniszter. Mustéth dr. Almássy Kálmánról tudott.

– Almássy, a gépész?

– És akadémikus – szólt közbe Szentvári.

– Hányan lehetünk? – kérdezte Kováts.

– Sokan – felelte Patachich. – Készülnek valamire, amire még nem volt példa idehaza.

– De mire?

– Megtudjuk.

– Mi folyik itt?

– Nem tudom, fiam – sóhajtott Szentvári –, de érzem, valami olyan, amit még nagyon szégyellni fog ez az ország.

– Téged mivel vádolnak? – kérdezte Kováts.

– Amivel másokat is, hogy adatokat szolgáltattam ki.

– Kinek?! Ki a fenének?!

– Azt mondják, fiam, minden beruházásról tudtam, ami az országban folyt, és kifecsegetem a részleteket. Aki ezt teszi, bűnös adatszolgáltatást végez.

– De hát bárki figyelemmel kísérheti az építkezéseket!

– De ha beszél is róla: már adatokat szolgáltatott. Érted? – nevetett Patachich.

– Borzalmas – válaszolta Kováts.

– Ha nekik is ezt találod mondani: nem sok jóra számíthatsz – szólalt meg Halmányi.

– Nincs bennük irgalom – tette hozzá Szentvári.

– Negyvenöt éves vagyok, a legszebb éveimet elfecséreltem, a fasizmus sem volt kíméletes hozzám, a bányákban sem engem kényeztettek. Mi jöhet még ezután? Letartóztatásom előtt mint csatornatisztító, aki csúzlival lövöldöztem az erőszakoskodó patkányokra, még reménykedtem, hogy néhány évet emberként élhetek. Alighanem tévedtem. Hitlerék kiforgatták lényéből Nietzschét, Schopenhauert, most az ÁVH következik?

Kintről vezényszavak, menetelés hangjai szűrődtek a cellába.

– Psz!... Valamit hallok!... Megint akasztanak – suttogta Halmányi.

A börtönudvaron elítéltet kísérték az akasztóházhoz. Semmi esetlegességet nem lehetett észrevenni, minden művelet begyakorlott volt. Az elítélt nyakára tették a kötelet.

– Barátaim!... Barátaim!... Figyeljetek rám! Üzenem nektek... – kiáltotta utolsó erejével.

– Te, rohadék! – nézett rá a hóhér, leköpte, és rezzenéstelen arccal fojtotta meg a kötéllel.

A cellában még álltak a falnál Kovátsék.

– Uramisten! Mi is sorra kerülünk?! – kérdezte rémülten Halmányi.

– Nem vesződnének velünk, ha nekünk is a kötelet szánnák. Tőlünk akarnak valamit, és csak azután... – mondta Szentvári.

– Mi lesz utána? – kérdezte Kováts.

– Azt én sem tudom.

– Megígérték nekem, ha jól viselkedem, írhatok és kaphatok levelet.

– Naiv vagy. Igaz, ezt én is elhittem. De még egy sort se kaptam, fiam.

– Totális diktatúra – sziszegte Kováts.

– Rosszabb – vett mély lélegzetet Szentvári.

Egy őrnagynő, a főhadnagy és az őrmester lépései visszhangzottak a folyosón. Az elítéltek mozdulatlanul álltak a falnál.

– Jönnék! – suttogta Szentvári.

– Ezt a napot is megértük! – mondta köszönés helyett a belépő főhadnagy. Az elítéltek felkapták a fejüket, a hang irányába fordultak.

– Vissza! Kezeket a falhoz! – kiáltotta az őrmester.
– Figyeljenek rám! – szólalt meg a főhadnagy, és iratokat vett elő. – Nem szeretnék mindent kétszer elmondani! Aki a nevét hallja, megfordul, kilép, leveszi a szeméről a kötést, és bemutatkozik az őrnagy elvtársnőnek. Foglalkozás, beosztás, tudományos fokozat, s végül hány évre ítélték, és miért. Meg vagyok értve?

Senki nem válaszolt.

– Helyes. Akkor lássunk hozzá!

A főhadnagy keresgélni kezdett a papírok között.

– Dr. Halmányi Egon! – kiáltotta. Halmányi végrehajtotta a parancsot, leemelte kezét a falról, megfordult, levette a kötést. Arcára rémület és félelem ült, amikor meglátta a főhadnagyot.

– Vissza! – emelte fel a hangját. – Mondtam, hogy figyeljenek! Így a parasztasszonyok lépnek ki a templompadok közül, amikor áldozni indulnak. Ha én a nevet olvasom, maguk rávágják: jelen! Aztán leemelik a kezüket, vigyázzba vágják magukat, hátraarcot csinálnak, majd előrelépnek! Világos? Halmányi, értette?

– Értettem.

– Akkor csinálja még egyszer!

– Igenis – felelte Halmányi elsápadva. A főhadnagy sétált a cellában, kinézett az ablakon.

– Örülök, igazán örülök, hogy ilyen készségesek! – jegyezte meg a főhadnagy.

Eközben a börtönudvaron folytatódtek a kivégzések.

– Nem akarok meghalni! Segítség!... Segítsetek!... Ártatlan vagyok! Segítsetek! – kiabált egy halálraítélt fuldokolva. A főhadnagy szemrebbenés nélkül nézte a jelenetet. Megfordult, és elüvöltötte magát.

– Halmányi Egon!

– Jelen.

– Lépjen ki!
– Parancs! – engedelmeskedett Halmányi. – Okleveles építész, akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, az oxfordi egyetem díszdoktora, tizenöt év adatszolgáltatásért, hazaárulásért.

– Dr. Patachich Tihamér! – kiáltotta a főhadnagy.

– Jelen! – válaszolta Patachich.

– Lépjen ki!

– Parancs! – lépett ki Patachich. – Okleveles építész, vezérkari tábornok, egyetemi doktor, tíz év adatszolgáltatásért, hazaárulásért.

– Dr. Kováts Béla! Lépjen ki!

Kováts nem mozdult. Csak az udvarról beszűrődő zajokat lehetett hallani.

– Bajtársaim! A kisfiam még csak kétéves! Ha valaki élve kijut innen, nevelje fel a gyermekemet! Isten óvjon titeket! – kiáltotta a várakozó halálraítélt.

– Lépjen ki! – mondta még egyszer a főhadnagy. Kováts levette a kötést, de nem szólalt meg.

– Nos? – nézett rá türelmetlenül a főhadnagy. – El tudom mondani én is – folytatta. – Dr. Kováts Béla út-, vasútmérnök, vezérigazgató, nagytőkés, arisztokrata, osztályidegen, katonai tanácsadó, akadémiai doktor, adatszolgáltatásért, hazaárulásért: kötél általi halál.

Kováts a főhadnagra nézett.

– Tudom, rágalmazok! – fejezte be a tiszt, és lapozott az iratai között.

– Dr. Szentvári Emil! – kiáltotta.

– Jelen!

– Lépjen ki!

– Parancs!

Szentvári kilépett és halkán válaszolt.

– Kultúrmérnök, akadémikus, címzetes egyetemi tanár, a Harvard és a Sorbonne díszdoktora, tizenöt év adatszolgáltatásért, hazaárulásért.

– Ó, istenem! – sóhajtott Kováts.

– Kováts, kuss! – üvöltötte a főhadnagy. – Akkor beszéljen, amikor kérdeztem! Értve vagyok? Nem úri kaszinó ez, ahová csak úgy betértek az urak! Szervusz, Emil bátyám! Hogy vagy, kérlek? Parancsolsz egy szivart?

– Emil! Drága barátom! – mondta Patachich.

– Pofa be, Patachich! Maga is csak akkor dumáljon, ha utasítom rá! Meg vagyok értve?

– Nehezen, főhadnagy. Én utasítást általában adtam, és nem kaptam – felelte Patachich, társai elnevették magukat.

– Elég! Befejezni! – kiabálta a főhadnagy, és járkálni kezdett a cellában.

Önuralmát visszanyerve folytatta:

– Együtt a csapat! Nagyszerű! Újra találkoztunk. Már azt hitték, hogy megszabadultak tőlem. Aki ezt gondolta, tévedett! Vegye le róluk a bilincseket! – utasította az őrmestert.

– Parancs! – mondta az őrmester, és levette a bilincseket.

– A feladat első részét megoldottuk. Most elmondom a további teendőket – folytatta a főhadnagy. – Tudóskáim! Figyeljenek rám! Maguk a mai naptól: hazaárulók, tehát elítéltek. Mérnöki Tervező Irodánk munkatársai.

Az elítéltek döbbenet hallgatták.

– Nem fejeztem be! Maguk a mai naptól kímélő börtönkörülmények között folytatják civil foglalkozásukat, kutató- és tervezőmunkájukat.

– De hát hol? A tervezéshez hely kell, eszközök... – szólt közbe Patachich.

– Lesz az is, nagyokos! Meglátja! – s a főhadnagy intett az őrmesternek, hogy menjen előre. Sötét folyosókon vezették az elítélteket. Fegyveres őrök nyitották, zárták a rácsos ajtókat. Beléptek egy vasajtón.

– Ez lenne az! – mondta elégedetten a főhadnagy. A tágas cellában tervezőasztalok, székek, lámpák, íróeszközök, kartonlapok, papírok, világos ablakok fogadták Kovácsékat.

– Erre gondolt, Patachich? – kérdezte tőle a főhadnagy.

– Valami hasonlóra – csodálkozott a tábornok. A főhadnagy intett az őrmesternek, hogy húzza el a függönyt. A cella függönnyel leválasztott térfelén négy ágy, asztal és padok helyezkedtek el.

– Itt lehet pihenni. Van még kérdés? – kérdezte a főhadnagy.

– Mit értett kímélő börtönkörülményeken? – kérdezte Szentvári. Mire a többiek elnevették magukat.

– Azt, többek között – jegyezte meg a főhadnagy –, hogy az ilyen heherészésért mostantól nem rúgom tőkön magukat.

– Komolyan gondoltam a kérdést, főhadnagy.

– Helyesen tette, hogy komolyan gondolta, Szentvárikám, mert maga Kovácscsal közösen a mai naptól a kultúr-mérnöki teendők szakértője. Halmányi az építészeté. Patachich a gépészet felelőse. Meg vagyok értve?... Meg vagyok értve?...

– Várom a választ, főhadnagy! A kímélő börtönkörülményektől.

– Az őrség nem zaklathatja magukat, nem ellenőrizheti a munkájukat, be sem léphetnek ide. Az őrmester is most van itt utoljára. Az őrség feladata csupán az, hogy maguk engedély nélkül innen ne távozzanak. Az őrség kint a folyosón teljesít szolgálatot. Nincs kötött munkaidő, maguknak a

feladatokat kell elvégezni, s hogy azt mikor teszik: az magánügy. Határidőre kész legyen, az a lényeg! Aki akar, ebéd után le is feket. Ébresztő reggel hétkor, mosakodás itt a cellában, takarítás, utána reggeli. Megfogják a csajkájukat, kísétnak a tálalóba, ott gróf Esterházy adagolja maguknak az ételt, amit ide visszahoznak, és itt fogyasztják el. A csajkákat és az evőeszközt el is mosogatják. Hetenként egyszer nagy fürdés a zuhanyozóban. Munkájukért fizetünk, keresetükből fedezzük ellátásukat. Alkalmanként premizálásra is sor kerülhet, és ezért a pénzért cigarettát rendelhetnek. Ami a fizikai igénybevételt illeti, az egyenlő a semmivel. Kizárólag kondicionáló jellegű séta és futás az udvaron. Akinek szökési ingere támad, most gyorsan nézzen ki az ablakon, s láthatja a három méteres falakat, az őrtornyokat, a géppuskákat. Nincs értelme a szökésnek.

Patachich kinézett az ablakon és megjegyezte:

– Ez igaz.

– A legnagyobb beruházásainkat fogják tervezni! – tette még hozzá a főhadnagy, és kiment.

– Kímélő börtönkörülmények! – mormolta magában Szentvári.

Patachich leült az egyik ágyra és megjegyezte:

– Kényelmesebb, mint a bányában a priccs!

– Nem akarom! Nem! Nem! Elég volt! Elég! Hagyjanak békén! – fakadt ki Halmányi, az ablakhoz rohant és kinyitotta:

– Engedjenek ki! Elmegyek innen! Engedjenek ki! – kiabálta felindultan.

Ekkor lépett be a főhadnagy.

– Szellőztetünk? – kérdezte, becsukta az ablakot, majd egy kulcsot vett elő.

– Tudóskáim – mondta –, most pedig kinyitom a tálalót. Még nem is dolgoztak, de már enni kapnak. Reggeli,

ebéd, vacsora előtt én nyitom mi a tálalót, és vasárnap a fürdőt. A budi és a könyvtár állandóan nyitva van. Oda bár-
mikor mehetnek. Ez itt – mutatott egy ajtóra – az én szo-
bám. Aki oda beteszi a lábát, azt elevenen megnyúzom!

Kinyitotta a tálalót.

– Fogják a csajkákat és sorakozó! Esterházy már várja
magukat – tette még hozzá és kiment.

– Ha megint lencsefőzelék lesz, kiborítom az udvarra! –
mondta Patachich.

– Te nem ebédelsz? – kérdezte Kováts Halmányitól.

– Megyek – volt a kurta válasz. A tálalóban Esterházy
szótlanul adagolta az ételt.

– Ez pedig az, lencsefőzelék a javából, à la ÁVH – ne-
vetett Szentvári.

Majd leültek az asztalhoz, és ebédelni kezdtek.

– Nem vagyok válogatós – mérgelődött Patachich –, de
ez már undorító! Reggel rántott leves, délben lencsefőze-
lék, este hitlerszalonna. És azt akarják, hogy dolgozzunk!

– Nem tudom, hogy képzelik! – mondta Szentvári.

– Munkavezető voltam a bányában, ott legalább ehető
koszton éltünk – tette hozzá Kováts.

– Téged is elvittek? – csodálkozott Halmányi. – Azt hit-
tem, ez az élmény csak nekünk adatott meg.

– Egy évet húztam le.

– Mégis úgy nézel ki, mint egy civil. Öltöny, zsebóra.
Szivar nincs nálad véletlenül?

– Van.

És szivart vett elő.

– Parancsoljatok!

– A mindenit! – örvendezett Patachich.

– Köszönöm! – hálálkodott Szentvári.

– Gyűjtsunk rá! – mondta Kováts, és tüzet adott.

– Hol szerezted? – kérdezte Szentvári.

– Amikor a bányából idehoztak, visszaadták a ruhámat, s képzeljétek, a zakómból nem tűnt el semmi!

– Így már egész más! – eregette a füstöt Patachich. – Ebéd és egy szivar. Ha teát is ihatnék, munkáról is lehetne szó.

– Kávét, barátaim – sóhajtott Szentvári –, kávé, gőzölgő fekete! Mit szólnátok hozzá?

– Soha nem felejttem el azt a délutánt, amikor – nézett maga elé Halmányi, és mesélni kezdett – Oxfordban Sir Arthur Macmillan, a szanszkrit nyelvek professzorának könyvtárszobájában egy igazi teaceremóniát ültünk végig. Barokk könyvtárszoba volt régi és ritka könyvekkel. Macmillan, a felesége, néhány tudós és én ültük körül az asztalt. Halk zene szólt. A szobapincér belépett a könyvtárba, barokk ezüstkannában forró vizet hozott, s a teáskannába öntve leforrázta a teafüvet. Majd felkavarta, várt, s amikor a kinyílt tealevelek leülepedtek a kanna aljára, Wedgewood csészékbe töltötte az illatos Twinings Orange Pekoe-t. A professzor és a felesége tejet is kértek hozzá. A pincér apró teasüteményeket szolgált fel, meggyújtotta a gyertyákat, és távozott. A süteményből mindenki vett, a professzor vaját, dzsemet is kent rá, tejszínhabot, és majsolni kezdte. Közben kortyolt a teájából.

– Élni tudni kell! – nevetett Kováts. – S nekünk az élethez most minden feltétel megadatott.

Patachich, Kováts és Szentvári elnevelték magukat.

– Tudod, mi vagy te? – mordult Halmányi Kovátsra – Provokátor! Besúgó! Téglá! Beépítettek, hogy megfigyelj minket!

– Ugyan, Egon! – csitította őt Patachich.

– Nézd, Egon – reagált nyugodtan Kováts – lehet, évekig leszünk itt együtt, jobb, ha már most megbarátkozol a gondolattal, és elfelejted ezeket a rémképeket!

Az őrnagy és a főhadnagy lépett be. A főhadnagy szakította félbe zaklatott lelkük háborgását.

– Mit látok, uraim! Szivarra is telik?... – gúnyolódott a főhadnagy. – Az elvtársnő – mutatott az őrnagyra – irodánk mérnöke. Rendfokozata: őrnagy.

Az elítéltek felálltak.

– Maradjanak ülve! – mondta az őrnagy. – Itt mérnök vagyok és nem tiszt. Dr. Patachich Tihamér!

– Parancsoljon!

– Az első munkája – adott át Patachichnak egy dossziét.

– Megtalálja a terepfelvételeket, térképeket és a szükséges dokumentációt. Készítse el a leírt gépgyár gépészeti tervét és műleírását! Vegye át, itt írja alá!

Patachich aláírt.

– Köszönöm – mondta udvariasan az őrnagy, és Szentvárihoz fordult. – Dr. Szentvári Emil! Dr. Kováts Bélával közösen kidolgozzák katonai repülőtereink teljes rekonstrukciós tervét.

– Most már érted, miről van szó? – nézett Szentvári Kovátsra.

– Én nem veszem át, nem írok alá semmit! – jelentette ki Kováts.

– Dehogynem! – zárta le az ügyet a maga részéről az őrnagy, és Halmányihoz fordult. – Dr. Halmányi Egon! Építészfeladatot kap – adott át egy dossziét –, kórházat tervez a mellékelt tereptanulmányok alapján! Világos a feladat?

– Nem egészen.

– Mi a gondja? Avasson be!

– A tervezőmunkához nemcsak asztal kell és rajzeszközök...

– Hanem?

– Szakkönyvek, konzultációs lehetőség szakértőkkel...

– Ne sorolja, estig is itt állhatok! ... Tudományos szak-könyvtárat itt a cella mellett alakítottunk ki. Megtalálhatják a legfontosabb szakirodalmat. A kézikönyvtárban szótárak, segédkönyvek, a kéziratárban pedig ugyanaz a dokumentáció, amit kint használtak.

– És ha külföldről kell valami?

– Könyvtárközi kölcsönzéssel a világ bármelyik szak-könyvtárából beszerezzük a kért szakirodalmat, egy héten belül. Kéréseikkel Aczél Györgyhez forduljanak, ő a könyvtár vezetője.

– Aczél György – szólt közbe a főhadnagy – ugyanolyan mocskos hazaáruló, mint maguk, csak személyével sorainkat tisztítottuk meg.

– Aczél – folytatta az őrnagy – fordít is. Ha külföldi szakirodalmat kérnek: lefordítja vagy lefordíttatja az irányítása alá tartozó fordítócsoporttal.

– A könyvtárat – vette át a szót a főhadnagy – bármikor látogathatják. Szabad mozgást biztosítok a mai naptól.

– Felvehetik a kapcsolatot – beszélt újra az őrnagy – a fordítókkal és intézetünk valamennyi munkatársával.

– Szakmai továbbképzés? – kérdezte Patachich.

– Figyeljék a szakirodalmat – felelte az őrnagy –, olvassák a folyóiratokat. Különben meg úgylis tudnak mindent, ezért vannak itt.

– Találkoznunk kellene néha a megrendelővel is. Terep-tanulmányokat kell végeznünk, s talán még külföldi szakértőkkel is konzultálnunk kell – érvelt Halmányi.

– Én vagyok a megrendelő, velem gyakran fognak találkozni – volt az őrnagy válasza. – Munkájukat egyébként a kiadott feladatokhoz mellékelt tereprajzok alapján is elvégezhetik. Külföldiekkel történő konzultáció, ha nagyon indokolt: engedélyezhető.

– Ilyen találkozóra – tette hozzá a főhadnagy – kizárólag az elhárítás parancsnokának jelenlétében kerülhet sor. Értve vagyok?... Örülök, igazán örülök. Szeretem, amikor megérintenek... December van – váltott hangnemet –, ha nem tudnák. Lassan itt a karácsony. Készülhetnek rá. Ha rendszeren dolgoznak, megengedem, hogy megünnepeljék.

– Hogy képzelik kávé, tea, cigaretta nélkül a munkát? – kérdezte Kováts.

– Hoztam maguknak mindent – válaszolta az őrnagy, s kinyitott egy csomagot. – Tessék. Ezt most ajándékba. Legközelebb már csak bér ellenében. Kezdzének hozzá a munkához! Majd benézek. A viszontlátásra.

S kiment. Kováts teát vett elő:

– Ki kér teát? – kérdezte.

Mindenki kért, Kováts feltette a vizet.

– Nézzük meg addig a könyvtárat! – javasolta Patachich, s kimentek. Kováts forralta a vizet, rendet rakott.

A könyvtárban Patachich, Szentvári és Halmányi ült. Könyveket lapozgattak. Rajtuk kívül más elítéltek is dolgoztak a könyvtárban, valaki a kézikönyvtárban keresgélt, mások folyóiratokat böngésztek, egy elítélt a mikrofilmleolvasónál dolgozott. Aczél György, a könyvtár vezetője egy dossziét tett Szentváriék asztalára.

– A Pentagon-jelentés repülőtereink állapotáról, professzor úr.

– Tegezzél nyugodtan – nyújtotta a kezét Aczélnek Szentvári. – Szervusz.

– Szervusz – felelte Aczél. – Ha bármiben segíthetek nektek, csak szóljatok! – mondta még nagy tisztelettel az idős tudósnek.

– Köszönöm – nézett rá Szentvári.

Kováts a cellában éppen forró vizet öntött a teafűre, amikor belépett hozzá az őrnagy és a főhadnagy.

- Kováts, miért hozták be? – kérdezte tőle az őrnagy.
- Nem tudom – felelte.
- Kellemetlen. Voltak barátai, akik szervezkedésben részt vettek?
- Nem.
- Szóval nem. Valamelyik pártnak tagja volt?
- Nem.
- Én a harmadik nemnél meg szoktam unni a hazudozást! – fortyant fel a főhadnagy. – Értve vagyok?! De ma jó napom van. Kap még egy lehetőséget... Miért hozták be?
- Egy éve kérdezik. Nem tudom.
- Kár – nézett rá a főhadnagy. – Akkor rakjon ide ki mindent az asztalra, ami csak magánál van! Meg vagyok értve?
- Igen.
- Örülök, őszintén mondom, örülök. Szeretem, amikor megértenek, boldog vagyok, amikor látom, felfogják, hogy vannak eszközeink, amikkel szóra bírhatjuk magukat – mondta úgy a főhadnagy, hogy érezni lehetett, szereti hallgatni a saját hangját. Kováts az asztalra tette személyes tárgyait: zsebórát, cigarettát, gyufát, tollat, irattárcát, zsebkendőt, jegygyűrűt, pecsétgyűrűt...
- Aranyóra, ezüstartárca! – gúnyolódott a főhadnagy, majd hangnemet váltott. – Vetkőzzön le!
- Kováts levette a zakóját, mellényét, nyakkendőjét, ingét majd a főhadnagyra nézett.
- Tovább!... Fújj!... Az alsónadrágot hagyja! Még kifordul a belem! – mordult rá a főhadnagy, s a ruhákat kidobta a folyosóra. – Erre már nem lesz szüksége! Tüntesse el! – mondta a kint álló őrmesternek, s bezárta a cella ajtaját. Kováts alsónadrágban állt a főhadnagy előtt, a tiszt az asztalra tett tárgyak közül a jegygyűrűt kezdte nézegetni.
- Maga nős? – kérdezte.

- Igen.
- Végre válaszol! Örülök, igazán örülök. Meglátja, milyen jól el fogunk majd beszélgetni! Rágyújt? – kínálta cigarettával.
- Köszönöm – fogadta el Kováts.
- Foglaljon helyet! Nézze, most csak beszélgetünk.
- Értem. Mit akar tőlem?
- Látja, máris visszaélt a bizalmammal! Kérdezett! Mondtam, hogy itt csak én kérdezhetek! Nyomja el azt a cigarettát, ha velem beszél! Rágyújtanak, és mindjárt azt hiszik, hogy otthon vannak. Mióta nős?
- Régóta.
- És, hogy került hozzánk?
- Egyik este későn értem haza. Két embert vettem észre, figyelték a villát, benéztek az ablakokon. Fekete autó állt a ház előtt, egy ávós tiszt és egy másik férfi beszélgettek, én egy fa mögül figyeltem őket.
- Ez a lakás lenne az – suttogta az ÁVH-ás.
- Gyönyörű! – ámuldozott a másik.
- Mikor kell Pestre költöznötök, titkár elvtárs?
- Holnap.
- Akkor lehet csomagolni, ebben a villában fogtok lakni. Kováts hosszú szünetet tartott és folytatta:
- Másnap is láttam őket. Egyszer csak becsöngettek, és a Fő utcába szállítottak.
- Mégis miért? Az első perctől erre vagyunk kíváncsiak.
- Én is – jegyezte meg Kováts.
- Ide figyeljen, Kováts! Maga, úgy látszik, még mindig nem tudja, kivel áll szemben! Eddig nagyon kíméletesen bántunk magával, de ha ilyen pimaszul folytatja, le fogom rugdosni a veséit a helyéről. Meg vagyok értve?

Az őrmester kopogott az ajtón. Kováts rabruháját hozta. A főhadnagy átvette az inget, nadrágot, zubbonyt, bakancsot, és becsukta az ajtót:

– Itt a szmokingja, vezérigazgató úr! Amíg ezt hordja, legalább azt hiheti, hogy él.

Kováts felöltözött, majd csészékbe töltötte a teát, és átvitte a könyvtárba.

– Parancsoljatok – szolgálta fel sorstársainak.

– Lehet, mindez csak álom?! – mondta boldogan Halmányi.

– Teázás után bemutatom majd neked a könyvtár vezetőjét és a többieket – nézett Szentvári Kovátsra.

– Micsoda könyvtár! – csodálkozott Kováts. – Mindent megszervezték. Alapos munka volt.

A főhadnagy eközben iratokat tett az asztalra, s Sztálin és Rákosi képeit akasztotta a cella falára. Hátrált, őszinte odaadással tisztelgett Rákosi arcképe előtt.

Kováts lépett be.

– Magát várom!

– Megint?

– Ezt itt írja alá! Vegye át a megbízatását!

– Nem írok alá semmit.

– Előbb olvassa el!

– Minek?

– Olvassa el! Ne kezdje előlről!

Kováts átfutotta az írást, a főhadnagy tollat vett elő:

– Írja alá! – szólította fel Kováts.

– Nem.

– Bármikor végrehajthatjuk az ítéletet.

– Blöfföl, főhadnagy. Nem teszik. Már megtették volna, ha azt akarták volna. De nem tették!

– Kováts, ha nem tudnám magáról, hogy kicsoda, azt is feltételezhetném, hogy maga a legrohadtabb fenegyerek,

akiról lepereghetnek az ütések, akinek összetörhetik a csontjait, akinek kitéphetik a haját. Maga olyan, mint egy fifikás CIA-ügynök, kifürkészi a szándékainkat, fölénk kerekedik! Rendben, Kováts! Utoljára kérdezem: aláírja önként ezt az átvételi elismervényt?

– Nem.

– Így is jó, Kováts. Maga tudja. De ne higgye, hogy ha szükségünk is lenne magára, hogy csak maga kell nekünk, s hogy maga pótolhatatlan. Az első menetet megnyerte, ezt beismerem. De hamarosan négykézláb mászik majd elélem, s könyörögni fog, mint egy kutya, kezét csókol, bármit aláír, jegyzőkönyvet, a kivégzést kérelmező iratot, sőt önszántából fogja magát felhúzni a legelső szögre, amit talál. Jegyezze meg, amit most hallott! A napot, az órát, a percet és a másodpercet, mert most követte el élete legnagyobb baklövését! – üvöltötte a főhadnagy, és kiment a folyosóra. Az őrnagy kérdő tekintettel nézett rá.

– Semmi! – vetette oda idegesen.

– Akkor kezdhetjük? – kérdezte az őrnagy.

– Igen – volt a válasz.

Kováts gondterhelten ült az ágyán, hátradőlve a falnak támasztotta a fejét. Elaludt. Álmában feleségével állt az oltár előtt, templomi orgonamuzsika szólt, felesége mondta a pap után:

– Isten engem úgy segéljen, hogy a jelenlévő Bélát szeretem... szeretetből megyek hozzá... Isten rendelése szerint... és hogy őt el nem hagyom, holtomiglan-holtáiglan, semmiféle bajában. Isten engem úgy segéljen!

Kováts felesége ujjára húzta a gyűrűt.

Halmányi visszajött a könyvtárból, könyvekkel, iratokkal. Íróasztalához ment, dudorászott jókedvében, majd észrevette Sztálin és Rákosi arcképeit.

– Már csak ők kellettek a jó közérzetemhez! – mondta.

Patachich, Szentvári is visszatértek. Könyveket tettek íróasztalaikra.

– Látjátok? – kérdezte Halmányi a képekre mutatva.

– Felség! – hajolt meg Patachich Rákosi képe előtt.

– Uram, teljesítse utolsó kívánságom: fordítsa el a fejét, mert nem tudom nézni!

Nevetésükre Kováts is felébredt.

– Erre még ifjú barátunk is fölébredt, hogy ő is köszöntse őminenciáját – mosolygott Halmányi.

– Hűséges alattvaló vagyok, mint tudják az urak, kiváltképp, mióta halálra ítélték.

– Reinkarnáció után – nézte Rákosit Halmányi – vajon mivé alakul majd át a lelked? Béléfreggő? Piócává?

– Polippá? – kérdezte Patachich.

– Viperává? – kérdezte Szentvári.

– Svábbogárrá? – kérdezte Kováts.

– Mózesnek fia – váltott hangnemet Halmányi –, népemnek gyermeke, láttad-e mikor fogantál, érezted-e megtestesüléset? Amikor vagy, azt életnek nevezik, s ha nem, az a halál. Vannak, akik ezt hiszik, de vannak, akik nem, úgy ám!

Megvetően folytatta:

– Ha vagy: az a halál, s ha nem: az az élet! Különbség csak a szónál, vajon mi az, mit még te is értesz?

– Vacsora! Gyerünk, gyerünk! – harsogta a belépő főhadnagy. Kinyitotta a tálalót, az elítéltek kimentek a csajkájukkal, visszatértek, a főhadnagy bezárta az ajtót és kiment. Kovátsék szótlánul majszolták az ételt.

– Megint hitlerszalonna! – sóhajtott Patachich.

S múltak a napok, a hetek.

A börtönudvaron körbe-körbe futottak az elítéltek, Szentváriék egymás mögött kocogtak. Rajtuk kívül még sokan voltak, de Halmányit nem látták közöttük.

– Szaporán! Szaporán! – kiáltozta az őrmester. – Teljesen elpuhulnak az íróasztalok mellett! Nő sehol, maguk meg csak döglenek, henyélnek! Úgy elhíznak, hogy a jó kurva anyjuk se ismerne magukra, méltóságos uraim. Gyérünk! Aczél, nekem ne lazáljon! Igyekezzünk! Mozgás! Mozgás! Kováts, lépjen vissza a körbe! Elég! Séta indul! Körbenjárás!

Unottan engedelmeskedtek, és sétálni kezdtek. Szentváriék egy-egy pillantást vetettek a szomszéd udvarban magányosan sétáló férfira.

– Nem tudod ki lehet? – kérdezte Patachich Kovátsról.

– Nagyon ismerős – lépett Kováts közelebb a kerítéshez.

– Különös, hogy mindig egyedül sétál.

– Megkérdezem Emiltől... Emil!

– Mi történt? – csatlakozott hozzájuk Szentvári. – Egon nem jött még vissza?

– Nem. A magányos férfit figyeljük. Nem ismered véletlenül? – kérdezte Kováts. Szentvári közelebb lépett a kerítéshez:

– Nem tudom... mostanában olyan rosszul látok...

– Teljesen egyformák vagyunk ebben a börtönegyenruhában – mondta Patachich.

– Megvan! Tudom... – szólalt meg elképedve Szentvári.

– Szentséges ég! Tudjátok, hogy kicsoda?

– A bíboros? – csodálkozott Kováts.

– Mindszenthy, a bíboros – bólintott Szentvári.

– Azért volt olyan ismerős! – jegyezte meg Patachich.

– És még csak meg sem ismertem – sóhajtott Kováts.

Halmányi eközben a cellában a főhadnagy ajtajánál hallgatózott. A főhadnagy irodája kényelmesen berendezett szoba volt, az asztalon déligyümölcsök, italok bőséges vá-

lasztéka kínálta magát. A főhadnagy az őrnaggyal beszélgetett:

– És Rákosi elvtárs – mondta a főhadnagy – személyesen tájékoztatta Péter Gábor elvtársat az angolok kéréséről.

– Honnan tudják az imperialisták – kérdezte döbbenet -, hogy Halmányi nálunk van?

– Itt mindenki potenciális kém. Az egész ország egy fasiszta csócselék. Küszöbön a harmadik világháború, persze a mi hírszerzőink se kezdők. A szovjet elvtársaktól még megtudták, hogy az angol külügy valamilyen Limber és Tajmsz nevű imperialistákat akar a nyakunkra küldeni.

– És Rákosi elvtárs beengedi őket?!

Halmányi feszülten figyelt.

– Rákosi elvtárs – folytatta a főhadnagy – még nem döntött. Várja Moszkvából az utasítást.

– Te mindent tudsz – súgta a főhadnagy fülébe az őrnagy és megcsókolta.

– Péter Gábor elvtárstól. Kedvel engem. Azt is megígérte, hogy a jövő héten beköltözhetünk egy megüresedő, berendezett rózsadombi villába.

– És ezt csak most mondod! – ujjongott az őrnagy, és a főhadnagy nyakába ugrott.

– Csókolóznak – gondolta Halmányi. A főhadnagy felvett egy lemezt, orosz melódia szólt. A főhadnagy vodkát töltött, ittak, majd az őrnagy vetkőzni kezdett. Egyenruha nélkül – ahogy a kulcslyukon keresztül Halmányi látta – egészen nőies gyönyörű teste volt. Táncolt mezítelenül. A főhadnagy mohón ölelte, csókolgatta.

Halmányi még mindig leskelődött:

– Ellenszenves, amit csinálok. A fene egye meg, itt kukcskállok, mint egy szerencsétlen!... – bosszankodott magában, és elindult a hosszú folyosókon az udvarra. Kovácsék még mindig sétáltak.

– Hihetetlen, hogy a bíborost is itt tartják! – mondta éppen Kováts, amikor Halmányi odaért.

– Mit akartak tőled? – kérdezte Patachich.

– A mérnökő – beszélt zaklatottan Halmányi –, akit éppen töm a főhadnagy, kíváncsi volt, hogy hol tartok. Sürgős a munka.

– Történt valami? – vett lélegzetet Halmányi, és nézett kérdően társaira.

– Semmi... csak... – mondta volna Kováts.

– Nos?

– Nézd, ott a sétálót!

– Látom – nézte Halmányi. – Mi van vele?

– Mindszenty bíboros – mondta Patachich.

– Most már mindent értek – nézett maga elé Halmányi.

– Titokzatos vagy, Egon – jegyezte meg Szentvári.

– Kiszivároghatott valami külföldre. Megtudták, hogy mi folyik itt. Lord Kinley Londonban is tudja már, hogy engem börtönben tartanak.

– Miről beszélsz? – állt el a lélegzete Szentvárinak.

– Honnan veszed? – csodálkozott Patachich.

– Oxfordi tudósok aláírásával Kinley jegyzéket küldött az angol külügyminisztériumon keresztül Rákosinak, hogy engedjék be Francis Lindberg doktort és a Times egyik riporterét, és nézzék meg, élek-e még, tegyenek jelentést az oxfordi egyetem díszdoktorának hogylétéről.

– Miket beszélsz? – így Szentvári.

– Megbolondultál? – mosolygott Kováts.

– Az őrnagy a kezébe tette a dudáit, s azóta lázálmaid vannak? – nevetett Patachich.

– A főhadnagy szájába tette, és most is ott tartja. Kihallgattam őket.

– A kis kukkoló! – mosolygott Patachich.

– Azt hitték lejöttem már – folytatta Halmányi –, miután az őrnagy végzett velem. Mindent kihallgattam.
– És? Nagy a parti odabent? – élcelődött Patachich.
– Hülye vagy! – válaszolta Halmányi.
– Vajon beengedik az angolokat? – kérdezte Szentvári.
– Szerintem igen – állította Halmányi. – Nem mernek ezek Európa szemébe is beleköpni.

Anyám befejezte a levelek olvasását, és eltette őket az éjjeliszekrény egyik fiókjába. Hónapok múlva olvasta tovább Lonka sorait.

A tervezőmunka már lázasan folyt a börtönben kialakított kutatóintézetben. Kováts, Halmányi tervezőasztalaiknál dolgoztak, Szentvári ágyában feküdt, Patachich kávéját főzött.

– Aczél Gyuri – szólalt meg Halmányi – egészen fantasztikus! Minden könyvet megszerez, amit csak akartok! Ezt – mutatta a The Hospital Buildings című könyvet – a Lundi Egyetemi Könyvtárból, Svédországból kérte.

– Eddig nekem is mindent megszerzett – mondta Kováts.

– Kész a kávé, Emil, felkelsz?

– Igen – s Szentvári felült az ágyában.

– Ettől magadhoz térsz – nyújtotta a kávéját Patachich.

– Hol fogjam meg?

– Itt – adta Szentvári kezébe Patachich a kávéját.

– Alig látok, és lehúz az ágy.

– Ne hagyd el magad – biztatta Halmányi. – Ha össze-
roppansz, mi leszünk a vesztesek. Nézd Bélát, még arra is képes, hogy szembeszálljon velük.

– Tisztelem érte, de én már öreg vagyok. Minek harcoljak? A fiam jól él, ügyvéd New Orleansban, nincs már

szüksége rám. Te is egyedül vagy, tudom, de él a mamád és vár. Béláról nem is beszélek. Nősz.

– Tihamért se várja senki – érvelt Halmányi.

– Csak azért, mert nincs senkim – szólalt meg a tábornok –, még nem adom fel.

– Hagyjuk ezt a témát! Ne beszéljünk az otthoniakról! – fakadt ki Kováts. – A gondjainkról, s hogy ki, miért tudja kevésbé vagy jobban elviselni a börtönt. Jó?

– Miért ne beszélhetnénk róla? – szólalt meg kedvesen Halmányi.

– Mert felkavar mindannyiunkat, mert szétroncsolja az idegeinket! Érted!?

– Jó, Jó! Azért nem kell nekem támadni! Nem akartam semmi rosszat, Béla. Ha úgy gondolod jó, akkor ne beszéljünk a családról többet.

– Ne vájkáljunk egymás életében, Egon – zárta le végül az egészet Kováts, amikor belépett a főhadnagy.

– Mi az Szentvári, maga még mindig kókadozik? Nem szanatórium ez, ahová az arisztokraták üdülni érkeztek. Keljen föl!

– Hagyja békén, főhadnagy! – emelte föl a hangját Kováts. – Nem látja, hogy nincs jól?

– Nézzünk oda, Kováts, a kis hős! – sziszegett a főhadnagy, felvette a felmosórongyot, és Kováts arcába dobta.

– Mossa fel a cellát! Disznó! Orvosi vizit lesz. Azonnal jövek vissza! Kiment a cellából. Kováts takarítani kezdett. A hosszú folyosón a főhadnagy várta a közeledő őrmestert, aki a doktornőt kísérte. Lépteik visszhangzottak a börtönfolyosón.

– Orvos, itt?! – csodálkozott Halmányi, miközben Kováts takarított. – Ezt nem gondoltam volna.

– Beijedtek – felelte Kováts.

– Ugyan mitől félnének?

– Te beszéltél az angolokról, Egon.
– Mondd ki nyugodtan, Béla – szólalt meg Szentvári –,
ha itt meghalok a börtönben, bajba kerülnek.
– Emil, kérlek – mondta Patachich – az Isten szerelmé-
re!

– Nem erre gondoltam – tette hozzá Kováts.

Ebben a pillanatban lépett be a főhadnagy és a doktor-
nő: Dr. Hollán Eszter. Börtönruháján orvosi köpenyt viselt.
Kezében orvosi táska volt, nyakán fonendoszkóp.

– Tudóskáim! – szólalt meg a főhadnagy. – Bemutatom
maguknak a doktornőt. Dr. Hollán Eszter. Elítélt, mint
maguk. Hazaáruló, mint maguk. De ezt most hagyjuk. El-
végzi a vizsgálatokat. Válaszoljanak a kérdéseire, mondják
el, ha van, egészségükkel kapcsolatos panaszukat. Megért-
ve? ... Kováts, még maga is érti?... Akkor tegye le a fel-
mosórongyot, és húzzon át a könyvtárba! – Halmányihoz,
Patachichhoz fordult. – Maguk is!

Kovátsék kimentek. A főhadnagy a doktornőhöz for-
dult.

– Kezdje el a vizsgálatot!

– Kérem, akkor legyen szíves, és ön is távozzék!

– Maga nem utasíthat engem!

– Most orvos vagyok, és nem elítélt... Távozzék, kérem!

– Tudnom kell, hogy milyen az állapotuk.

– Tájékoztatni fogom, de most menjen, kérem!

– Rendben, de nehogy azt higgye, hogy mi hatalmat
adtunk magának – mérgelődött a főhadnagy, és kiment.

– Megvizsgálom, professzor úr – szólott kedvesen Szent-
várihoz.

– Érdeemes?

– Gombolja ki kérem a kabátját!... Köszönöm.

Hallgatta a szívét, a mellkasát.

– Sóhajtson!... Jó... Köszönöm. Most mélyebbet!

Majd megmérte a vérnyomását.

- Mi a panasza, professzor úr?
- Fáradt vagyok, és mégsem tudok aludni. Akkor alszik az ember, ha már nem gondol semmire? Megtehetjük azt, hogy nem gondolunk semmire?
- Vegye le kérem a szemüvegét!
- Most csak fehérség látszik, minden egyhangú, ez a teljes szabadság. Mozoghatok, lebeghetek, a fehérség teljesen megszüntet mindent. De ott csillogni kezd valami a távolban, sűrű fehér folyadék ömlik ki egy csőszerű képződményből. Most rózsaszínű és kékes színek villóznak a mozgó sűrűségben, majd elsötétül a tér, nyomasztó érzést, szorongást hoz magával. Megürült a látszat, és csak a semmi maradt utána.
- Adok egy injekciót...
- Tudnám nélkülözni.
- Elhiszem. Ez csak erősítő – mondta, és beadta az injekciót. – Pihennie kell!
- Itt? Komolyan gondolja?
- A lehetőségekhez képest, igen. De javasolhatom, hogy vigyék át a kórházba.
- Ne tegye, kérem. Inkább itt maradok a barátaimmal.
- Jó, pihenjen! – mosolygott a doktornő, majd benyitott a könyvtárba. – Ki a következő? – kérdezte.
- Dr. Kováts Béla vagyok – lépett be a cellába.
- Foglaljon helyet. Gondterheltnek látszik.
- Van rá okom.
- Elmondaná nekem?
- Régóta azon gondolkodom, mi a bűnöm, miért vagyok itt?
- Jutott valamire?
- Keresve a múltamban egyetlen bűn jutott az eszembe.
- Mi?

– Egyedül voltam nagyapám házában. Hatalmas kúria, ahol rengeteg a látnivaló. Mi mindent lehetett felkutatni a padlásan! Nagypapa kilovagolt, én a fecskéket nézegettem az istállóban. Először csak integettem a tátogó szájú, éhes fiókáknak, de ez nem elégítette ki a kíváncsiságomat. Botol piszkálni kezdtem a fészket, míg az le nem esett. A madárkák keservesen csiripeltek, szerencsére életben maradtak. Mi lesz, ha meglátja őket a nagyapa? – estem kétségbe, mert már hallottam a lovak dobogását. Nagypapa megérkezett, a lovász bevezette a lovakat az istállóba... és vége. Nagypapa lehajolt, kezébe vette a szétroncsolt kis madárkákat. Ujjai véresek lettek. Rám nézett, megvetően mondta:

– Ezért a bűnödért felelned kell, fiam! Emlékezz a szavaimra!

– Bizony ez igaz – mosolygott a doktornő. – Ami az állapotát illeti, ön makkegészséges, és azt hiszem, teljesen ártatlan is. Beküldené kérem a következőt!

Kováts felállt.

– Bélám! Segítenél nekem? – kérdezte Szentvári. – Nem akarok itt zavarni, inkább a könyvtárban üldögélnék!

– Állj fel... így... lassan! Jó! – segítette Kováts az idős tudóst. Halmányi lépett a cellába, miután ők távoztak.

– Dr. Halmányi Egon vagyok – mutatkozott be.

– Foglaljon helyet. Van valami panasza?

– Szörnyűek az álmaim, és rosszul alszom.

– Utoljára mit álmódott? – kérdezte a doktornő, miközben vizsgálta.

– Héber többnyelvű szótár voltam egy könyvtár fölőspéldányraktárában.

– Bizarr.

– Nem néz teljesen hülyének, ugye?

– Ellenkezőleg. Foglalkozom lélektannal, álomfejtéssel. Folytassa, kérem.

– Főlióméretű, testes könyv voltam. Oxfordban egy professzor vendége. Átutazóban, Londonban, a British Museum könyvtárának nemzetközi csereosztályán szálltam meg, sok külföldi kollégával találkoztam. Micsoda környezet! Légkondicionált raktárak, utazás mozgóliften. Másnap aztán előkelő társaságban utaztam Oxfordba. A város egyetemén, a Bodleian Library olvasótermében várt rám a professzor. Azonnal a lakására vitt, s ezután egy hónapig kellemes, figyelmes társaságát élveztem. Amikor visszatértem a hűvös könyvraktárba, a selejtek közé kerültem a polcra. Mellettem a poros állványon egy filozófia-tankönyv búslakodott. Vizsgáira készülve valaki állandóan a strandon olvasgatta, a tűző napra tette, vizesen ráfeküdt, rátaposott, homokot szórt rá. Még azt sem érte meg, hogy legalább egy hétre kikerüljön az olvasótermi kézikönyvtárba. Nagyon el volt keseredve. Közben a polc már üresedett, mi következünk. Mentünk a zúzdába!... Ezt álmodtam. Teljesen reménytelen vagyok?

– Valami erősebb izgalom érte az elmúlt napokban?

– Igen... telefonhír! Dr. Lindberg! Hát persze!

– Az ember általában olyan vágyairól álmodik, melyeket nem tud megvalósítani, hanem elfojtja.

– Milyen igaza van! – indult volna kifelé Halmányi.

– Várjon! Szedje majd ezt a nyugtatót!

– Köszönöm.

– Küldje be kérem a következőt!

– Már csak a tábournok várakozik.

– Akkor őt küldje, köszönöm.

Halmányi kiment, majd belépett Patachich. Kezet csókolt.

– Kezét csókolom.

- Dr. Hollán Eszter vagyok.
- Patachich.
- A tábornok úr délvidéki?
- Már csak a név árulkodik a múlttól.
- Én Újvidéken születtem, Belgrádban jártam egyetemre. Magyarországra a férjem hozott, de ő már nem él, s én, mint délvidéki, szerintük kém vagyok. Tito láncos kutya, s kirobbanóban a harmadik világháború.
- Az ÁVH gondolkodása totális paranoia.
- Bocsánat, én csak fecsegek itt, ahelyett, hogy önt megvizsgálánám.
- Szívesen hallgatom. Itt, a börtönben csak álmaimban lelek megnyugvást.
- Miről álmodik?
- Meggyógyítom Emilt.
- Sajnos hamarosan megvakul.
- Nincs már segítség?
- Már késő. Hacsak nem álmodott valamit.
- Finom pelyhekben hullt a hó – kezdett mesélni Patachich –, a pajkos hópihéek kavargva-táncolva szállodgáltak a levegőben. Fehér bundába bújt a táj, a téli szűcs meleg prémmel vont a háztetőket, a villanydrótokat és az utakat. Álomba merültek a kertek és a fák. Én a kaput lestem, hogy jön-e már a papám. Nagyon későn ért haza, csak benézett a szobámba, majd elzárta a puskáját, és már sietett is Miklós bácsihoz, hogy megnyúzzák a zsákmányt. Tudtuk Elek barátommal, hogy Miklós bácsi igazából varázsló. Jártunk is nála. Megálltunk nádtető háza előtt, a hatalmas kert végében. Az ablakon belesve láttuk a kitömött állatokat: baglyot, rókát, siklót. Elekkel sikerült lejutnunk föld alatti palotájába. Napokig jártuk a termeket, míg végre rátaláltunk a varázsló szobájára. Egy nagy asztalnál ült, az asztalon mindenféle üvegedény és csodaszerszám

hevert. Rendeltetésüket sejteni se lehetett. A varázsló megnyomott egy gombot, a terem mennyezete szétnyílt, és az égbolt teljes pompájával tárult a szemünk elé. Aztán egy szerkezet segítségével kéznyújtásnyi közelségbe hozta a csillagokat, s azok ott ragyogtak, csillogtak a szemünk előtt. Végül le is emelt egyet a vakító fényű csillagok közül, és az asztalra fektetve vizsgálgatni kezdte. Mindenre képes volt. Elmondtam neki: szeretném, ha Emil meggyógyulna. Ha látna és újra dolgozhatna. A ház előtt vár rád egy szán, mondta a varázsló, befogva elé Táltos, mostantól húséges paripád. Menj, ülj fel a szánra és indulj! Táltos tudja az utat. Előbb Tavasz országába érsz, majd eljutsz az örök Nyár birodalmába. Ott addig menj, amíg be nem érik a búza, és le nem vágják. Aztán még tovább kell menned, dinnyeföldeken kell áthaladnod, és akkor egy sötét erdőbe érsz. Ott leled meg azt, amit keresel. Elindultunk.

– Milyen izgalmas, tábornok úr! – hallgatta csodálattal a történetet a doktornő.

– Táltos sebesen, egyre sebesebben repítette a szánt... a fák és a házak, mint apró fehér pontok tűntek el mögöttük. Falvak, városok távolodtak el. Folyók és tavak jegén suhantunk keresztül, didergő fákat és bokrokat hagytunk magunk után, amikor fergeteges szélvihar kerekedett. Fújta a szél a havat, jéghegyeket görgetett a szán elé. Táltos minden erejét összeszedte, de a szán csak lassult, már nem is mozdult. Riadtan néztem körül, s mire föleszméltem, Tavasz országának kellős közepén találtam magam, egy erdőbe értem, ahol élémszökellt egy szarvas. Elindultunk együtt. Mentünk éjjel, nappal, este és reggel. Utunk végeláthatatlan szőlőskerteken és dinnyeföldeken haladt keresztül. A Nap forróra sütötte a földet, a Szarvas már alig vonszolta magát, amikor felkiáltottam: forrás! A gyógyulás kulcsa előttem hevert a földön. Magamhoz vettem egy fenyőágot,

mely a vízcseppektől újraéledt. Ezután Emilhez siettem. Becsukta a szemét, és hagyta, hogy többször is megérintsem a fenyőággal. Most már mindent látok, köszönöm, mondta Emil.

A doktornő Patachich vállára tette a kezét:

– Gyönyörű! – mondta. – Egészen belefeledkeztem. Bocsánat... – húzta el a kezét Patachich válláról –, tegye szabaddá a mellkasát!

S hallgatni kezdte Patachich szívét.

– Rendben, tábornok úr, az egészsége rendben van.

– Köszönöm. Látom még?

– A professzort mindennap megnézem.

– Várni fogom, Eszter – s Patachich kezét csókolt.

*

Eljött a karácsony. Anyámék Bácsalmáson karamellt főztek, s a hevített cukorból lett sűrű barna öntetből szaloncukrot formáztak. Színes papírokba csomagolták azokat, és albérleti szobájukban feldíszítették első karácsonyfájukat. Kint fagyos szél járt, fújta a havat, repítette a hőszemcséket, mint a szaharai szél a homokot. Apám ölébe vette féléves bátyámat, magához ölelte, s köszönetet mondott Istennek, hogy hazavezérelte őt Szibériából, megajándékozta a családi élet melegével, egy asszony szerelmével, egy gyermekkel, akit úgy szorított magához, ahogy József tehette a kisdéddel, akinek születésnapjára hív a szentséges este.

„A szekrények fölött a falra akasztott ingaóra múlatja az időt, mint az élet órája a bölcsőtől a sírig” – nézte apám az ingát. Anyám a konyhában készítette a vacsorát. „Hét év telt el a háború óta... hét szűk esztendő!” – sóhajtott apám.

– Csak egy kis házra való jöjjön össze, uram! A saját ház a legjobb ház! – fohászzkodott a karácsonyfa alatti fe-

születhez. Anyám itt rendezgette el a betlehemi istállót is. Fából készült figurák vették körül a szalmán jászolban fekvő gyermek Jézust, mögötte a szülők: Mária és József álltak. Fogadták a háromkirályokat, akik mirhát, tömjént nyújtottak át a szent családnak.

„Milyen szűkös volt ez a hét esztendő?” – töprengett apám. „1945-ben az egész országban lelkesedéssel kezdtek meg a földosztást, 1946 augusztusában kibocsátották az értékálló új pénzt, a forintot, a pengőt pedig söpörték az utcán, mint a lehullott faleveleket. 1947-ben megkezdődött az üzemek és a gyárak állami tulajdonba vétele, 1948-ban letartóztatták Mindszenthy József hercegprímást. 1949-ben koncepciós perben halálra ítélték Rajk Lászlót és társait. 1950-ben folytatódtak a törvénytelenések: kitelepítések, recski munkatábor. Ebben az évben pedig termelészövetkezetek alakultak: Túrkeve lett az első téeszváros. De megszületett a fiam is, s nem is kellene más, csak egy két szobás ház, kis kerttel! Boldog az az ember, aki a saját házában lakik. Otthonában mindenki király” – sóhajtott apám.

Anyám lépett be a szobába, gyertyákat gyújtott a fa körül.

– Leforráztam a kiflit, Antikám – mondta anyám – Nemsokára vacsorázunk...

És kiment. Apám még ölelte bátyámat, a gyertyák fényénél nézték a fát, a tűlevelek pedig úgy illatoztak, mintha Salamon király cédrusból épített templomában ültek volna. A tűlevelűeket már Zarathusztra követői áldozati tűzre hordták. A cédrus Asszíriában volt a király jelképe, az ókori zsidó hagyományban a királyságé, a nemességé, a jó illaté. Később Krisztushoz kötődő jelkép lett.

Apám énekelni kezdett.

„O Tannenbaum, o Tannenbaum, / wie grün sind deine Blätter! / Du grünst nicht nur zur Sommerzeit, /

nein, auch im Winter, wenn es schneit, / O, Tannenbaum, o Tannenbaum, / wie grün sind deine Blätter!”

Anyám vacsorához terített. Apám énekelt tovább.

„Stille Nacht! Heilige Nacht! / Mindenek álma mély, / Nincs fönn más, csak a drága szent pár, / várja, gyermeke alszik-e már, küldj le rá álmot, nagy ég, / küldj le rá álmot, nagy ég!”

Anyám apám vállára tette kezét, és együtt énekeltek. Majd asztalhoz ültek. Anyám asztali áldást mondott: „Édes Jézus, légy vendégünk! Áldd meg, amit adott nekünk!”

Felvidéki szokás szerint aszalt szilvával főzött bablevest tálalt, majd tejben áztatott kiflit, melyet vaníliás cukorral kevert mákkal és mézzel édesítettek. Került még az asztalra alma, dió, mandula és mogyoró. Mézbe mártogatva csemegéztek belőlük.

A börtönben színes papírból készült díszek, szalagok kerültek a falakra a cellában. Az étkezőasztalon gyertyák égtek, középen karácsonyfa állt, az is papírból készült, mint a díszek. Ünnepi teríték: tea, fémtányérokon csokoládé. A karácsonyfa alatt sakktábla, rajta szépen formázott figurák. A doktornő és Patachich még díszítették a cellát. Szentvári aludt.

– Köszönöm – mondta Patachich a doktornőnek –, hogy elfogadta a meghívásomat, és velünk tölti az estét.

– A főhadnagynak köszönje, ne nekem. Én örömmel jövök bármikor, amikor csak tehetem. Aggasztó az állapota – nézett Szentvária.

– Az ő korában a börtön: kész gyilkosság.

– Csak legyen vége egyszer!

– A bányából is kikerültünk.

– Mielőtt itt munkába álltak, elvitték magukat egy kis megfigyelésre a föld alá, hogyan viselkednek, mint munkavezetők. Félelmetes körültekintés, ha jól belegondolunk.

– Nem is csodálkozom Emil legyengült szervezetén. Szerencse, hogy idáig bírta. Sokan beleőrültek. Egyik cellatársam csajkájából az ingébe öntötte az ételt, s onnan habzsolta, mintha soha nem evett volna. Azt hitte, elveszik tőle.

– Hívjuk be a fiúkat! – mondta a doktornő, és lekapcsolta a lámpákat.

Néhány lampion égett. A doktornő föltett egy lemezt. Beléptek Kovátsék. Megilletődve, szótlanul álltak az ajtóban, és a karácsonyfát nézték. Kováts és Halmányi kiemelték Szentvárit az ágyból, és az asztalhoz ültették.

– Zene!... Bach!... – sugárzott a boldogságtól gyermeki tekintettel Szentvári. – És milyen szép a karácsonyfánk! Alma... csokoládé!...

– A doktornő csempészte be a gyógyszer szállítmánnyal – válaszolta Kováts. – Téged köszönt vele.

– Köszönöm.

– Én sakkot készítettem – mondta Halmányi, és a királynőt Szentvári kezébe adta. – Nézd meg!

– Sakk! – tapogatta a figurát az idős tudós. – Igazi sakk. Papírból kivágva, összeragasztgatva. A talpa gomb. Most már sakkozhatunk is.

– Béla és én – mutatott egy készülékre Patachich – rádiót készítettünk. Ezt is csak papírból, de olyan, mint az igazi.

– Kapcsold be, kérlek! – kérte Szentvári.

Kováts úgy tett, mintha bekapcsolná, és beszélni kezdett:

– Kedves hallgatóink! A Szabad Európa Rádió karácsonyi hangversenyét közvetítjük felvételről a Zeneakadémiáról.

Szentvári azt képzelte, hogy a Zeneakadémián az egyik emeleti ülésen ül szmokingban. Azt a Bach-zenét játszották, melyet a cellában hallott.

– Ez pedig az én meglepetésem – szólalt meg a doktor-nő. – Egy könyv, professzor úr. Cserépfalvy kiadása.

– Radnóti Miklós – nézte a szerző nevét Szentvári. Lapozgatta a könyvet, s olvasni kezdett, egészen közel téve szeméhez a kötetet: *„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőházam e lángoktól ölelt / kis ország, messzeringó gyerekkorom világa. / Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága / s remélem, testem is majd e földbe süpped el...”*

S amint Szentvári e sorokat olvasta, Kováts képzeletében megelevenedtek Magyarország tájai, képei: szentmise a Bazilikában, a Dob utcai zsinagóga, a Parlament, a Margitsziget, a Halászbástya, a Mátyás-templom, Sopron utcái, hazai tájak, a Hortobágy és a délibáb, folyók, vizek és a Balaton. *„Itthon vagyok – olvasta tovább a verset Szentvári – s ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom, / tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton, / s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon / a házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom. / Ki gépen száll fölébe annak térkép e táj, / s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály; / annak mit rejt e térkép? Gyárat s vad laktanyát, / de nékem szöcskét, ökröt, toronyot, szelíd tanyát; / az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket, / míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg, / erdőt, füttyös gyümölcsöst, szőlőt és sírokat, / a sírok közt anyókat, ki halkán sírogat, / s mi föntről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem, / az bakterház s a bakter előtte áll és üzen, / piros zászló kezében, körötte sok gyerek, / s a gyárak udvarában komondor hempereg; / és ott a park, a régi szerelmek lábnyoma, / a csókok íze szám-*

ban hol méz, hol áfonya, / s az iskolába menvén, a járda peremén, / hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én, / ím itt e kő, de föntről e kő se látható, / nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható. / Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, / s tudjuk miben vétkezünk, mikor hol és mikép, / de élnek dolgozók itt, költők is büntelen, / és csecsszopók, akikben megnő az értelem, / világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva, / míg jelt nem ír hazánkra újból a béke újja, / s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek. / Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.”

A cellában még szólt a zene, amikor belépett a főhadnagy, a lemezjátszóhoz sietett, leemelte a hanglemezt, kinyitotta az ablakot és kidobta.

– Elég volt ebből! – kiabálta.

– Népzene nincs, főhadnagy – jegyezte meg Kováts.

– Fogja be a pofáját! Azért is, mert magáért jöttem, hogy beváltsam az ígéretem.

– Értem.

– Jöjjön velem!

– Megyek.

Társai felálltak, rémült tekintettel nézték a távozó Kovátsot, akit katonák kísértek, őket követte a főhadnagy. Mielőtt kiléptek az udvarra: megbilincseltek.

Odakint dermesztő volt a hideg, a katonák is fáztak. Sötét volt, Kováts észre sem vette az akasztófát, csak amikor egészen közel értek hozzá.

– Halálra ítéltük, Kováts! – szólalt meg a főhadnagy. Kováts nem válaszolt.

– Egy szava sincs?

Kováts nem szólalt meg.

– Szerencsétlen! – dühöngött a főhadnagy, s gyomor-szájon rúgta Kovátsot, az elítélt elterült a földön.

– Álljon fel!

Kováts felállt. A főhadnagy az őrmestert utasította:

– Ne dideregjen itt, kísérje fel ezt az átkozottat a kötél alá! Ennyi bosszúságot ember nekem még nem okozott, mint ez a szemét!... Vetkőztessék le!

A hóhér félmeztelenre vetkőztette Kovátsot, nyakára helyezte a kötelet, és megfeszítette azt.

– Nincs semmi mondanivalója, Kováts? Itt mindig kiabálni szoktak valamit.

Kováts keményen hallgatott.

– Így is jó! – s a főhadnagy leköpte Kovátsot, sarkon fordult, s az őrmesterrel együtt távoztak. Kováts állt ott félmeztelenül a dermesztő hidegben, nyakán a feszülő kötéllel. A hóhér szótlanul nézte, csak állt és vacogott a hidegben. Végre visszajött az őrmester, levette Kovátsról a kötelet, és visszakísérte az összefagyott embert az épületbe. Sötét, alagsori pincefolyosókon vezette, majd benyitott egy helyiségbe, ahol a főhadnagy várta őket. A szűk kis térben csak egy asztali lámpa égett.

– Itt a megbízása – mondta a főhadnagy.

– Nem kívánom aláírni.

– Nem is kértem rá. Emlékszik, azt mondtam, maga fog könyörögni, hogy aláírhasa.

Egy borítékot vett elő, s abból fényképeket.

– Üljön le! Nézze meg ezeket a fényképeket!

– Mit akar ezekkel a képekkel?

– Láta már ezt a gyermeket?

– Nem. Soha.

– Jó. Akkor most én kimegyek és maga... de majd meglátja...

Kováts nézett utána, próbálta magát fölmelegíteni, majd az asztalra borult, hogy pihenjen egy kicsit. Egy elítélt nő lépett be a kihallgatóterembe. Kovátsához közeledett, a

lámpa fénye megvilágította arcát. Kiácáz Lonka volt, Kováts felesége.

Lonka kezébe vette a fényképeket, és sírva fakadt:

– Kislányom! Editkém!

Kováts fölkapta a fejét.

– Lonka!

Lonka megismerte férjét.

– Béla!

Megölelték egymást: a férfi erősen tartotta karjaiban feleségét.

– Neked ismerős a kép? – kérdezte.

– Ő... a mi ... – szorongatta a sírás Lonkát – a mi gyermekünk... Tudod, amikor elvittek... az ötödik hétben voltam...

– Hol van most a kislány?

– Nem tudom. Intézetben valahol.

Most lehetett látni már, hogy Kovátsot sikerült megtörni.

– Hol? Mit mondtál, hol?

– Fél éve, körülbelül fél éve már, éppen elmúlt egy éves, amikor Editkét elvették tőlem, engem börtönbe zártak.

– Ó, én felelőtlen hülye!... De hát a kicsi... őt miért?...

És Péter kisfiunk hogy van?

– Megszökött a kitelepítés után. Napokon keresztül gyalogolt, amíg apáékhoz nem ért. Apa sok pénz ellenében üzeni tudott, hogy a bátor fiúcskát a tanyán bújtatják, egészséges, méltó fia az édesapjának.

– A gyerekeket miért üldözik?

– Hazaáruló gyermeke is hazaáruló lesz. Ezt mondták.

– Értem, már mindent értek. Miattam van az egész.

– Annyit izgultam miattad. Élsz-e? Hol vagy? A tejem is elapadt.

– Drágám!

Megölelte a feleségét.
– Jól vagy?
– Igen – felelte Kováts.
– Megkínóztak?
– Nem, nem bántottak, drágám.
Újra megölelte a feleségét. Belépett a főhadnagy.
– Nocsak, az ifjú házasok!
Kováts elengedte a feleségét.
– Házaseletről nem volt szó, csak egy kis szentesti találkáról – mondta gúnyosan a főhadnagy, megfogta Lonkát, kivezette, és a folyosón utasítást adott:
– Elvihetik!
Lonka még visszanézett, de azután becsukódott az ajtó.
– Mára ennyi, Kováts – szólalt meg a főhadnagy győzelemtől ittasan, és összeszedte a képeket. – Jó képek, igaz? De nem hagyom itt magának!
Kováts remegett az idegességtől.
– Mi a szándéka velem, főhadnagy?
– Karácsony este van, Kováts. Megyek haza. Magát meg bezáratom egy sötétzárkába. Büntársai ünnepelnek, maga meg csinálná a feszültséget: elmondaná mi történt, hogy találkozott a feleségével, meg a többi. Ki tudja, mire vetemednének? Maga külön cellát kap, jó sötétet, maga egy patkány ügyis, egy undorító állat, hazaáruló százlábú.
– Ha aláírom a megbízást, megváltom a feleségemet és a gyermekemet?
– Gratulálok! Nagyon lassú a felfogása, Kováts. Maga miatt majdnem kitétek a rózsadombi villámból. Lassan magával foglalkozik mindenki.
– Szabadlábra helyezik a feleségemet, hogy felnevelhesse a kislányunkat?
– Ahogy elnéztem, nem sokáig bírná a börtönt.

– Engedjék szabadon, adják vissza a gyermeket, s akkor aláírom a munkaszerződést.

– Mit akar? Az udvaron várja az akasztófa.

– Értem. Mondja meg a főnökeinek, aláírom a papírjait, tervezem a repülőtereiket.

– Most már ilyen sürgős?

– Közvetítse a feltételeimet!

– Nincs abban a helyzetben, hogy feltételeket szabjon!

– Bemutatják nekem a feleségem szabadulóléveletét, kislányom nevelőintézetből történő elbocsátásának okiratát, és feleségem személyi igazolványát. Legyen lakása, munkahelye, keresete. Ha ezeket látom, aláírom a tetves papírjait. Mondja meg nekik, hogy nincs más alternatíva.

– Gondolja?

– Tudom. Ott lógnék kint a kötélén.

Kovácsot sötét labirintusokon keresztül vezették a magánzárkába. Belétek a cellába, és rázárták az ajtót. Kovács fölkapaszkodott az ágyra, és rezzenéstelen arccal csak nézett, bámult a semmibe.

Társai sakkoztak a közös cellában.

– Sakk! – lépett Patachich.

– Megint? – nevetett a doktornő.

– Lesz az matt is! – jósolta Halmányi.

– Jaj, legalább biztatna!

– Sajnálom, hogy itt téblábolok, de nem találok a helyemet, amióta Bélát elvitték.

– Hol lehet? – kérdezte Szentvári.

– Mit csinálhatnak vele? Második napja van távol – hergelte magát Halmányi.

– Visszahozzák, meg fogjátok látni – szólalt meg Patachich. – Matt! – és lépett újra a bástyával.

– Megint!

A cellában kitört a nevetés, észre sem vették, hogy nyílt az ajtó. Kováts lépett be. Megállt az asztalnál, és csak nézett, sokáig nem tudott megszólalni.

– Béla! Az istenért – szólt hozzá végül Patachich –, mi történt veled?

– Karácsonyi ajándékot kaptam a főhadnagytól – felelte Kováts. Gondolatai máshol jártak: felesége, gyermekei, kislánya szorították össze a szívét.

Az állami nevelőintézetben ugyanebben az időben a gondozónő etette a kis Editkét. Nagyon sok gyermek volt összezsúfolva egy teremben.

– Egyél, Edit! – unszolta a gondozónő. – Úgy kell beléd tömni minden falatot!

Az intézet igazgatónője lépett be a terembe:

– Képzeld – mondta a gondozónőnek –, megint járt itt a főhadnagy.

Megkérdezte, hogy van a kislány, és elment.

A kislánytól kérdezte:

– Ki lehet a te apukád, hogy ennyit érdeklődnek utánad?

– Papa... mama... papa! – gügyögte a kislány.

– Te sem tudod, igaz? – kérdezte az igazgatónő.

– Nem akar enni – panasolta a gondozónő.

– Kinövi majd – jegyezte meg az igazgatónő, és távozott. A gondozónő megsimogatta a gyermeket:

– A te apukád nagyon nagy ember lehet. Egyél, kis árvám – szeretgette a kislányt.

– Mama... papa!... – ismételtette a gyermek, de nem evett.

Munkával teltek a napok a cellában. Az elítéltek íróasztalaiknál dolgoztak.

– Sikerült korigálnod a B12-est? – kérdezte Szentvári.

– Figyelsz rám, Béla?

– Igen – felelte Kováts. – Megtaláltam az adatokat, rá-
vezettem a terepvázlatokra, és így rögzítettem a meglévő
állapotot.

– Kiváló munkát kapnak.

– Emil, tudod végül hogyan működik a szerelőcsarno-
kom? – kérdezte Patachich.

– Kíváncsi vagyok.

– Guruló darukkal.

– Jó ötlet.

– Én a kórbonctant – szólalt meg Halmányi – először az
alagsorba helyeztem, a kadáverszállítást a főkapun át bizto-
sítottam. Aztán eszembe jutott; jobb, ha az egész kórbonc-
tant a hátsó traktusba helyezem, külön bejáratral.

– Igazad volt. A betegektől elkülönítetted.

Az őrnagy lépett a cellába, Halmányi és Patachich ter-
veit vette először kézbe.

– Úgy látom – mondta –, szép munkát végeztek. Azon-
nal továbbítom a kivitelezőknek. Maguk? – fordult Kováts-
hoz.

– Végeztünk – válaszolta Kováts. – Volt egy kis gon-
dunk.

– Éspedig?

– A B12-es terepvázlat nem volt pontos. Nem jelezték
a vasúti töltést... Látja, itt? Megrongálták a síneket, de a
töltés jó, csak egy kicsit meg kell erősíteni.

– Honnan szedi ezeket?

– Jártam Pápa környékén.

– Miből gondolta, hogy a tereprajz Pápa területét rögzí-
ti?

– Asszonyom, ha nem tudnám, hozzá se fogtam volna.

Patachich, Halmányi nevettek.

– Maga valóban érti a szakmáját – jegyezte meg az őrnagy, átvette a tervrajzokat, majd a nála lévő dossziékban

lapozgatott. – Most pedig kérem vegyék át új megbízásait! Dr. Halmányi! Egy cukorgyár megépítése... Dr. Patachich! Az előbbi cukorgyár épületgépészeti terve és műleírása... Dr. Kováts! Dr. Szentvárival közösen a leírt katonai bázis terveinek elkészítése...

– És a feltételeim? – kérdezte Kováts, miközben aláírta a megbízásokat.

– Lettek esélyei. Lássanak munkához! – indult kifelé az őrnagy.

Egyik éjszaka, amikor mindenki aludt, a folyosóról lépések hangjai szűrődtek be, a főhadnagy lépett a cellába. Felkapcsolta a villanyt.

– Kováts! – szólalt meg.

– Nem tudtok aludni! – mérgelődött Halmányi félálomban.

– Fogja be a pofáját! – kiabálta a főhadnagy. – Kováts, jöjjön ide!

– Nem tud aludni? – kérdezte Kováts.

– Maga se pofázzon fölöslegesen! Itt vannak az iratok, amiket kért!

Kováts izgatottan vette kezébe a szabaduló iratokat.

– Dr. Kováts Béláné – olvasta – szül. Kiácz Ilona, büntetés-végrehajtási intézetünkből déli tizenkét órakor szabadult. Fent nevezett... – falta mohón a betűket, majd egy másik iratot olvasott: – Kováts Edit, a mai napon engedélyünkkel véglegesen távozott a nevelőintézetből, s anyjának börtönből történő szabadulása miatt visszakerült környezetébe. Kováts Edit jó magaviseletű... – futotta át az okiratot, majd felesége személyi igazolványát nézte: – Bejelentett munkahelye: Gellért Fürdő és Szanatórium... ez rendben... – lapozott az igazolványban – állandó lakása: Irinyi József utca 50... Ez mi, főhadnagy?...

– Oda költöztek.
– Engem a sárbogárdi úti villából hoztak be!
– Elvettük a villáját, az maguknak már nem jár. Feleségét és a gyermeket egy garzonlakásba költöztettük. Írja itt alá! A beismerő vallomása, a munkaszerződése.

Kováts szó nélkül írta alá az elé tett papírokat. A főhadnagy elvette az aláírt okmányokat, és szó nélkül távozott. Kováts lekapcsolta a villanyt.

– Aljas módszereitekért még felelni fogtok! – jegyezte meg Szentvári.

Telt az idő monoton lassúsággal. Az elítéltek az asztalnál ültek, amikor belépett a főhadnagy.

– Ízlett a reggeli? – kérdezte.

– Szalámit itt bent még nem ettünk – válaszolta Halmányi. – Születésnapja van Rákosi elvtársnak?

– Szedjék le gyorsan az asztalt! Dobáljanak be mindent a tálalóba! – parancsolta a főhadnagy.

– Mi történt? – kérdezte Patachich.

– Látogatói érkeztek. Menjenek a könyvtárba, ha szólok, visszajöhetnek.

Kovátsék kimentek, belépett a cellába egy alezredes az őrnagy társaságában.

– Lindberggel személyesen találkoztál? – kérdezte az őrnagy.

– Rákosi elvtárs irodájában – felelte az alezredes.

– Hívhatom az elítélteket, alezredes elvtárs? – kérdezte a főhadnagy.

– Ide figyeljen, főhadnagy! Fékezze kicsit magát, csak semmi indulat...

– Értettem.

– Most hívhatja őket, a doktornő is legyen itt! Lássák, hogy orvosunk is van.

– Jöjjenek be! – szólította be Kovátsékat a főhadnagy.
– Üdvözlöm önöket! Az elhárítás parancsnoka vagyok – szólalt meg az alezredes. Ismerem magukat és a munkájukat. Beszélgetni gyűltünk össze. Oxfordi tudósok aláírásával Lord Kinley jegyzéket küldött nekünk, miután megengedtük, hogy Francis Lindberg professzor meglátogassa Halmányit és magukat. Lindberg jelentést fog tenni megbízóinak. Beengedtük Sherilyn Ray riportert is, a Times-tól. Beszólítom őket, hogy válaszolhassanak a kérdéseikre – mondta, és intett a főhadnagynak, hogy vezesse be az angolokat: Good morning, Miss Ray! Nice to see you! – köszönt az alezredes.
– Good morning – köszönt a riporter.
– Good morning, professor!
– Good morning! – lépett be Lindberg.
– Bemutatom a munkatársaimat – folytatta angolul az alezredes – az őrnagy... a főhadnagy... az elítéltek... Mr. Egon Halmányi...
– O, how do you do, Mr. Halmányi!
– How do you do, Mr. Lindberg!
Lindberg Halmányihoz lépett. Kezet fogtak. Ray elkatintotta a fényképezőgépét.
– Kérem, itt tilos a fényképezés! – tiltakozott az alezredes.
– Azért utaztam ide, hogy riportokat készítsék – válaszolta Ray.
– Annak semmi akadálya – folytatta az alezredes –, de felvételeket az utcán készítsen!
A főhadnagy ezután egy mozdulattal tépte ki a filmszalagot a gépből.
– Tessék, folytathatjuk! – mondta az alezredes.
– Örülök, hogy látom, professzor úr – fordult Lindberg Halmányihoz.

– Bemutatom a munkatársaimat... – vette át a szót Halmányi. – Dr. Hollán Eszter... Dr. Szentvári Emil... Dr. Patachich Tihamér... Dr. Kováts Béla...

– Köszöntöm önöket – hajolt meg Lindberg – a nemzetközi tudósvilág nevében. Fogadják Lord Kinley együttérzését és jókívánságait.

– Foglaljanak helyet! – mondta udvariasan az alezredes.

– Ami a legnehezebb számomra – folytatta Lindberg –, hogy mindössze három kérdést tehetek fel Önöknek.

Ray hevesen jegyzetelt.

– Kezdje el! – utasította az alezredes.

– Nos, hogy érzik magukat? – nézett Lindberg Patachichra.

– Ahogy egy börtönben lehet – felelte a tábornok.

– Orvos vagyok, ellátom a betegeimet – mondta a doktornő.

– Elvégzem a feladatokat – válaszolta Szentvári.

– Kiszolgáltatottnak, uram – hangzott Kováts őszinte válasza.

– Ha nem szigorítanak, túlélem, Mr. Lindberg – szólt őszintén Halmányi.

– Nem betegek?

– Itt vannak nálam a doktornő jelentései – szólalt meg azonnal az őrnagy.

– Köszönöm, de én tőlük szeretném hallani – nézett Lindberg az elítéltekre.

– A kondícióm elég jó – mondta Patachich.

– Elfáradtam. Rossz a szemem – felelte Szentvári.

– Egészséges vagyok. A családomért aggódom – válaszolta Kováts.

– Csak a kérdésre válaszoljon! Elfelejtette, mit köszönhet nekünk? – szólt közbe az őrnagy.

– Kérem, ha én betartom a játékszabályokat, akkor azt önöktől is elvárom. Ne beszélgessenek magyarul!... Mr. Halmányi, ön nem beteg?

– Nyugtatókkal élek.

– Miért tartják fogva önöket?

– Valóban nem tudja? – kérdezett vissza Patachich.

– Miért tartják fogva önöket? – ismételte a kérdést Lindberg.

– Csak – mondta idegesen Patachich.

– Felteszi a kérdéseit – fortyant föl a doktornő –, azt kérdez, amit akar, védik a nemzetközi jogok, s miután mi válaszoltunk, ön távozik, s Angliában, majd elegáns klubokban mint szenzációt elmeséli. És mi? Velünk mi lesz? Nekünk itt bent kell maradni!

– Miért tartják fogva asszonyom? – hangzott el a kérdés még egyszer.

– Nem tudom.

Lindberg Szentvária-ra nézett.

– Professzor úr?

– Én jövök?... – nézett körül az idős tudós. – Nos, ha egy társadalom gyors változáson megy át, ott megsokszorozódhatnak a különös események.

– A kérdésén korábban sokat gondolkodtam – mondta Kováts –, ittam is a levét később.

– Örülnék az egyértelműbb válaszoknak, uraim – érződött némi türelmetlenség Lindberg hangján.

– Jó, én válaszolok a kérdésére – fakadt ki az őszinteség Halmányiból. – Koholt vádak alapján tartanak itt miniket. Ártatlanok vagyunk.

– Egon, ne izgassa fel magát! – kérlelte a doktornő.

– A professzor – szólt közbe ingerülten az alezredek – maga említette az imént, hogy nyugtatókkal él. De mi nem

mentegetőzünk. Nézze meg a bizonyítékainkat! Ezek az iratok itt az elítéltek beismerő vallomásai.

– Kaphatok belőle másolatokat? – kérdezte Lindberg.

– Milyen célból?

– Megnézhetném az aláírásokat írásszakértővel. E vizsgálat számára kérhetnék egy-egy aláírást is tőlünk?

– Parancsoljon – válaszolta természetes fölényvel az alezredes.

– Nincs értelme – jegyezte meg Halmányi. – Aláírásaink hitelesek.

– Nos, uraim! – állt fel az alezredes magabiztosan. – Akkor végeztünk is! Lindberg úr feltehető kérdéseit, megkapta a válaszokat, hagyjuk most magukra az elítélteket!

*

Telt, múlt az idő, a hetek, hónapok megszámlálhatatlanul peregtek.

Az elítéltek a börtönudvaron futottak körbe, Szentvári kivételével. Az idős ember rossz állapotban volt már, görnyedten sétálgatott egyedül. A szögesdróton túl, a szomszédos udvaron már nem volt senki.

– Szaporán! Szaporán! – kiáltotta az őrmester. – Puhányok! Lusták! Lajhárok! Gyerünk! Egy-kettő, egy-kettő! Szedje a lábát, Aczél! Patachich fürgébben! Egy-kettő, egy-kettő! Elég! Körben járás! Indulj!

Lassan, unottan járták körbe az udvart.

– Elég! Séta indul! – adta ki a parancsot az őrmester, és átment a szomszédos udvarba. Megszokásból tette, hiszen Mindszenty már nem volt ott.

– Hol lehet a bíboros? – kérdezte Halmányi.

– Ezt én is szeretném tudni! – nézett maga elé Kováts.

– Valami nekem nem stimmel! – jelentette ki Patachich.

- Elvitték máshová? – találgatta a doktornő.
- Úgy érzem – mondta Patachich –, gyengül a helyzetük.
- Bárcsak úgy lenne – sóhajtott a doktornő.
- Egy egész ország sokáig nem lehet börtön – tette hozzá Patachich.

Az éjszaka csendje ült a cellára. Szentvári keze lelógott az ágyról, szája nyitva volt. Horkolás hallatszott, valaki forgolódott éppen az ágyban. Halmányi fölkel, a mosdóhoz ment, vizet ivott. Leejtette a csajkáját. Kováts fölriadt:

- Mit csinálsz, Egon? Miért nem alszol?
- Pszt!... Fölvered a többieket!
- Én?... Te szédelegsz itt éjszaka, mint egy holdkóros.
- Hallgass már! Vizet iszom és kész!
- Feküdj le!

Halmányi visszament az ágyához, nekiment Szentvári kezének, s felkiáltott.

- Mi ez itt?
- Egon, te kiabálsz? – riadt föl álmából Patachich.
- Vizet ittam és...
- És fölvered a laktanyát?

Valaki fölkapcsolta a villanyt, Halmányi még nagyobb kiáltott:

- Szentséges Isten!
- Mi az? – kérdezte Patachich.
- Emil! – kiáltotta Halmányi.
- Mi van vele? – kelt fel Kováts. Patachich Szentvári pulzusát tapintotta.

– Emil, ne tedd ezt! – rontott ki az ajtón. – Segítség! Orvos! Segítség!

Belépett az őrmester és a főhadnagy. A főhadnagy meghallgatta Szentvári mellkasát. Bólintott az őrmesternek,

Szentvári holttestét pokrócba csavarták, és kivitték a cellából.

– Kedves, drága barátom! – mondta Patachich. – Az Isten áldjon meg!

Majd a rádióhoz lépett, s mintha bekapcsolta volna, beszélt tovább:

– Itt a Szabad Európa Rádió. Híreket mondunk. Hetvennégy éves korában, hosszú szenvedés után meghalt dr. Szentvári Emil akadémikus, egyetemi professzor, a Harvard és a Sorbonne díszdoktora, a nemzetközi tudósvilág kiemelkedő személyisége. Halálba indulásának utolsó pillanatait követhetjük nyomon, átkelését a Styx folyón.

Megelevenedni látták a képeket. Ködös, borongós tájban Szentvári lépett egy csónakba, a csónakos evezni kezdett a folyón.

– Dr. Szentvári Emil érkezett hozzám – folytatta Patachich. – Megkereste ladikomat, és beállt a várakozók közé. Mindent fehéren izzónak érzett, a fehér végtelen sokasága csapott össze benne. Kékes, szürkésfehéres, pirosas és rózsaszínes fehérek, a hideg és a meleg egyre tűzesebb és izzóbb színei. Amikor sorra került, besegítettem őt a csónakba, és evezni kezdtem fölfelé a folyón. Kora? – kérdeztem. Hetvennégy – felelte. Foglalkozása? Építész. Akkor az építésztelepre viszem. Adott be önéletrajzot? Nem. Kellene volna? Igen. Menjen le a kajütbe, és írjon egyet! – parancsoltam rá. Máskülönben nem vihetem oda. Indulok – felelte, s leereszkedett a lakótérbe. Tollat, papírt keresett, és írni kezdett. Lassan, bizonytalanul formálta a betűket, jó időbe telt, mire elkészült a munkával. Megvolnék, Kharon, szólalt meg félénken, amikor visszatért a helyére. Helyes, mondtam, s eveztem tovább. Felolvasná nekem? – kérdeztem rövid idő múlva. Igen – felelte, és belekezdett az önéletrajzába. De nem olvasta, fejből mondta. Rá se nézett a

papírra. Az már ott a művésztelep, szakítottam félbe őt. A partnál egy ember körvonalai rajzolódtak ki. Ahogy közeledtünk, egyre kivehetőbb lett az arca. Megérkeztünk, szoltam ekkor, s kikötöttem a ladikot. Az öreg kiszállt a csónakból, botjára támaszkodott, és a feléje igyekvő embert nézte. Csontváry Kosztka Tivadar vagyok, köszöntötte őt az ember. Gyere utánam! – mondta szűkszavúan, és elindultak fölfelé a meredek parton.

Patachich állt a rádiónál. Halmányi sírt, csak úgy folytak a könnyei. Kováts szomorúan nézett maga elé.

– Közben elkötöttem a ladikot, és ereszkedni kezdtem lefelé a folyón – sóhajtott Patachich, és a rádió papírkapcsolójához nyúlt.

*

Amikor Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapját ünnepelte az ország, szüleim apai nagyanyámat gyászolták. Sírára szerény fakereszt került, a keresztre felirat:

„Elisabeth Fleckenstein 18. 11. 1883. Bácsalmás – 06. 07. 1952. Bácsalmás”

Apám halottak napján estefelé indult a temetőbe. A sírnál Adler Jenővel találkozott. Az idős orvos virág helyett kavicsokat rakosgatott a sírra. „Szeretett, dolgozott, megpihent” – mormolta latinul.

– Jó estét, doktor úr! – köszönt apám.

– Jó estét, fiam. Örülök, hogy látom.

– Zavarom, doktor úr?

– Nem. Őseink a sivatagban kődarabokkal jelölték meg halottaik sírját, és szokásaikat a szétszóratásban is megőrizték. A zsidók mindig ragaszkodtak a hagyományaikhoz.

– Ahogy családomban a németek és a bunyevácok.

– Jól ismertem a családját.

- Anyám mesélte, hogy iskolába jártak együtt.
 - Történt más is – nézett apámra Adler.
- Apám a sírra tette a fehér krizantémokat, amiket anyám kötött csokorba, és az orvoshoz fordult.
- Mire gondol, doktor úr? – kérdezte.
 - Udvaroltam a maga édesanyjának.
 - Ezt nem tudtam – csodálkozott apám.
 - Emlékszik a nagyszüleire?
 - Nem. Sajnos, nem.
 - Dolgos emberek voltak. Malomtulajdonosok. Jómódban éltek. Jól tették az őseik, hogy a Spessart vidékéről Magyarországra költöztek.
 - Tudom, hogy a nagyapám Lorenz Fleckenstein 1845-ben született... március 25-én, és 1921. február 12-én halt meg. Három éves sem voltam akkor. Nagymamám: Eva Schönwald négy évvel fiatalabb volt nála. Nagyapa huszonhárom éves volt, nagymama tizenkilenc, amikor Madarason összeházasodtak. Rég volt... 1868-ban...
 - Jól emlékszik a dátumokra.
 - A Fleckenstein és a Schönwald neveket hallva a bajai laktanyában rámparancsoltak, hogy igazoljam a származásomat. Zsidó vagyok-e? Össze kellett gyűjtenem az egyházi anyakönyvek másolatait... a XVIII. század elejétől. Apai ágon a Chupich, Babich, Rudich ágat és a Nobilis Alexius Bedich és a tekintetes Csáklyi Honorats Ödön Eugenius előkelő nemesi származását is bizonyítani kellett.
 - Értem. Sikerült?
 - Igen.
 - Édesanyja német származása ellenére magát is elégeték volna Auschwitzban?
 - El. A plébániák gondosan vezetett anyakönyveinek köszönhetem az életem... Igazoltam, hogy ükapám Heinrich Fleckenstein 1745-ben született Krombachban...

Frankfurt am Main közelében. A bécsi kancelláriai jegyzékben föllelhető, hogy 1786-ban az 57/5-ös bécsi pátens alapján érkezett Magyarországra, az akkorra elnéptelenedett Bácskába... feleségével és kisfiával. Húsz gyermekük született.

– Ne mondja!

– Üknagyanyám neve Maria Elkmann volt. A dédapámat is Lorenz Fleckensteinnek hívták. 1804-ben született. Rosina Justina Uhlmann-t vette el feleségül, Johann Uhlmann és Bell Magdalena Pöchl lányát. Johannes Engelhardt és Nicolaus Pöchl voltak a tanúi.

– Még ezt is tudja?

– Az anyakönyvek, melyekből kivonatokat kaptam, rögzítették. Nagypám ebből a házasságból született, ahogy mondtam, és Laurentius Fleckenstein néven jegyezték be az anyakönyvbe. Lorenz lett tehát ő is, és Éva Schönwaldot vezette az oltár elé. Nagymama szülei Paul Schönwald és Dorothea Tschauth voltak.

– Emlékszem rájuk – nézett apámra Adler. – A nagyszüleinek tíz gyermeke született: Margarethe, Barbara, Mathias, Lorenz, újra Barbara, Franz és Elisabeth. Még ennyi idő múltán is eszembe jut! Édesanyja az iskolában sorolta gyakran testvérei neveit. Elisabeth után még két gyermek született: Josef és Georg... de ők meghaltak. Josef hat hónapot élt, Georg tizenháromat. Ezt is az édesanyjától tudom... Amikor megkértem a kezét: igent mondott... és meg is jegyezte, hogy ha fiúkat szül, őket Josef és Georg névre fogjuk keresztelni.

– Amit mesél, doktor úr, most hallom először.

– Nagyszülei... Éva néni és Lorenz bácsi... mindig kedvesen fogadtak engem. Maga, fiam öcsém... Jézus ivadéka. Istenünké... – mondta a nagypja. Én magának odaadnám Elisabethet, ha szereti, de mit szól majd ehhez a rab-

bi? Hitközségi sakter a maga apja. Láttam a saját szememmel, hogy gyakorlott metsző, és a zsidó vallás előírásai szerint hogyan vágja le az állatokat. Ha előállna a kérésével, a maga nyakát is elmetszené.

Apám érdeklődéssel hallgatta az orvost.

– Mi történt azután?

– Bejelentettem, hogy mire készülök. Apám szaggatni kezdte a kaftánját. Zokogott, jajgatott. Ábrahám és Izsák istenéhez fohászzkodott. „A gyermek elhagyni készül a közösséget! Nem zsidó unokát akar nemzeni családjának! Jaj, jaj, jaj, istenem!!!... Én jó uram!!! Ábrahám, Izsák istene!!!” ...És rohant a rabbihoz. Én meg utána. Elmondott neki mindent. A rabbi azonnal döntött.

– Ha a fiú szerelmes... majd elfelejti! – mondta, és a tóraolvasóval bökdöste a mellkasomat.

Apám nevetett, Adler folytatta.

– A fiú nem lép apja örökébe!... Az Úr dicsőségére nem lesz a saktárság beavatottja! De a fiú hű marad felekezetéhez! Útnak indul!... Már holnap útnak indul Heidelbergbe! – szórta nyilait a rabbi, és levelet írt unokabátyjának, a heidelbergi rabbinak. Levele hamarabb Heidelbergbe ért, mint én. Gyalog és parasztszekéren mentem... a Monarchia falvain és városain keresztül. Vándoroltam, mint a zsidók Egyiptomból az Ígéret földjére. Aludtam szénakazalban, jóindulatú emberek füstszagú konyhájában, mint a bajai Jelky András. De hát Jelky önként vállalta a vándorlást! És kalandjainak végállomása Batávia lett, Jáva szigetén. Az enyém meg a heidelbergi zsinagóga.

Apám érdeklődve hallgatta Adler történetét.

– Nem bántak rosszul velem. „Szerelem! Szerelem! Költőknek való tréfli! A tolluk hegyére tűzik, és ízlelgetik!”, krárogta a heidelbergi rabbi. És egy kérése volt, hogy ta-

nuljak. Templomszolga lettem, és magántanuló. Egy év múlva el is kezdhettem az orvosi tanulmányokat.

– Anyám erről soha nem mesélt nekem – jegyezte meg apám.

– Neki köszönhetem a diplomát.

– Végső soron... igen.

– Nem vehettem el, s hogy felejtsek, messzi földre küldtek. Így lettem orvos. Orvos a gettóban, orvos munkaszolgálatosként, és orvos vagyok ma is. A beteg: ha zsidó, ha náci, ha kommunista – akkor is beteg. Édesanyját pedig hozzáadták ahhoz, akit számára szülei kiválasztottak. Én pedig feleségül vettem azt a lányt, akit a hitközségből szántak nekem. Édesanyjának első, német származású férje nem jött haza az első világháborúból, de Elisabeth később újra férjhez ment... a maga édesapjához. És gyermekeket szült.

– Annak rendje szerint ki is tagadták a családból...

– Tudtam róla... Az én feleségem nem szült nekem gyermekeket, és nem jött haza Auschwitzból. Olyan egyedül vagyok, mint az ujjam! Ha lehetne olyan támaszom, mint maga, kedves fiam!

– Ha segíthetek bármiben, megteszem – mondta apám.

– Már ez is elég. De törődjön a családjával. Feleségével, gyermekével.

– Köszönöm, hogy jó hozzánk, doktor úr!

– Maga az én fiam is lehetett volna – Adler átölelte apámat. Botjára támaszkodva elindult a kijárat felé a sírok között.

Apám nézte a távolodó orvost, majd megigazította a virágcsokrot, s mintha anyja hangját hallotta volna, mely annyiszor erőt adott neki a szibériai magányban:

– Mein liebliche Sohn!

S szíve úgy szorult össze, ahogy mindenkié anyja sírjánál.

*

Apám hazafelé tartott a temetőből, és az utcán Témun Andrással találkozott. A Nemzeti Bizottság elnöke feleségével igyekezett valahová.

– Szervusz, Anti! – köszönt Témun.

– Szervusz, András!

– Kak gyela, tovaris Chupich? – érdeklődött oroszul apámtól Témunné. Témun az első világháború után hadifogságban találkozott vele a Szovjetunióban. A Bácsalmáson tanult szabómesterséggel szerzett ismertséget magának, s a szibériai faluban, ahová került, dolgozott, és megnősült. Az ifjú asszonyt aztán magával hozta Bácsalmásra, aki, mint otthon, tovarisnak szólított mindenkit.

– Kak szazsa bela – felelte apám. Témunék nevettek. A válasz jelentése ugyanis nem csak az volt, hogy „mint a fekete korom”, hanem a szavak mélyi népi bölcsesség szerint inkább azt, hogy a koromtól ragacsosan. – Nyem-nózska szoli nada! – folytatta apám. Az asszony arca felragyogott. Hányszor hallotta a ezt a mondatot a falujában! Az emberek csak sóhajtoztak: „Csak egy kis só kellene!”

S ez azt is jelentette: „Ó, ha egy kicsit jobban élnénk!”

– Gyere közénk, Anti! Lépj a pártba! Neked is meglesz mindened! És a családnak is! Só és előmenetel!

– Da. Bugyetye Vü, tovaris, cslen partü! – agította apámat Témunné.

– Dozsivjom, uvigyim! – hangzott a válasz, amivel azt akarta mondani, hogy éljünk, és meglátjuk.

A kommunista pártba csalogatásra válasz gyanánt mindig elegendőnek bizonyultak ezek az orosz fülnek kedvesen csengő szavak, melyek rövidebbek is voltak, mintha azt mondta volna, hogy „boldog, aki távol tartja magát a zajos hivataloktól, mint a régiek tették”.

– Dászvidányija, tovaris Chupich! – búcsúzott Témuné.

– Szervusz, Anti.

– Szervusz, András – és elindultak. Témunék haza, az orosz katonai parancsnokságra, a nemzeti bizottságba? Halandók közül senki nem merte volna tőlük ezt Bácsalmáson megkérdezni.

Apám szaporázta lépteit hazafelé. Várták. Reggel, délen és este. Jó szívvel, terített asztallal, a családi örömök helyszínén. Egy Szibériából visszatért ember számára mindez pedig maga volt a csoda.

Paradicsomi állapot.

Apám ereje visszatért. Reggel négy órakor fel tudott kelni, s dolgozott egész nap.

– Látástól vakulásig, kedves Anti? Még a nap is alszik! – köszöntek neki a hajnali sötétben Czuczor Gergely egyenesági leszármazottai, akik a kényszerlakhelyül kijelölt Bácsalmáson kertészkedéssel foglalkoztak. Apám nem szállt le a bicikliről.

– Alszik... de itt... fölkel, Sándor bátyám! – mondta Czuczor Sándornak. – Szibériában sokszor még ezt sem tette.

– Anti, magát nektárral, az istenek italával itatja, és ambróziával, az istenek eledelével táplálja Margitka, hogy ennyi ereje van? – kérdezte naszvadi Czuczorné.

– Pezsgővel és kaviárral! Ahogy a Gulágon szokás, Mária asszony! – felelte apám s kuncogott. A kora reggeli jókedvhez ennyi elég volt.

– Olyan maga, Anti, mint a berber telivér! Azt is már hajnalban futtatni kell! – nevetett Czuczor Sándor, közben gereblyéjére támaszkodva pihent egy kicsit. Az idős földbirtokosnak mindig a lovakon járt az esze.

– Sándor bátyám! Nem kell engem futtatni! Futok én magamtól!

– Margitka jól van? És a kislánya? – kérdezte Czuczorné, de választ nem kapott, mert apám ezt már nem hallotta. Messze járt.

Czuczorné sóhajtott, a mellette kapáló gyermekeire, Máriára és Ferencre nézett. – Margit jól ment férjhez! – emlegette anyámat. – Idevalósihoz. Aki védi, óvja őket. De velünk mi lesz?! Istenem! Istenem! Segíts! – kérlelte a mindenhatót, hogy csillapítsa lelkének háborgását és megőrizze nyugalmát a szerencsétlenségben. Járt közben a keze. Tudta, hogy a tétlenség a testet sorvasztja, a munka erősíti: az előbbi korai öregséget, az utóbbi hosszú fiatalságot biztosít.

A nők képesek egyszerre több dologra figyelni.

Apám vállalkozása a bácsalmási építőiparban fellendülőben volt. A Németországba kitelepített Haffenschers Ádám üzleti körét sikerült megszereznie. Segédek, alkalmazottak vették körül, de ő maga is dolgozott. S aki dolgozik, annak gyorsan múlik el a nap. Reggelizni, ebédelni járt haza. De vacsora után már nem ment sehová.

1953-ban az új gazdaságpolitika irányítója, Nagy Imre, miniszterelnök lett. A szüleim vacsora után híreket hallgattak egy Pozsonyban vásárolt Tesla világvevős rádión. Péter aludt, anyám kézimunkázott.

– Csak dolgozni engedjenek! Ha szövetkezetbe kényszerítenek, vége mindennek!

– Megteszik, gondolod? – kérdezte anyám.

– Szervezik a téeszeket, a vállalkozásokat sem fogják békén hagyni. Két év kellene még, és együtt lenne a pénz a házra!

– Meglesz, tudod, hogy minden fillért beosztok – biztatja anyám.

– Mert nekem juttatott ház nem kell!

– Pedig van üres. Nem is egy. Akiknek jutatták, ki tudja milyen emberek! Jöttek, mindent feléltek, és továbbálltak.

– Nekünk nem kell! – mondta határozottabban apám. – Ha zsidóé volt, azért, ha németé, akkor meg azért. Azokat a házakat is építette valaki! Vette, dolgozott érte! A zsidókat elvitték, a németeket kitelepítették. És ha egyszer hazatér valaki közülük? – kérdezte apám.

– Mi lehet a Fleckenstein rokonokkal?

– Akiket az NDK-ba hurcoltak, átszöktek Nyugat-Németországba. Onnan kivándoroltak Amerikába.

– És ezt csak most mondod?

– Jobb ha mi nem tudunk semmit!

– Bajunk lehet belőle?

– Mit lehet itt tudni?

– Te honnan tudod?

– Haug Jóska mesélte tegnap. De te ne beszélj róla senkinek! Osztályidegenekkel nem elnézőek – figyelmeztette anyámat apám.

– Mi lesz még itt, istenem? – Anyám betakarta bátyámat, mintha az csillapítaná szorongását.

– Várhegyi István apja hazajött a kistarcsai internálótáborból.

– Életben maradt! Találkoztál vele?

– Nem. Istvánnal találkoztam. Apja ágynak esett. Teste él, de a lelke halott. Négy év alatt az ÁVH kezei között ez is megtörténik.

– Ó, én jó Istenem! – szorongott anyám.

– Ne félj, amíg én élek, ne félj! – és megsimogatta anyámat. De már nem mesélt, amiről a faluban beszélnek. Hallgatta a rádiót. Beszámoltak az atomtitok megsértésének vádjával halálra ítélt Rosenberg-házaspár megmentése érdekében kibontakozott országos mozgalomról.

– Nem értem! Az egészet nem értem! Ami ebben a világban történik! – mondta apám. – A Rosenbergek Bácsalmáson ezerholdas birtokosok voltak. A zsidóüldözéseket csak Rosenberg Mihály élte túl, de aztán Kanadába szökött. Özvegy Rosenberg Ernőné, Arnold, Júlia és Rosenberg Miksáné koncentrációs táborban haltak meg.

– Most pedig Amerikában üldözik őket? – kérdezte anyám. – Ugyanaz a család lenne?

– Nem. Névazonosságról van szó.

– Baj lesz ebből! – s anyámon újra a szorongás vett erőt. Apám csavargatni kezdte a rádió állomáskeresőjét, és abbahagyta, amikor egy luxemburgi adón zenét talált. Orgonára írt zeneművet, ami isten békéjét árasztotta. A zene vagy valami más miatt, bátyám fölébredt.

– Papa... gyere! Papa... – s apám elérzékenyülve a kétéves gyermek szavaitól, ölébe vette Pétert, dajkálta, ölelte. Napközben erre nem volt ideje. Anyám később ágyba fektette bátyámat, fülébe súgta az esti imát: „Én Istenem! Jó Istenem! Lecsukódik már a szemem. De a tiéd nyitva Atyám, egész éjjel vigyázz reám!”

Ők is nyugovóra tértek. A rózsafa intarziától ékes ódon tölgyfabútorok őrizték álmukat.

Augusztus közepére anyám biztos volt abban, hogy gyermeket vár újra. Adler Jenő, szüleimmel ellentétben, nem örült a hírnék, mert anyám szívét egyre gyengébbnek találta. A terhességet orvosi szempontból teljesen ellenjavalltnak vélte, s aggodalommal tekintett a jövőre anyám egészségét illetően.

– Amit az Úr adni akar, azt úgyis adja, Margitka! – mondta azért bizakodóan.

– Ha nyájat ad, ad legelőt is hozzá, doktor úr! – bizakodott anyám. A kérdést ezzel befejezettnek lehetett tekinteni. Ratkó Anna egészségügyi miniszter rendelete amúgy is ér-

vényben volt, s az tiltotta az abortuszt. „Nő szülje meg gyermekét akkor is, ha belehal! Isten rendelése ez!” – vélték a rendelettől függetlenül.

Anyám nem kímélte magát, karján Péterrel sietett Adlerhez. Péter betegen, majdhogynem élettelenül kapaszkodott anyánkba. Nem sírt, de a levegőt szaporábban vette. Anyám gyorsította lépteit, s aggódva nézte Péter bőrének és szeme kötőhártyájának kóros, sárgás elszíneződését.

– Kisfiam! Kisfiam! Tarts ki! – mondogatta, de inkább önmagát biztatta, hogy bírja a lépteket. Adler háza elé ért. Dörömbölt az ajtón.

– Doktor Úr! Doktor Úr!

– Ki az?

– Otthon van! Hála Istennek!

– Ki az?

– Én – anyám már válaszolni nem tudott.

– Maga, Margitka?

– A fiam... – lihegett már. Adler magához vette a gyermeket, anyámat karon fogta, bekísérte a váróterembe, és leültette.

– Itt várjon! Igyon egy pohár vizet! – mondta, és bevitte a gyereket a rendelőbe. Az ajtót becsukta. Anyám töltött a kancsóból, megitta a vizet, és kifújta magát. De olyan csend volt, hogy nem tudta elviselni.

„Mi történik odabent? Nincs egy hang se? Nem is sír? Csak nem?!”... Nem bírta tovább. Kirohant az udvarra, s az ablakból leskelődött Adler rendelőjébe. Az orvos éppen egy szekrényt nyitott ki, fényes volt az ajtaja, kagylóintarziák díszítették. Csillogott, mintha a frigyláda őrzésére készítették volna. Adler ampullát vett elő, fecskendőt, tűt, felszívta a gyógyszert, és beadta az injekciót Péternek. Anyám felszisszent a szúrásakor, mintha őt érte volna fájdalom. Péter felsírt, levegőt kapkodva bömbölt. „Nincs baj!” Anyám

megnyugodott. Visszament a váróba, és leült. Nemsokára kijött Adler, és mosolygott:

– Meg kellett szűrnöm! De maga csak legyen nyugodt! Diéta, pihenés, és a gyermek két hét múlva újra a régi.

– Mi a baja?

– Májgyulladás... de nem kell izgulni! Hepatitis A. Meg fog gyógyulni. Erős fiú. Reggel és este elmegyek magukhoz. Meg kell még szűrnöm néhányszor. Szigorú diétát tartsanak!...

Az orvos visszament a rendelőbe. Telefonon üzent apámnak, aki rövid időn belül megérkezett.

Péter, Adler Jenő kezelésének köszönhetően, meggyógyult.

2.

Teltek a hónapok. A Szabad Nép hírt közölt arról, hogy a begyűjtési rendelet megszegése miatt a Legfelsőbb Bíróság több tanácsi vezetőt felelősségre vont, illetve több évi börtönre ítélte, az emberekben csak gyűlt, fokozódott a félelem és az iszonyat érzése. Anyámat az események kiváltotta rémülettől is óvták, s el is érkezett az 1954-es esztendő első hónapja, annak is a huszonhetedik napja, amikor a bácsalmási szülőotthonban fölsírt egy újszülött.

– Fiú! – szólalt meg a szülésznő.

– És mekkora! – csodálkozott az orvos. – Mi lesz a neve, asszonyom?

– Ernő! Chupich Ernő – mondta anyám, az életben először a nevem.

Megfürdettek, megmértek, anyám öröme és büszkesége fokozódott. „Asszonyom! Négy kiló harminc dekás, ötvenegy centis vasgyúrónak adott életet!” – közölték velem.

Gratulációk, jókívánságok érkeztek. Az örömteli órák azonban elmúltak, és gyúlni kezdtek a rosszullét ijesztő, baljós előjeleinek felhői. Anyám beteg lett. Láz gyötörte, a szívét fájlalta, Adler a fejét csóválta.

– Nagy a baj, fiam – vezette apámat egy csendes sarokba, a kórház folyosóján. – Nagyobb, mint amit sejteni lehetett.

– De hát mi, doktor úr?

– Szívbelhártya-gyulladás.

Apám sóhajtott:

– Értem.

– Penicillin kellene, de azonnal! És nekem nincs. Drágább az most, mint az arany. Volt néhány ampullám, de azt Péter fiának adtam be.

– És pénzt sem fogadott el!

– Nem is fogok. De most erre nincs idő! Penicillint kell szerezni, mert különben a felesége meghal.

Apám állt, gondolkodni is képtelen volt. Adler szólalt meg.

– Margitkának vannak Amerikában rokonai, jól emlékszem?

– Vannak – csillant fel apám szeme.

– Akkor most jól figyeljen rám, Anti! – s Adler elmondta, hogy mit lehetne tenni. – De az első penicillin adagot feleségének holnap, legkésőbb délután meg kell kapnia!

– Értem – motyogta apám, de felfogni nem tudta, hogy ha nem jár sikerrel, egyedül marad két árva gyermekkel. Mintha kerékpárversenyen kellett volna teljesítenie, úgy tekerzte biciklijét! Pedig fújta a havat a szél, söpörte végig az utcákon, hótorlaszokat formálva, helyenként akkorákat, mintha hóborította sivatagi dűnék lettek volna. A szibériai

tél kíméletlen, de ezt most elviselhetetlennek érezte. A hepehupás, hóval fedett utakon a gödröket sem lehetett előre kiszámítani.

Csak a lovasszánok siklottak csilingelve és könnyen a gidres-gödrös földutakon, mint a korcsolyázók a jégen.

A Kossuth utcában a kitelepített pozsonyeperjesi Czinege Dezső, apai nagyapám barátja házuk előtt szánkóját, lovait próbálta kiásni.

– Az istenfáját ennek a hidegnek! – morgott az öreg. Észrevette apámat. – Hiányoznak a szibériai telek, öcsém, hogy ilyenkor is az utcán tekeregsz?

Apám nem volt tréfás kedvében. De megállt, leszállt a bicikliről.

– Kutyt nem vernek ki ilyenkor a házból! Forralt borért fordultam vissza egy pillanatra, és máris betemetett mindent a hó!

Az elöl felgömbített talpakon csúszó szán csakugyan ki sem látszott a hóból. A lovak hátát durva pokróc melegítette, de a szél a vastag takarók alá is utat talált magának.

– Ugyan hová indult ebben az ítéletidőben, Dezső bátyám?

– Beadásra viszek húst és bort.

– Ilyenkor?

– Ha ők jönnek, mindent visznek!

Apám segítette kiemelni a szánt. Nehezen, de mozdult.

– Hó! Hóóó!!! – állította meg a lovakat az idős birtokos.

– Ernő úrfi hogy van, Anti?

– Köszönöm jól, de a feleségem... – nem tudta folytatni. Vacogott. De aztán összeszedte magát, és kimondta. – Margit... haldoklik...

– A szentségit!

– Gyógyszer kellene! Amerikából... talán a rokonoktól kérhetünk.

– A kurva istenit a világnak! Már gyógyszert se adnak!
Apám nem válaszolt, csak dideregett.

– Idd ezt meg! Margit nénéd most forralta – s átadta a fahéjtól, szegfűszegtől illatozó, üvegbe töltött bort. Apám a szájához emelte az üveget, és inni kezdett.

Ereit átjárta a forróság. – Idd ki! A szentségit! Fenékgig!
Nekem van még bent.

Apám megitta az egészet.

– Köszönöm, Dezső bátyám! Megyek, kapcsolatba kell lépni az amerikaikkal!

Felült a kerékpárra. Indult, de nagyon nehezen. Czi-nege Dezső utánakiáltott:

– Járj szerencsével! A szentségit a keserves életnek! A fiúk a családot reménységei!

S már csak a távolodó száncsengők hangjait lehetett hallani.

*

Nagyapám azonnal döntött. Vele született képessége most sem hagyta el.

Az éleslátás, az irányítás tudománya, a gazdálkodás napi teendőinek ezernyi fortélyá eredményezték, hogy gazdagsága néhány év alatt Bácsalmáson is újra felvirágzott. Erős akarata végrehajtásával most sem ellenkezett senki. Tette mindenki azt, amit kért. Nagyanyámnak azért eszébe jutott valami.

– Ki menjen Dulityért? – kérdezte. Béresük segítségét is igénybe vette volna.

– Senki. Én viszem magát az állomásra – felelte nagyapám, és kiment. Az istállóból a lovakat a szánhoz vezette, hogy felszerszámozza, és befogja őket. Nagyanyám a hálószobában öltözködött. Erzsébet, anyám középső nőtestvé-

re, fonott kosárba élelmet csomagolt anyjának, ajándékba bort a fehérből, és a vörösből, és mézet, sonkát, kolbászt, szalonnát. Mindent apja kérése szerint. Edit, a legfiatalabb a háznál, a gyerekszobában Péterrel és velem töltötte idejét. Velünk játszott, hiszen csak tizenöt éves volt, de apámmal is foglalkozott, apja eligazítása szerint, mert már tizenöt éves volt. Lenvászonból szőtt törülközőt terített a kályha mellé, melyet nagyanyám kelengyeladójából vett elő. A keményített törülközőt mélybordó szálakkal hímzett felirat díszítette: „széki Forró Antal NYITRA 1880”. Aztán porcelánlavórban meleg vizet hozott, a vízbe kanálnyi fürdőszót szórt, és apám áztatni kezdte elgémberedett lábait. Csizmáját, zokniját, kapcáját a nyárilakba tették száradni, a kemence padkájára. Ezzel már Dulity Milos foglalkozott, aki közben megérkezett, s száraz kukoricaszárral tömte tele a téglából rakott kemence torkát. Amíg az elhamvadtt pernyét a kemencenyílás alatti lyukból összekaparta, fel is melegedett. Pihenőidejében a kemencét körülvevő padkán szokott mindig heverészni, s közben bort kortyolgatni. Napi adagja nem volt két liternél se több se kevesebb, s ezt a mennyiséget ő is vízzel keverte, mint az apát úr a misebort Isten színe előtt.

– Ez az én vérem! – mondogatta Jézus után szabadon.

A Schoblocher családé volt a porta a háború előtt, melyhez a gazdasági épületek mögött utcahosszú konyhakert és a bejárati kapu mellett előkert is tartozott. Ott most fák, orgona- és málnabokrok, szőlőlugasok aludták álmukat a januári télben. Sváb szokás szerint épült a „nyárilak”, ahová az idős szülők szoktak költözni, amikor a legidősebb fiú vette át a gazdálkodás irányítását.

Apám a Czinege Dezsőtől kapott forralt bor hatását a kályha mellett kezdte érezni csak igazán. Péter mászott hozzá, apám ölébe vette, és csókolgatni kezdte a fejét.

– Papa... kisbaba van... – mutogatott felém a bölcső irányába. – Kisbaba!... – Apám hallotta a gyermeki gügyögést, szorosabban ölelte magához Pétert, de gondolatai másfelé jártak. Horváth Péter jutott eszébe, aki eskü mellett jelentette ki, hogy szem- és fültanúja volt a német megszállás alatt, hogy Schoblocher Józsefnét, született Beck Rozáliát, a bácsalmási Kossuth utca 104-ben, ebben a házban tehát, egy német tiszt és a bácsalmási Volskbundista németek durva gorombaságokkal illették, szidták, káromolták, és a folyosón a falhoz lökve megrugdosták, úgy, hogy lába és keze dagadt lett, és kék. Mindez azért történt, mert az asszony magát és családját magyarnak vallotta. Piry József azt vallotta, hogy az ebben a házban élő családot a németek üldözték, és Schoblocherné a bajai magyar katonasághoz fordult segítségért, hogy gyermekét a magyarságuk miatti üldöztetéstől megmentse. Kérte a bajai katonai parancsnokságot, hogy gyermekét hívják be a magyar hadseregbe, hogy ezáltal a német katonák a Volksbundisták üldözésétől és durvaságaiktól menekülhessenek. Fleckenstein Antal meg azt vallotta eskü alatt, hogy Schoblocherné férje és fia a magyar honvédséghez vonultak be szolgálatra, s mert az asszony 1944. nyarán magyarságát hangoztatta, a Volksbundisták a német katonákat arra bírták rá, hogy állatait, lovait és kocsiját vegyék el. A német katonák több Volskbundistával meg is jelentek Schoblocheréknál, és ellenkezések dacára lovait és kocsiját is elhajtották. Fleckenstein Antalt kényszerítették a kocsira, hogy elhajtsa azt. Schoblochernére pedig rátámadtak, falhoz lökték, és azt mondták neki, hogy „Kutya magyar, mindened elviszszük!”, és asszony létére lökdösték. Mellét sem kímélték.

A történetek ellenére, fordult meg apám fejében, a Schoblocher család a saját házában mégsem maradhatott! S apám gyermekeit nézve anyámra, anyám testvéreire és

szüleire gondolt: az összes kitelepítettre, akiket megfosztottak emberségüktől, az őseiket befogadó temetőiktől, templomaiktól, földjeiktől, házaiktól, szülőföldjüktől. Mert magyarok. Akik itthon vannak, de mégsem otthon. Akiket még azzal is megaláztak, hogy megaláztak házaiba költöztették őket, akiknek német gyökereik voltak, de magyarokká váltak.

– Nekem saját házam lesz! – mondta apám Péter kicsi lábait simogatva – Ha kell még a nagypapáékat is odaviszem!

– Ház... kisbaba... szép baba!... – ismételte Péter.

– Szép bizony! – felelte apám, s erejét érezve újra, hangulata is megváltozott.

Edit lépett a szobába, tálcán pálinkát és forró teát hozott. Majd reggelihez terített. Kézimunkázott abroszra tányérban kocsonyát tett, pogácsát és vésett monogrammal dicsekvő evőeszközt. Apám megtörölte lábát, száraz zoknit vett fel, mamuszba bújt. A posztóból készített papucs őrizte tovább lábának melegét.

– Jó étvágyat a reggelihez! – mondta Edit, majd kivitte a lavórt és a törülközőt a szobából.

– Köszönöm, lányom – mondta apám, s az ablakon át nézte a kertet, a mandulafán gubbasztó varjúkat. Magáról megfélemlenve a villával és a késsel dobolt az asztalon, de az ezüst csengésénél mind hangosabbá vált egy közeledő szán csengője. A nyitott kapun Kormány Péro fordult be lovasszánon, a varjak szétrebbentek, és szálltak, amerre láttak.

Nagyapám felsegítette nagyanyámat a bakra, mely a kocsiüléshez hasonló volt a szánon is, majd nagyanyám mellé ült, és kezébe vette a zablához kapcsolt gyeplőt, s a díszes szíjkötelekkel a befogott állatokat máris irányította volna. Kormány Péro megszólalt.

– Lajos! Segítség kellene! – Nem szállt le a szánról.
– Mi történt?
– Leszakadt a hó súlyától a pajta teteje. Én meg már le-
öttem a disznót. Ott hever minden szanaszét, az Isten ege
alatt.

A szél felkapott egy hókupacot, s vitte, röpítette a hó-
szemcséket mindenfelé. Nagyapám arcába, szemébe, aki
fekete nagykendőjébe burkolózva olyan felismerhetetlen
volt most, mint egy beduin feleség. Dulity Milos kucsmáját
kezevel a fején tartva, hogy le ne fújja a szél, ért a szánhoz.

– Még az ég is leszakad, Péro! – kiáltotta nagyapám.
– Indulsz valahová? – kérdezte Kormány Péro.
– A lányom... a lányom! – birkózott nagyapám a viha-
ros széllel.

– Baj van?
– Bácsalmásra látogatott a halál, komám! – kiáltotta a
nagyapám. – Most az állomásra hajtok... aztán Margithoz!
Dulity segít addig neked! Majd én is megyek.

Dulity Milos felugrott a bakra Kormány Péro mellé, s a
lovak, nyakukon a csengővel, csilingelve indultak, könnye-
dén húzva, röpítve a szánokat. Élvezték a kora reggeli vág-
tát a frissen esett hóban, amelyben ropogva, csikorogva
hagyták maguk mögött patkókkal védett patáikat. Kormány
Péro jobbra fordult: háza irányába, nagyapám balra: az
állomás felé.

– Gyi, te! Gyi! – ösztökelte őket nagyapám. A lovak
horkantottak, fújtattak, az orrukba került havat prüszkölve
fújták ki. Szaggatott hangok adva nyerítettek, s nagyapám
tudta, hogy csikó kortól nevelt lovai ebben a pusztító idő-
ben akarátának alávetették magukat. Háza előtt havat lapá-
toló ember kiáltott utánuk.

– A kutyáját nem veri ki ilyenkor az ember! De a piz-
kos kulák még a lovait is!

– A kutyáját nem, de te a furulyádat Rákosid szájába verheted!

– Hallgasson!!! – sziszegett nagyanyám. – Azt akarja, hogy magát is internálják?!

– Innen tovább még hova internálnának? Ostorral kéne a pofáját fölhasítani! – fortyogott nagyapám, mint a kráterből bugyogó láva.

– Vinnék érte azonnal a kőfejtőbe!

– Vigyenek! Gyötörjék a testemet! Maga azt hiszi, hogy jogszerűen cselekszenek?

Nagyanyám hallgatott. Tudta, hogy nem az asszonyé az utolsó szó. Ura majd lecsendesedik: az asszony türelemre született.

Mire az állomásra értek, nagyapám megnyugodott. Nagyanyám jegyet vett, aztán a lovak mellett ácsorogva vártak szótlantul. Befújta őket a hó, mire a vonat az állomásra érkezett.

– Magától függ most a lányunk élete! – mondta nagyapám. Nagyanyám sírni kezdett. – Ne sírjon! Annak most nincs itt az ideje!

Nagyanyám átölelte nagyapámat. Pedig az érzelmek kifejezése hálósobán kívül számukra elképzelhetetlen volt. Az aztán végképp, hogy nagyapám nagyanyám szoros ölelését forrón viszonozza, mint tette most a búcsúzkodáskor.

– Induljon! Isten legyen oltalmazónk! – mondta öleléséből engedve nagyanyámnak, aki ezután fölszállt az induló vonatra.

A pöfögő gőzmozdony lassan távolodott az állomásról a hóborította síneken.

– Fiút nem adtál, Uram, a lányt ne vedd el! – fohászzkodott magában nagyapám, felkapaszkodott a szánra, és a szülőotthon felé hajtott. A lovak szaporázták lépteiket, pe-

dig gazdájuk már nem nógatta őket. A hó meg csak hullt az égből, mintha párnái mind kiszakadtak volna.

*

Thanatosz anyám ágya mellett ült, s a halál jelenléte mintha riadalmat keltett volna az égi elemek között. Fúj, füttyült a szél, még a kórház folyosóin is hallani lehetett.

– Engedje be az urat! – mondta Adler az ápolónőnek.

– Jó napot kívánok! – jól öltözött férfi lépett be anyám kórtermébe.

Kesztyűt, kalapot, hosszú kabátot viselt.

– Jó napot – köszönt Adler.

– Forró Margit úrhölgyet keresem.

– Itt fekszik. Dr. Adler vagyok... a családi orvos... Kihez van szerencsém?

– Goldsmith... Dr. Oliver Goldsmith a nevem... az amerikai követség orvosa.

– Üdvözlöm, kolléga úr – Goldsmith letette orvosi táskáját, és gyógyszeres dobozokat vett elő.

– Foglaljon helyet!

– Köszönöm. Ültem eleget az autóban. Adjuk be az első injekciót!

– Tehát mégis sikerült? – Adler kinyitott egy dobozt, és felszívta a penicillint.

– Megengedi, hogy az első adagot én adjam be? – Goldsmith kezet mosott, és kezébe vette a fecskendőt.

– Mi történt? – kérdezte anyám, és kinyitotta a szemét.

– Kedves asszonyom! Orvos vagyok... Az amerikai nagykövet üdvözli önt és mielőbbi gyógyulást kíván önnek. Gyógyszert küldött magának. A költségeket Amerikában élő rokonai fogják átutalni. Most megszúrom magát, kedves asszonyom!

Anyám felszisszent.

– Nagyon fáj? – kérdezte Goldsmith, és kihúzta a tüt.

– Egy kicsit. Anyám hol van?

– Nem tudom, de ne izguljon, asszonyom. Magának nagyszerű családja van. Az amerikai nagykövetség pedig minden állampolgárának, és azok rokonainak a rendelkezésére áll.

– De anyám! Nem történt baja?

– Minden a terv szerint történik, asszonyom. Magának most pihennie kell! Édesanyja vonattal érkezik. Engem a követség autóján hoztak, de mi diplomáciai mentességet élvezünk. Mire az édesanyja hazaér, és meglátogatja magát, maga, asszonyom, már jobban lesz!

A követségi orvos igazat mondott. Nagymama vonattal érkezett, az állomásról egyenesen a szülőotthonba ment. Adler akkorra már beadta a második injekciót is, és anyám fel tudott ülni az ágyban.

Megered a szó, ahol nők gyűlnek össze! Még ha csak ketten vannak is. Nagymama elmondta, hogy Pesten a Nyugati pályaudvarról a Gellért Fürdőbe ment, s Lonkánál Vácról érkezett Júlia testvérhúga már várta.

Lonkát apám a bácsalmási orosz parancsnokságról értesítette telefonon, hogy anyósa gyógykezelésre utazott a Gellértbe, és Vácott Júlia, akinek gyógykezelése szintén halaszthatatlan, várja Lonka telefonértesítését. Lonka értette a kódolt beszédet, és a Gellérből telefonált Júlia férjének munkahelyére, a Volán váci járműjavítójába.

– Valami baj van, Aladár? – kérdezte Júlia férjétől öccse a mélygarázsban, amikor az letette a telefont.

– Meghibbantál, Gyula?!... A falnak is füle van! – sziszegte testvérének. – A buszt még ma forgalomba küldjük! – folytatta, de hangosan, hogy mindenki hallja. – De előbb próbaútra viszed! – mondta öccsének.

– Értem – felelte Gyula, és beszállt a buszba. Aladár mellé ült, Gyula indította a motort, a szerelők gyanútlanul folytatták a munkát.

– Ugorj be Júliához! Induljon azonnal Pestre Lonkához! A legszebb ruhájában!

– Baj van?

– Nem tudok semmit.

– Lonkát internálták, nem?

– Már hazajött.

– Férjével történt valami?

– Börtönben van. Mondom, hogy nem tudok semmit! Eredj, és ne kérdezz!

Aladár kiállította a munkalapot.

– Indulj! A házunk előtt le ne állítsd a motort!... Ha igazoltatnának, azt mondd, hogy beugrottál a dolgod elvégezni a testvéredékhez!

– És ha... ha... Jú... Júlia... ni... nincs otthon? – dadogott Gyula, ahogy sokszor tette, amikor ideges volt.

– Otthon van! Hol lenne?! – fortyant fel Aladár, de a kérdés jogosságát elismerve higgadtan folytatta:

– Igazad van... Ha nincs otthon... szereld a buszt a ház előtt, amíg hazaér!

– Rendben! Meg tudom csinálni! – vágta rá Gyula. Az ötletet elfogadta és megnyugodott. Aladár leszállt, és intett, ahogy a garázsban szokás volt, hogy a busz elindulhat.

Az asszony csak arról tud hallgatni, amit nem tud. Nagymamám, Júlia és Lonka a Gellért Szálló nővérszobájában néhány perc alatt elmesélték egymásnak, amit tudtak, de megbeszélték azt is, amit nem. Júlia az amerikai követségre sietett, onnan visszament a Gellértbe, s az „eredményes fürdőkezelés” után nagymamát az állomásra kísérte. A Nyugati pályaudvar előtt rendőr állította meg őket:

- Erőt, egészséget!
- A dolgozó népet szolgálom! – mondta Júlia. Nagymama még jobban betemette arcát fekete nagykendőjébe, ahogy a vidéki öregasszonyok tették, mintha az iszlám nők szokásait követnék.
- Kérem az igazolványát!
- Júlia odaadta.
- Maga nem dolgozik?
- Háztartásbeli vagyok... A férjem munkás. Járműjavító.
- Látom... És a néni?
- Jó volt az álca. Nagymamám fiatalabb volt, mint a rendőr, de nem derült ki.
- Ő a nővérem – szólalt meg Júlia. – Gyógykezelésről utazik haza.
- Köszönöm – a rendőr visszaadta az igazolványt.
- A dolgozó népet szolgálom! – mondta nagymama, és anyám ágya mellett ragyogó arccal mesélte tovább azokat a kalandokat, amelyeket átélt.
- Mama, hogy maga mire nem képes! – nevetett anyám.
- Érdemes volt magát küldeni! – szólalt meg a nagyapám.

*

Anyám meggyógyult, és a gyógyszerből is maradt. Adler doktor felkereste nagyapámat, hogy engedélyt kérjen a penicillin felhasználására.

– Természetesen, igen – járult hozzá nagyapám az antibiotikum felhasználásához.

– A család, akinek szánom, bármennyit megadna érte – mondta Adler.

– Szó sem lehet róla, uram!... Kaptuk mi is... és segítünk mi is!

– Nem kapták. Rokonaik Amerikában fizettek érte.
– Igaz.
– És a pénzért, még ha az sok is, ők is megdolgoznak.
– Ez is igaz... Mi lenne akkor hát a doktor úr javaslata?
– Fizessenek érte! – mondta Adler.
– Értem... – nagyapám anyámra nézett, fontolóra vette Adler szavait. Péter játszott az ágyam mellett. Anyám még gyenge volt, s hogy pihenni tudjon, egy időre visszaköltöztünk nagyapámékhoz.
– Ennek a családnak nincs saját otthona... – mondta nagyapám. Csavaros eszével a megoldáshoz közelített. – Lányom!... Mennyire alkudtátok le azt házat? – kérdezte. Apám ugyanis a napokban nézett meg egy eladó kétszobás házat, kis kerttel, melléképületekkel, s a család úgy döntött, hogy Vácról kérnek pénzt kölcsön, és megveszik.
– Húszezer forintra, Apa... Még ötezer hiányzik – felelte anyám.
– Akkor ötezer forintért eladó a penicillin, doktor úr! – zárta le a beszélgetést nagyapám.
Adler Jenő még aznap elhozta a pénzt, és a szülei megvették a házat; beköltöztek, és házasságuk negyedik évében a vágyakozva várt önálló otthonukban folytatták életüket. Anyám talpra állt, de szívében, magyarázta Adler, a vér egyirányú áramlását biztosító, a pitvarok és a kamrák, valamint a kamrák és nagy erek közötti lemezek, a szívbillentyűk károsodtak, különösen a háromhegyű.
Anyám kíméltre szorult, de boldog volt mindenki, különösképpen ő maga, hogy a gyermekeit fölnevelheti.
És imába foglalta minden nap a szavakat: „Isten ad nyáját, ad legelőt is!”

3.

1955. szeptember 25-én ismertették a rádióban: „A begyűjtési miniszter engedélyezi a gabona szabadpiaci forgalmát, mivel a dolgozó parasztság teljesítette beadási kötelezettségét.” Nagypám megjegyezte:

– A minisztert emlékeztették arra, hogy a paraszt is ember!

A beadás után megmaradt, a padláson zsákokban tárolt búzát, árpát, rozsot hordták le a padlásról Dulittyal; szekérra rakták, hogy elvigyék eladni. Közben leültek pihenni. Nagypám arról kezdett mesélni, hogy ősei a vetéskor az elkövetkezendő termést a legkülönbözőbb eljárásokkal igyekeztek befolyásolni. Az először a földekre igyekvő szekeret lelocsolták, hogy ezzel éppen úgy a bő termést biztosítsák, mint azzal, hogy az első barázdába tojást szántottak be. Az egyházi áldás kéréséről sem feledkeztek meg: levették kalapjukat, és mielőtt munkához láttak, rövid imában kérték az Isten áldását. Az aratást énekkel, tánccal, gazdag vacsorával ünnepelték. A tréfák, ugratások, alakoskodások ideje következett. Tavaszkezdő ünnep volt Szent György napja április 24-én, akkor hajtották ki a nyájukat, ekkor tartották a tavaszi cselédvásárt. Április 25-e, Márk napja, a csordások napja volt, amikor rétest sütöttek számukra, akiknek jószágát őrizték.

Orbán, május 25-e, a méhészek patrónusa, e napon kezdenek a méhek rajzani. Péter-Pál napján, június 29-én szakad meg a búza töve, és lehet hozzálátni az aratáshoz. A napot a halászok is megünnepelték, mert Szent Péter a védőszentjük volt. Az őszi kezdő napja Szent Mihály, szeptember 29-én. Eddig a természetbeni szolgáltatásoknak eleget kellett tenni. Márton napján, november 11-én ludat

vágtak, és megkóstolták az újbort. Nagy evés-ivások napja volt ez, hogy mindenből bőven legyen tavaszig. András nap, november 30-án az advent előtt az utolsó nap, amikor még mulatni lehet.

Nagyapám a felvidéki múlt hétköznapjait élte át.

– Ahány ház, annyi szokás! – morogta Dulity. Ő már napi borát itta volna.

Nagyanyám mosás után szőttes párnahéjat, abroszt, komakendőt teregetett a szárítókötelekre. A ruházat alapanyaga akkoriban rendkívül sokféle volt. A legnagyobb mennyiséget a kenderből, ritkábban lenből szőtt vászon, a gyapjúból készült szőttes, a posztó vagy a nemez és a sokféle bőr alkotta. Egy-egy család annyi kendert, lent vetett, amennyit egy év alatt fel tudott dolgozni. Ezeket a földterületeket a leányok is örökölhették, hiszen az ő munkájuk eredményeként lett annak terméséből vászon. A fonás nemcsak munka, hanem szórakozási lehetőség is volt, mert mellette nyugodtan lehetett beszélgetni.

Edit a fehérneműket teregette ki a szárítókötélre. Azokat sima vászomból varrták, melyen semmi díszítés nem volt.

A díszített szőttesek ugyancsak kenderből, lenből, pamutból készültek. A legfinomabb anyagokból, hiszen a díszített vászonféle az asszony címere volt, és számos darabja valamiféle meghatározott alkalomra szolgált. Az eladó lány és az anyja már jó előre készítette a különböző, gazdagon virágzott szőttes kendőket a kis- és nagyvőfélynek, a násznagyoknak, papnak, a kocsisoknak, sőt még a muzsikus cigányoknak is, de úgy, hogy minden darabon lehetőleg más díszítmény hirdesse készítője ügyességét. A szőttesek alapszínezése a piros és a kék volt.

Hímzett lepedővég, főkötő is került a szárítókötélre, mely a magyar díszítőművészet gazdag választékát mutatta.

Egyszerű keresztszemes és szabadrajzú hímzések készítésével már a gyermeklányok is megpróbálkoztak.

– Mama, igaz az, amit a kommunisták mondanak, hogy a kommunizmusban mindenki egyenlő lesz? – kérdezte Edit.

– Nem. Megtévesztették őket. Miért kérdezed?

– Hallottam a rádióban.

– Nem kell őket hallgatni! Felforgatják a világot! A magyar falvak lakossága már a középkorban sem volt egységes. Vagyoni különbségek, foglalkozási eltérések alakították ki a különböző jellegű és érdekű csoportokat. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás a feudális kötöttségek egy részét ugyan megszüntette, de a parasztságon belül még jelentősebb vagyoni különbségek alakultak ki. A középkorban már a nemesség sem volt egyforma. A legalsóbb rétegeit, a köznemeseket vagyontalanságuk miatt hétszilvafásoknak gúnyolták. Ők sok esetben csak házzal és kevéske földdel rendelkeztek, amit, akárcsak a jobbágyok, maguk műveltek.

– Ők voltak akkor a kulákok?

– Nem. Kiváltságaikhoz, melyek szerint nem fizettek adót, körömszakadtáig ragaszkodtak. Külsőleg posztóruhájuk, kardjuk különböztette meg őket a jobbágyoktól. A nemesség középső rétegei a birtokosok; önálló uradalommal rendelkeztek, amit jórészt a jobbágyok műveltek meg robotmunkával, és terménybeli részesedéssel is tartoztak. Kastélyaik külsőben és belsőben a főurakéit utánozták. A főurak rendszerint nem laktak birtokaikon, hanem Bécsben, Budán, Pozsonyban.

– Mint Apponyi néni? – kérdezte Edit.

– Nehogy beszélj erről valakinek!... Van elég bajunk! Nem volt elég Trianon, még ezt a kommunizmust is kitalálták!... Mindig rosszabb jön.

– Miért lett kommunizmus?

– A jobbágyfelszabadulás után a kismemesek jó része a parasztságba olvadt, illetve más részük tanulva éppen úgy tisztviselőként igyekezett elhelyezkedni, mint az olyan nemesek, akik nem tudtak már birtokuk jövedelméből megélni.

A sok ezer, nemegyszer sok tízezer hektárra terjedő főúri birtokok szinte érintetlenül megmaradtak 1945-ig, ezeket a cselédek és falusi agrárproletárok milliós serege művelte meg. Belőlük lettek a kommunisták. A felvidéki vármegyékben a trianoni döntés után még súlyosabb helyzet alakult ki: a csehszlovák állam a magyar birtokosokat is nincstelenekké tette... – sóhajtott nagyanyám. – Csak a tudás, csak az fontos, lányom! Azt az embertől nem lehet elvenni!... A nemességet adják, a birtok elúszhat, de a tudás marad – fejezte be a gyermeki kettős tudat biztos kialakulását eredményező oktatását nagymama.

Bácsalmáson a falu búcsúja a templom felszentelésének napjához kötődött, s ezt az összejövetelt a kommunista vezetés nem tiltotta be. Szeptember havában a búcsú minden évben eseménynek számított. Kereskedők sátrakat állítottak fel, ahol emlék- és kegytárgyakat árultak. A mutatványosok, a körhintások ugyanúgy hozzátartoztak a búcsú ünnepéhez, mint a kocsmák, italmérések még nagyobb látogatottsága, és a vidám bálók. Bunyevácoknak a préló, sváboknak a Schwabenball.

– Margitka, gyönyörűek a gyerekei! – mondta Mészárosné Kutrucz Anna, szimői Jedlik Ányos leszármazottja. A templomból sétáltak haza. Anyám a babakocsit tolta, apám Péter kezét fogta.

– Köszönöm Anna néni – örült anyám a dicséretnek.

– Péter! Búcsúfiát kaptál-e már? – kérdezte Mészárosné Kutrucz Anna.

– Délután visz a papa!

- Aztán le ne szédülj a körhintáról!
- Én nem, az biztos! – felelte a bátyám.

Apám boldog volt. Volt otthona és családja. A szibériai évekhez képest ettől már kerek lett a világ.

A búcsú a határszéli falu ünnepe volt, s ezen a napon igyekeztek azok is hazajönni, akik más faluba, vagy az ország más részébe költöztek el Bácsalmásról.

Am a „láncos kutyának” nevezett Tito vezette Jugoszláviával határos Bácsalmást még beutazási engedéllyel sem látogathatta mindenki. Így csak azoknak volt ünnep ez a nap, akiket odatelepítettek, s akiket onnan ki nem telepítettek.

Az ember azonban tűr, és a végsőig alkalmazkodik.

4.

Mondják, hogy a nő, ha lehetőség nyílik rá, kegyetlen, ambiciózus és hatalomra éhes.

Anyám nőies volt, szelíd, ambiciózus, és nem hatalomra éhes. Sokat mesélt nekem. 1956-ban már jártam, beszéltem, és érdekelték a történetek, amelyeket tündérekéről, manókról, és varázslókról olvasott. Ültünk az eperfa lombja alatt. Kutyánk is ott hűsölt a fa árnyékában. Olyan állat volt ő, hogy amikor csontot rágott, még bennünket, szeretett társait is gyűlölte. Úgy jelenik meg előttem, mintha farkas lett volna, mely az észak-amerikai nép hitvilágában a harcok csapatával, annak vezérével, a háború istenével és a törzs kultuszával állt kapcsolatban. Farkas nevelte fel Romulus és Rémust, de számtalan nép mítoszának hőse nevelődött hasonlóképpen. A farkas mint a háború istene

többek közt az indoeurópai hagyományokban is feltűnik. A farkascorda az összetartó sereg szimbóluma volt a kaukázusi térségben. Indoeurópai elképzelés szerint a súlyos bűnt elkövető ember farkassá változik, s egyidejűleg mint kitaszított, üldözött áldozat és mint gyilkos, üldöző ragadozó szerepel. Freud és más pszichoanalitikusok is vizsgálták az ember-farkas komplexust.

Az idős Adler Jenő látogatott el hozzánk, hogy elköszönjön.

– A hit, mint a lélek, mely eltávozott, többé nem tér vissza Bácsalmásra – mondta. – Szekerek százai hordják el a zsinagóga tégláit Mélykútra, ahol a zsidótemplom megszentelt köveiből katolikus templom épül... Nem köt már ide semmi! – mondta őszintén Adler. A lélek tükre a beszéd.

– Vigyázzon magára, doktor úr – mondta anyám, és a kezét nyújtotta. Adler kezét csókolta.

– A XX. század csak a vizály kötelét húzta. A háborúk éhínséget és pestist hoztak az emberiségre, a háború tehát mindennél rosszabb – indult Adler a kapu felé. Még megjegyezte: – Elmegyek ebből az országból. Szabad országban a gondolatnak és a szónak is szabadnak kellene lennie!

– A papa megint jajveszékelt álmában! – szólalt meg Péter, aki úgy vélhette, hogy ezt egy orvosnak el kell mondania.

– A papa még nem jött haza a háborúból, Péter – nézett rá Adler. Tudta, hogy nagyon nehéz a jogos fájdalmakat csillapítani. – Tudod, rossz elvből rossz vég következett – de ezt már csak úgy maga elé mondta; kezét nyújtott apámnak, és botjára támaszkodva elindult.

Soha többé nem láttuk.

*

Nagypapáék háza és az udvar gazdasági építményei fedezésre vártak! Az építmények egy részét a jószág számára emelték, a többiben a terményeket tárolták vagy különféle munkák elvégzésére szolgáltak. A legnagyobb volt a pajta, ahol a szálás gabonát tartották. Az istállók a lakóház folytatásaként helyezkedtek el. A lovakat külön istállóba helyezték el, mert a ló jobban szereti a meleget, gyakrabban etetik, mint a marhákat. Földbe vert cövekeken nyugvó ágyat is készítettek ide, mely a cseléd helye volt: innen az állatokat közvetlenül tudta ellenőrizni.

A kamrában is el lehetett bújni! A gabonát és más eleget tárolták itt. Az udvaron vermeket is ástak. A körte alakú vermeket a veremvágók készítették. Kivágták és vederrel kimerték a földet, majd szalmával addig égették, amíg egészen cserepessé vált az oldala. Alaposan kiszellőztették, és szalmával kibélelve már önthették bele a gabonát. Évekig, nemegyszer évtizedekig elállt benne a szem, ha alulról a víz nem verte fel. Téglával falazott, kitapasztott és elsimított vermeket is készítettek. A verem szélét szalmával, homokkal, hamuval zárták el a levegő és az élősdiek behatolása ellen. Vagy vastag rétegben terítették el fölötté gabonát, és megöntözték. A csírázó gyökerek olyan vastag réteget képeztek, hogy azon a levegő nem tudott áthatolni. A kukoricát favázás, lécelt oldalú górékban tárolták.

Micsoda bújócskák helyszíne volt! Az emeletes építmény alá disznó-, tyúk-, kacsa-, libaólat helyeztek, hogy a repedéseken lepergő szemeket így is hasznosítsák. De ott volt a szekérszín, a favágószín, a kerekeskút, a pince, a padlás. Mind kiváló helyszíne a játéknak! Csak a cserépedényeket féltették, hogy össze ne törjük a korsókat, tálat.

Minden naptári évnek megvoltak a szokásai. Újév reggelén verssel, dallal kívántak boldogságot az elkövetkező

évre: „Adjon isten minden jót / Ez új esztendőben: / Fehér kenyér dagadjon / Fűzfatekenőben; / Bor, búza, kolbász / Legyen mindig bőven; / A patikát felejsük el / Ez új esztendőben!”

A Vízkereszthez, január 6-án, mesélte anyám, sok valóságos tartalmú szokás tartozott. A háromkirályok hasonlóságot mutattak a betlehemezéssel, de kevesebb volt benne a párbeszéd. Legfontosabb kelléke a csillag volt, mely a három királynak mutatta Betlehembe az utat. Sorba vették a házakat, és ilyen énekkel állítottak be: „Három királyok elindulának, / A csillag, A csillag! / Istálló fölött megállapodik / A csillag, a csillag! / Három királyok elindulának, / A csillag, a csillag! / Szüz Máriának jó napot mondának, / A csillag, a csillag! / Szüz Máriának fejét hajtának, / A csillag, a csillag!”

Február 3-án volt a balázsolás. Szent Balázs a gyerekek védőszentje, aki nemcsak tanította, hanem megvédte a betegségektől őket. A Gergely-járást március 12-én tartották. Mindkettő fontos szerepet játszott a falvakban, mert így gyűjtöttek az iskolák számára. A farsang vízkereszttel kezdődik, és hamvazószerdáig tart, de különösen ünnepélyes az előtte való vasárnaptól kedd estig tartó farsangfarka. A hideget, a sötétséget legyőző tavasz egyik örömnépe ez. Még vidámabb a húsvét, ennek is hétfője, s az elmaradhatatlan locsolás! A húsvéti tojások, a locsolóversek! A húsvétot követő fehérvasárnapon küldték el a keresztszülők a komatálat kereszty gyermekeiknek. Anyám a kis verset is elmondta: „Komatálat kaptam, / Fel is aranyoztam. / Koma küldi komának, / Koma váltsa magának.”

Május elseje a tavasz győzelmének örömnépe évszázadok óta! – mondta anyám. – Nem a kommunisták találták ki! Legszebb pillanata a májusfaállítás volt. A legények kimentek az erdőre, és hosszú törzsű, szép, leveles, ágas fát

választottak. Ezt annak a leánynak az ablaka alá állították, akinek valamelyik társuk udvarolt. A fa díszítéséről a leány és anyja gondoskodott. Mikor a fa száradni kezdett, akkor kitáncolták, vagyis kidöntésekor kisebb táncmulatságot rendeztek.

Pünkösdi napján is szívesen mentek a gyerekek köszönten. Egy kislányt, a pünkösdi királynét letakarták egy kendővel. Minden házba betértek, majd fellebbentették a kendőt, és ezekkel a szavakkal megmutatták a királynét: *„Elhozta az Isten, / Piros pünkösdi napját. / Mi is meghorodozzuk / Királyné asszonykát.”*

A karácsonyi ünnepkör az adventtal kezdődött: Szent Miklós napja, a Luca-nap, a Karácsony maga voltak az év legszebb napjai.

*

De még csak október volt! 1956. október 23-án a budapesti egyetemisták tüntetése forradalommal szélesedett. Október 24-én Bácsalmáson a fiatalok lerombolták a szovjet hősi emlékművet. 25-én nemzeti színű zászlókat helyeztek el a középületeken, a vasútállomás épületéről leszedték a vörös csillagot. Sárkány Ernő tanár szervezte meg a pedagógusokból álló Petőfi Kört és megalakult a helyi hatalmi szervként működő Járási Forradalmi Bizottság Udvardy Sándor és Szántó János, valamint a községi Forradalmi Bizottság Bácsalmási István vezetésével. Október 26-án a kultúrházban nagygyűlést tartottak, majd megkoszorúzták az első világháború áldozatainak hősi emlékművét.

Apám, anyám kérésére, nem vett részt az eseményekben, de a Bácsalmási Járási Forradalmi Bizottság stencilen sokszorosítva közzétett követeléseiből egy példányt hazahozott. Otthon olvasták:

„1. Alakuljon meg a Független Demokratikus Kormány. A szovjet csapatokat a vérengzés megszüntetése végett azonnal vonják ki Magyarország területéről.

2. Hozzák nyilvánosságra az új kormány névsorát.

3. Minősítsék hazafiaknak a magyarországi felkelőket és minden megtorló intézkedést azonnal szüntessenek meg.

4. Követeljük a teljes szabad választást, valamint Mindszenty és a többi politikai fogoly szabadlábba helyezését.

5. Hozzák nyilvánosságra külkereskedelmi szerződéseinket, és soha ki nem fizethető jóvátétel tényleges adatait. Nyílt, őszinte tájékoztatást követelünk az ország uránérc készletéről, kiaknázásáról és az orosz koncessziókról. Követeljük, hogy az uránércet világpiacon nemcsak valutáért Magyarország szabadon értékesíthesse.

6. A meglévő káderanyagokat hozzák nyilvánosságra és semmisítsék meg.

7. Az Államvédelmi hatóságokat azonnal számolják fel.

8. Követeljük, hogy a történekekért felelős személyeket, Rákosit, Farkast, Gerőt és társait nyilvános tárgyaláson vonják felelősségre.

9. Március 15., október 6. és október 23. legyen nemzeti ünnep, és augusztus 20. legyen újra Szent István ünnepe.

10. Követeljük a beadás megszüntetését és az adórendszer felülvizsgálatát.

11. Követeljük az iparban alkalmazott normák teljes megszüntetését, a munkások és értelmiségiek bérköveteléseinek sürgős és alapvető rendezését. Kérjük a munkások létminimumának megállapítását.

12. Követeljük az összes politikai és gazdasági pereknek független bíróságon való felülvizsgálatát, az ártatlanul elítéltek szabadon bocsátását, rehabilitását. Követeljük a Szovjetunióba kiharcolt hadifoglyok és polgári személyek

azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélt foglyokat is.

13. A meglévő, a magyar népnek idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth címer visszaállítását. A Magyar Honvédségnek a nemzeti hagyományokhoz méltó új egyenruhát követelünk.

14. Teljes szólás-, vallás- és sajtószabadságot követelünk. Bácsalmás, 1956. Október 27-én.

Járási Forradalmi Bizottság”

– Ismered a bizottság vezetőit? – kérdezte apámtól anyám.

– Te is ismered őket – hangzott a válasz. Udvardy Sándor a strand tulajdonosa, Szántó János pedig Haug Jóska sógora.

– Vajon mi lehet Bélával? Mi történik Pesten? – kérdezte anyám.

– Megtudjuk – válaszolta apám, és a Petőfi Kör körlevelét kezdte olvasni:

– „Bácsalmás Népe! Új korszak nyílt a magyar nép történetében. A sokat szenvedett magyar nép végre kezébe vette sorsának irányítását. Nagy hibákat kell helyrehozni, nagy feladat áll előttünk: az igazi magyar demokrácia megvalósítása, a teljes állampolgári szabadság biztosítása. Ebben a nagy munkában mi is minden erőnkkel részt akarunk venni. Ezért felhívunk mindenkit: csatlakozzon a Magyar Nép jogos követeléseéhez.

A pesti utcákon ártatlanul kifolyt fiatalok vére szent kötelességünké teszi annak biztosítását, hogy soha többé ebben a hazában ne legyen bántódása egy becsületes embernek sem.

A Kultúrházban állandó bizottság alakult. Ott mindenki elmondhatja panaszait, követeléseit s azt azonnal továbbítjuk a mi Kormányunkhoz, a Nép Kormányához. Szombat reggel nyolc órától vasárnap délig mindenki mondja el mit

akar, hogyan képzeli szebb, boldogabb jövőnket, van-e panasza a község vezetői ellen, van-e olyan jogos követelése, amely eddig nem nyert meghallgatást.

Munkások! Parasztok! Értelmiségiek! Mondjátok el panaszaitokat, jogos követeléseiteket! Helyesnek tartjátok-e vitaestek rendezését szabad véleménynyilvánításunk biztosítására?

Felhívunk mindenkit, hogy jövő évi kenyérünk biztosítása érdekében azonnal kezdje meg, illetve folytassa az őszi vetési munkákat!

A község pedagógusai és a Petőfi Kör javasolja, hogy a Sztálin tér elnevezést Széchenyi térre, a Tolbuchin utcáét pedig Hunyadi utcára változtassák meg.

Mindenki őrizze meg nyugalmát, ne akarja senki ezekben a nehéz időkben a Nemzet érdekei elé helyezni személyi ellentétekből fakadó bosszúját!

Fegyelmezett, nyugodt magatartásunkkal őrizzük, védjük minden fiatal, minden apa és anya életét!

Bácsalmás, 1956. október 27.

Bácsalmási Petőfi Kör”

– Ez igaz lehet? – kérdezte anyám. – Ennyi szenvedés után?

– Igaz. Az Állami Gazdaságban és a Gépállomáson munkástanácsok alakultak. Követelik a káderlapok megszüntetését és a nyolc órás munkaidő bevezetését – válaszolta apám.

*

Dr. Kováts Béla és börtöntársainak élete Budapesten egyhangúan telt egészen 1956. őszéig. Azon az októberi napon a börtönudvaron sétáltak. Halmányi nincs közöttük.

– Igyekezzünk! Egy-kettő! – vezényelte az őrmester. Halmányi ekkor érkezett, és beállt a körbe.

– Hol voltál? – kérdezte tőle Kováts.

– Eltűnt a Sztálin-kép az irodából.

– Micsoda? – csodálkozott a doktornő.

– Nem pofázik, Halmányi! – kiabált az őrmester, mint mindig. – Rohangál budira, és csak fossa a szót! Aczél, maga miért rángatózik? Görcsei vannak?

– Mi történt? – suttogta Patachich.

– Eltűntek a falakról a Sztálin- és a Rákosi-képek. Találkoztam egy hadnaggal, benézett a cellákba. Udvariasan köszönt.

– Odanézzetek! – kiáltott fel Kováts. A börtönudvar túlsó oldalán az őrnagy és a főhadnagy jelentek meg, a hadnagy kísérte őket. Katonák érkeztek, lefegyverezték az őrmestert.

– Falhoz! – adta ki a parancsot a hadnagy a börtönudvar túlsó oldalán. – Kezeket a falnak támasztani!

– Nem hiszek a szememnek! – örvendezett Patachich.

– Csak nem fél, főhadnagy? – kérdezte Kováts.

A börtön falain kívülről gépfegyverek hangjai, robbanások hallatszottak, tankok dübörögtek.

– Most kapsz egy golyót a szemed közé! – kiáltotta Halmányi a főhadnagynak.

A hadnagy átjött az elítéltekhez:

– Nem a mi feladatunk, hogy ítélkezzünk... Dr. Patachich Tihamér, lépjen elő!

– Parancs! – vágta rá Patachich.

– Tábornok úr lesz a parancsnok. Kérem vezesse bajtársait a fürdőbe! Hozzák rendbe magukat! – s egy kulcsot adott át. – Itt a kulcs.

– Éljen! Éljen! Köszönjük! – mondták az elítéltek. Sokan sírtak, mások meg csak álltak dermedten, és mozdulni sem mertek.

– Induljanak, kérem! Találnak egy-egy csomagot az ágyaikon. A civil ruhájuk van benne. Egy óra múlva felöltözve várjanak a folyosón! Ott várom önöket!

Az elítéltek szinte eszelősen rohanni kezdtek az épület felé. A hadnagy sokáig nézte őket. A fegyverropogás egyre zajosabbá vált.

Kovátsék a zuhanyozóban tusoltak, felfokozott hangulatban, egymást locsolták, fröcskölték, nevetgéltek, ugrándoztak, mint gondtalan kisiskolások. A boldogság olyan fokán, melyet elképzelni sem tudtak volna.

Majd a cellában felöltözködtek. Rendkívül elegánsak voltak.

– Hová vezet az első út, tábornok úr? – kérdezte Kováts.

– Még nem tudom.

– Megnézzük, mit terveztünk.

– Bejárjuk az országot.

– Befekszem abba a kórházba, amit terveztem, s kicsit fölerősíttetem magam – mondta Halmányi.

Kopogtak az ajtón, a hadnagy lépett be:

– Uraim... Ezt a napot is megértük. Milyen elegánsak! Mehetünk, ha úgy gondolják.

– De még mennyire! – felelte Halmányi örömmel.

– Nagy Imre miniszterelnök úr megbízottja várja önöket – mondta kedvesen a hadnagy, és a könyvtárba vezette a szabadulókat. Az olvasóteremben egy kivágott ötvenhatos zászló alatt emelvény húzódott, egy asztal mögött egy férfi állt, körülötte fegyveresek.

– Köszöntöm önöket – szólalt meg a férfi – Nagy Imre miniszterelnök úr nevében. Magyarország szabad! Önök

ártatlanul szenvedtek, megaláztattak és megkínóztattak az ÁVH börtöneiben.

– Egy téveszme bűvkörében, melynek immáron vége. A mai naptól önöket visszahelyezzük jogaikba: önök szabad, büntetlen előéletű állampolgárok. Teljes rehabilitációjukat okiratban igazoljuk. Állást, egzisztenciát biztosítunk önöknek, megélhetést és emberi életet. Miután kipihenték magukat, kérem keressenek fel minket a parlamentben, hogy a kinevezéseiket megbeszélhessük. Addig is fogadják el szerény anyagi támogatásunkat, melyet most személyi igazolványaikkal együtt vehetnek át. Akinek a nevét szólítom, kérem, fáradjon ide.

– Nekem nem kell se a pénzük, se az állásuk! – súgta Halmányi.

– A pénzért épp eleget dolgoztál – válaszolta Kovács.

– Mi a terved? – fordult Patachich Halmányihoz.

– Külföldre megyek. Elég volt!

– Várd meg, mit ajánlanak.

– Dr. Hollán Eszter! – szólították a doktornőt. Átvette a pénzt és az igazolványát, majd megállt a könyvtár egyik sarkában.

– Elölről kezdeni mindent! Nem lesz könnyű! – gondolta Halmányi.

– Könnyebb lesz, mint itt bent tovább maradni – felelte a tábornok.

– Dr. Halmányi Egon! – hangzott az emelvényről. Halmányi kiment, átvette a borítékot és az igazolványát.

– Dr. Patachich Tihamér! – szólították a tábornokot. – Mintha várná önt valaki...

– Engem? – csodálkozott a tábornok.

– Én várok, tábornok úr – mondta szeretettel a doktornő.

Patachich meghatódott, szólni sem tudott. Egymásba karolva várakoztak tovább.

– Dr. Kováts Béla! – hangzott az emelvényről. Kováts nem mozdult.

– Rendkívül sajnáljuk a történeteket.

– Engem is várnak, uram?

A férfi nem válaszolt, mert ekkor már belépett a terem-be Kováts felesége, fia, a húszéves Péter és hatéves leánya. A kislány kezében nagy csokor virág volt. A férfi felállt, Kováts megfordult, s megpillantotta a feleségét. Lonka tolta előre a kislányt:

– Menj, indulj, ne félj! – bátorította.

– Apa! – tört fel a kislányból a szó, melyet annyiszor mondott már mindhiába, s apjához szaladt, és a nyakába ugrott. Szorosan ölelték egymást. A könyvtárszobában dermedtő csend támadt.

– Kováts Edit vagyok! – mondta a kislány.

– Tudom, kislányom, mindent tudok. Én vagyok az édes-
apád!

A kislány zokogni kezdett, szipogva, könnyezve csókolgatni kezdte apja kezét. Péter és Zsuzsanna közelítettek hozzájuk.

– Apa! – mondta Péter, és csak nézett apja szemébe. Kováts megcsókolta fia homlokát:

– Férfi lett belőled, fiam – mondta, küszködött a sírással, de mégis tartani tudta magát. Pétert fojtogatta a sírás, de erőt vett magán, és karjára vette kishúgát. Lonka átölelte férjét.

*

Az utcán, a börtönkapun kívül 1956. októberének képei fogadták őket. Tankok, katonák, járókelők forgataga. Patachich egy katonai terepjáróba szállt be a doktornővel. Halmányi egy taxiba.

Kovátsék gyalogosan indultak el, egymásba karoltak. Kováts megállt, szivarra gyújtott. Meghatottan nézett körül az utcán, s élvezettel eregette a szivarfüstöt. Elhaladtak mellettük Patachichék és Halmányi. Kováts megemelte kalapját, Zsuzsanna, Péter, Edit boldogan, mosolyogva integettek a távolodó börtöntársaknak. Majd elindultak az utcán, s egyre messzebbre kerültek a börtön falaitól.

*

A forradalom napjai Kovátsot is az utcára csalták, először csak sebesülteket szállított, de aztán ő is fegyvert fogott.

Barátja, Dr. Ambrus Richárd családjával Franciaországba menekült. Kováts Péter Amerikába szökött, hogy Verát feleségül vegye. Az esküvőt Amerikában tartották Apponyiek tengerparti házában.

Kádár János november 4-én bejelentette a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítását. A szolnoki rádióból beolvasott kormányprogramja részeként kéressel fordult a Szovjet Hadsereg-parancsnoksághoz: „Segítsék népünket a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállíthassuk a rendet és nyugalmat hazánkban.” Kérésére november 4-én hajnali négy órakor a szovjet csapatok általános támadást indítottak Budapest és a nagyobb városok ellen. A Magyar Rádió közölte, hogy november 10-én Bácsalmásról három tehergépkocsi élelmiszeradományt szállítottak Budapestre, amelyet az István kórháznak adtak át.

Az elkeseredett harcok Budapesten november 11-ig tartottak.

– Csak vizet hordtak a Dunába! – mondogatták Bácsalmáson. Lonka levélben írta: „Bizonyos, hogy amikor silány emberekkel harcolunk, akár győzünk, akár veszünk, mindig mi szennyeződünk be.”

A szovjet katonai segítséggel hatalomra jutott Kádár-kormány december 11-én statáriumot hirdetett ki. 1957. tavaszán megkezdődtek a perek a polgári ellenállás vezetői ellen. A rögtönítélő bíróságok ítéletei nyomán elkezdődtek a kivégzések. Újra internálótáborokat állítottak fel. Menekültek áradata indult külföldre. Börtönbüntetésre ítélték Bácsalmásról Udvardy Sándort és Bácsalmási Istvánt, a bácsalmási Forradalmi Bizottság vezetőit, valamint Sárkány Ernő tanárt, a Petőfi Kör elnökét. Sokan disszidáltak Jugoszlávián keresztül külföldre. Szántó János is. Sógora, Haug József apámmal találkozott:

– Ti maradtok, Anti?

– Igen.

– Mi már tudjuk, Jóska, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely!

– Ahogy mondod. Mi se mozdulunk!

Szántó János felesége és két gyermeke Bácsalmáson maradtak.

5.

Kováts Bélát 1957. februárjában tartóztatták le, bűnösnek találták, s az egyszer kimondott szó visszavonhatatlanul szállt. Siralomházba került. Lonka, amit a szerelmes szóval nem tudott elmondani, azt levélben fejezte ki újra. Fiuk, Péter, amikor Amerikában értesült apja bebörtönzéséről,

úgy érezte: haza kell térnie, hogy segítse anyját és kishúgát. Felesége, Vera és Vera édesanyja, Dr. Frankl Oszkárné, Miriam követték őt a teljes bizonytalanságba. Halmányi kísérté a pályaudvarra Lonkát és a kis Editet, s együtt várták a Bécsből vonattal hazatérő családot. Halmányinak az első pillantásra megtetszett Miriam, és néhány hét múlva feleségül is vette a holokauszt óta egyedül élő asszonyt. Péterék Ambrus Richárd üresen maradt lakásába költöztek, a fiatalokat Halmányi közbenjárására egyetemre is felvették. Pétert a műszakira, Verát az orvosira. Halmányi és Patachich a kis Editkét úgy támogatták, mintha saját gyermekük lett volna.

Halmányi őrjöngött, minden követ megmozgatott Kováts érdekében, még Aczél Györggyel is felvette a kapcsolatot: s Kováts halálos ítéletét életfogytiglanig tartó szabadságvesztésre módosították.

*

„Boldogok lehetünk, mert legalább megismerhettük a dolgok okait” – írta levelében Lonka. „De a történelem az idők tanúja – folytatta a levelében –, az igazság fénye, az emlékezés élete, az élet mestere, a régmúlt hírnöke”.

Anyám szeméből folytak a könnyek.

– Lonkát megedzette az élet... – mondta. – Egyszer legalább kiderül, hogy mennyit kellett az embernek szenvednie ebben az országban?

Anyám sokat mesélt nekem. A mesékben leginkább a királyok izgattak. Mert a király a közösség vezére, nemzet-ségalapító ős vagy isteni származású király, máskor az istenek királya. Elképzelések szerint ő a világmindenség közepe, a világ tengelye: az életet testesíti meg, nem halhat meg, mint az egyszerű halandók. Az indiai mesékben Manu

az első király és az emberiség ősszüelője, egyben a Napnak is gyermeke. Az egyiptomi Rét, az istenek és emberek első királyát is Napnak tartották. Diodórosz írta, hogy Egyiptomban a Nap volt az első király, s a fáraó halála után elfoglalja a napisten trónját.

Anyám rettegett az egerektől. Felsikoltott, amikor meséit hallgatva az eperfa árnyékában ültünk, és a kamrából egér szaladt ki. Az egyiptomi Holtak Könyvének egyes kéziratában szerepel az egérfejű istennő, az alvilág és a halál megszemélyesítője. Ez lenne hát félelmünk alapja? Más népek hitvilágában is széleskörűen elterjedt felfogás volt az egér különleges szerepe, köze a zivatarhoz, égzengéshez. Sztrabón az egereket földből születetteknek mondja, a trójaiak a föld fiainak tartották őket, Plinius szerint a perzsa mágusok az egeret leginkább a valláshoz kapcsolódó állatnak tekintették. Viselkedésükkel ugyanis elárulják, hogy milyen idő lesz, különösen zivatar előtt. Nyugtalanságuk most is vihar közeledtét jelezték. A fecskék is alacsonyabban repültek, biztos jeleként a közeledő zivatarnak. A fecskék különleges tiszteletnek örvendtek nálunk. A fecske alakja igen széles körű szimbolikát fejez ki. A görögöknél Aphroditénak szentelt madár, az egyiptomi mítoszban Ízisz fecske képében ered útnak, hogy megtalálja megölt és szétzabdalt férjét, Oziriszt. A fecske Jézus egyik megtestesülésének számított. A fecske a jónak, boldogságnak, kezdetnek a hírnöke, de a reménynek, a kedvező változásnak, az újjászületésnek, reggelnek, tavasznak, napkeltének is: jelzője a szorgalomnak, otthoni kényelemnek, atyai örökségnek.

Szüleim nagyobb házba költöztek a Lenin utcába, hogy közelebb kerüljenek a nagyszülőkhöz. Kulosevics Vincó eladta házát, melyet még a háború előtt Frankfurteréktől vett. Akkor Frankfurterék Bácsalmáson rőfös- és divatszak-

üzletet és gépkereskedést működtettek. Tulajdonukban három épület volt. A sarki házban működött a divatüzlet, ebben most Harangi fényképész dolgozott, a fele házrészt Dr. Cserjés Miklós járásbíró lakta édesanyjával, a ház másik felét Haug József és családja kapta meg. A saroktól a második épületben működött Franfurterék gépkereskedése, a Kühne-Mosonmagyaróvár Gépgyár körzeti boltja, mely most a mezőgazdasági termelőségvetkezet magtára volt, elhanyagolt kertje szomszédos a mi házunkkal, ahol a háború előtt Frankfurterék laktak, de még a harmincas években eladták a Kulosevics családnak.

– Akinek jó szomszédja van, jó nap virrad rá! – mondta Haug József. Vagyis békében élhet. Házszenelőn borozgatót apámmal. Felesége, lánya, fia, és a Franciaországba menekült Szántó János náluk gyakran vendégeskedő lánya és fia jó barátaink lettek. A Lenin utcában másik szomszédunk volt még Pitz Jenő szabó, és kertszomszédunk Baáhl Ferenc. Délvidékről menekült lányával, Ottiliával, aki egykor apáca volt, most pedig zongoraleckéket adott a Kossuth utcában fekvő ház istállóiból kialakított kis udvari lakásban, ahol mégis az érződött, hogy a megelégedett ember szegényen is lehet boldog. A házban, az utcára néző szobákban a tanácselnök lakott családjával.

Anyám körülvezette a vendégeket a szobákban, a nappaliban, a hálósobában és a gyerekszobákban. Aztán apám bort töltött. Szembetűnő, hogy a borkedvelők a bor színét és zamatát szokták elsősorban szemrevételezni.

Most is ezt tették, de aztán ittak is.

6.

Az élet bölcsessége, hogy az elmúlt régi bajokra már kellemesen emlékezünk vissza a nyugodt körülmények között. Pedig a történelemnek mindig egyforma a természete, s ugyanabból a lisztből készül az eledele.

Balin, a szálloda kertjében minden nyugodt. Papajafa árnyéka alatt szól Verdi *Requiemje*. A fán nagy, körte alakú és a sárgadinnyéhez hasonló zamatú gyümölcs terem. Dinnyefának is nevezhetnénk. A papaja gyümölcséhez hasonló tök nagypapa kertjében Bácsalmáson is termett. Akkor még nem tudtam, hogy a thai népek elképzelése szerint a legősibb mitikus elem a tök, amelyből az ember és minden lény előjött az özönvíz után. Ugyanakkor számtalan szellem népesíti be a földi világot, a csillagokat és a távolabbi világokat. Itt minden földi szellemnek tevékenységi köre van. Az emberben huonok – lelkek – lakoznak, melyek a szülőktől származnak, a testrészekben lakoznak, de lehet huonja a nevetésnek, bánatnak, készségeknek.

Mintha a géneket fedezték volna fel!

Verdi zenéjének hatása ebben a környezetben megrendítő. A gyászmise keletkezéstörténete a mester két nagynevű honfitársához kapcsolódik. 1868. novemberében halt meg Rossini; a halálhír hallatán Verdiben az a gondolat támadt, hogy Rossini emlékét méltóképp egy olyan Requiemmel ünnepelhetnénk meg, melynek tételeit a legnagyobb olasz zeneszerzők írják. Ő maga jó példát mutatva, megkomponálta a gyászmise zárótételét, a Liberát. A gyönyörű terv zátonyra futott a művészek közönyén és egyéni hiúságán... Két évvel később Verdi hozzákezdett a Requiem többi tételének kidolgozásához. A végső indítékot a mű befejezéséhez a nagy írónak és politikusnak, a Risor-

gimento egyik vezérének, Alessandro Manzolinak 1873-ban bekövetkezett halála adta... „Lelki szükség indított arra, hogy legjobb erőmmel tisztelegjek ennek a nagy embernek, akiben éppúgy becsültem az író, mint az embert vagy a hazafiasság mintaképét” – írja Verdi egy levelében. A Requiem első előadására 1874. május 22-én került sor, a milánói San Marco székesegyházban. Verdi vezényletével s oly hatalmas sikerrel, hogy hamarosan valóságos stagione alakult: Verdi és a négy szólista Európa-szerte bemutatta a Gyászmisét.

Jegelt kiwit és vodkát szolgált fel a pincér, a mélyhűtött vodka sűrű volt, mint az olaj. A zene pedig felkavaróan szólt.

A Requiem és Kyrrie tételben a szelíd elmúlás békéjét szólaltatja meg Verdi. Az olasz nép, az olasz emberek számára a halál nem titokzatos, borzadályos rém. Gyermeki bizalommal adja át magát az elmúlásnak, mint aki részese a nagy természet örök körforgásának. Komor, tragikus színek helyett derűs, bizakodó és megbékélt hangulat lengi át az Introitust: a halál nem ellenség, hanem vigasztaló jóbarát. A szordinált vonósok lassú hömpölygése egybevegyül a kórus sejtelmes tónusú, áhítatos szavaival. A szopránban és a második hegedűn megszólaló, könyörgő Dona-motívum a továbbiakban még fontos szerephez jut. A fénylő, méltóságteljes „Te decet” a capella kórusfugato után ismét a requiem-rész tér vissza. A Kyrrie eleison először a tenor, majd a basszus szólójában, végül a teljes kórus és zenekar tuttijában szólal meg, egybeszövődve a Christe eleison-nal. Verdi nem önvádtól megtört, porba roskadt, hanem hívón bizakodó lelkeket szólaltat meg. Verdi a hagyománytól eltérően a végén nem hozza vissza a Kyrrie eleisont, hanem a tétel reményteljes várakozással a Christe eleisonban fejeződik be.

Verdinek magának is élményt jelentett volna, ha hallja: zenéje hogyan száguld fürge járású szörfként az óceán hullámain.

A térben és időben messzi-távoli Balin nagyapám és a pozsonyeperjesi Czinege Dezső alakja elevenedett meg előttem Verdi zenéje közben. Bujdosó- és rabéneket énekeltek:

*„Elindultam szép hazámbul:
Híres kis Magyarországbul.
Visszanéztem félutambul,
Szememből a könny kicsordult.*

*Bú ebédem, bú vacsorám;
Boldogtalan minden órám.
Nézem a csillagos eget,
Sírok alatta eleget.
Jaj istenem, rendelj szállást,
Mert meguntam a bujdosást:
Idegen földön a lakást,
Éjjel-nappal a sok sírást.”*

„Énekelni ennél szebbet nem lehet” – gondoltam.

7.

A hatalom telhetetlen, mindig többre törekszik. 1958-ban Maléter Pált is kivégezte a Nagy Imre-perben.

– Üde forrásból szívesebben isznak az emberek – mondta a szomszédban Baáhl Ferenc, amikor bekapcsolta a Szabad Európa Rádiót, és a híreket hallgatta. Közben

stigliceit etette száraz kenyérrel. – A legjobb szakács az éhség, látod?

A tengelicék mohón csipegették a kenyérdarabokat. Feri bácsi közben a macskát korholta:

– Te kannibalista! Megeszed a saját gyerekeid, mint a kommunisták!

– Ki volt az a bácsi?

– Maléter?

– Igen, akiről a rádió beszélt.

– Katona volt. Átállt a forradalmárokhoz... Te, te bűnös!!! – nézett a macskára.

Nem törődött most velem. A kannibalizmus, már tudtam: emberevés. Általánosan elterjedt a mesékben. Sokszor az egyszeri emberevés jelenti az emberevés gyakorlatainak és más gonosz gyilkosságoknak a kezdetét. A görög mitológiában Tantalosz, Zeusz fia, hogy próbára tegye az istenek mindentudását, vendégségbe hívta őket, ahol saját megölt fia, Pelopsz húsából készült ételt tálalt fel nekik. Bűneiért az alvilágban a legszörnyűbb kínokat kell elszenvednie örök időkre. Egy tóban áll, nyakáig ér a víz, s valahányszor kortyolni akar belőle, szája elől eltűnik a víz. Nemzetségét más csapások is sújtják: gyilkosságsorozatok, anyagyilkosság, mely Aiszkhülosz *Oreszteia* című tragédiájának cselekménye.

– Kádár János is tantalozzi kínok közt fejezi majd be! – szórta átkait Baáhl Ferenc. Tudta előre, hogy Kádár János a lelkiismeretfurdalástól majd megőrül?

Bort töltött magának. Nekem málnaszörpöt. A felnőttek miért keresik mindig a bódító italokat? Bódító italok a legtöbb vallási hagyományban előfordulnak. Kimutatható az a törekvés, hogy ezek egyféle anyagból készüljenek: Mexikóban aloélevélből, az amerikai indiánoknál maniókából vagy kukoricából. A kínaiak rizsből készítik a pálinkát,

Európában árpából vagy kölesből a sört, szőlőből a bort. A bódító italok hierarchiájában kitüntetett helyet foglal el a halhatatlanság itala, amely elfogyasztójának örök életet ad. Az élet vizével csak az istenek élnek és rendelkeznek szabadon. Jellemző példa az ilyen isteni eredetű élet vizére a görög mitológiában a nektár, ami legyőzi a halált, fenntartja az istenek halhatatlanságát. Ez termel vért az isteneknek, amely más, mint az embervér. A nektár gyakran szerepel együtt az ambróziával, az istenek eledelével. Hallucinogén tulajdonságok jellemezték az ókori indiai rituális italt, a szomát, amelyet Szoma égi isten egyik megtestesülési formájának tartottak. Rómában a borral kapcsolatos valamennyi ünnepséget Jupiternek mint villámistennek szentelték. A bor és borkészítés ógörög istene Dionüszosz, a vilámszóró Zeusz fia, aki egészséget, erőt ad, elűzi a gondokat, a félelmet, a szenvedést, felvidámítja és örömmel tölti el a szívet. Számos kultúrára jellemző, hogy fokozott figyelmet szentel a „küszöbállapotnak”, amelynek átlépése után a szent és az isteni részegség átcsap az ellenkező állapotba.

A bor a termékenység ősi szimbóluma. Vérral való azonosításának korai tanúbizonysága az a hettita katonai eskü, amelyben a szertartást végző így kiált fel, miközben bort tölt:

– Ez nem bor, ez a ti véretek!

Máté evangéliumában írja, hogy a borral töltött serleget felemelő Jézus így szólt:

– Ez az én vérem.

Baáhl Feri bácsi fenéig ürítette borospoharát.

– Jó bornak nem kell a cégér – mondta elégedetten. A közmondásokban a felnőttek mindig megállapítanak, ítéletet mondanak és tanácsot adnak. Olyan közvélekedést fejeznek ki, mint a „Kutya ugat, karaván halad”, „Kutyából

nem lesz szalonna”. Aztán értékelő ítéletet mondanak: „Nem jó nagyurakkal egy tálból cseresznyézni” vagy „Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok”. Az élet bölcsességeivel rendelkezők tanácsot adnak: „Addig nyújtózzál, míg a takaród ér”. Sok esetben pedig már feledésbe merült a közmondások eredeti értelme. „Sok van már a rovásotokon, gyerekek!” esetében a régi rovással való számolásnak az emlékét idézik. Amikor bepiszkoljuk a ruhánkat, azt mondják: „Se pénz, se posztó!” A szólás pedig a török időkből a várvédő katonák életére utal, akik fizetségüket hol így, hol úgy kapták – vagy nem kapták. Hányszor mondják nekünk, hogy „Hátrakötöm a sarkadat!” Bennünket is a középkori kízó-vallató eljárások szerint akarnának megbüntetni?

A mondások a költői sűrítés próbáit is kiállják, a legjobb írói kifejezést is felülmúlják.

A találós kérdések viszont idegesítettek. „Melyik disznó nem volt soha malac?” „A sündisznó” – hangzott a válasz. De mi ebben a vicc?

Megittam a málnaszörpöt. Finom volt, bármiféle szólásmondás megjegyzése nélkül is.

– Köszönöm szépen – mondtam.

– Egészségedre, Ernő – mondta Baáhl Ottilia, a zongoratanárnő, akit mi Tili néninek szólítottuk. Megsimogatta a fejemet, szobájába ment, leült a zongorához és játszani kezdett. A macska ott ült a lábánál, mint a legfelsőbb istenségek testet öltött alakja. Mint az egyiptomi mitológiában Bászdet, az örömmek, vidámságnak az istennője, akit rendszerint macskafejű nőalaknak ábrázoltak. Halállal bűnhódhatott, aki akaratlanul is ártott a Bászdetnek szentelt macskáknak, s még inkább, ha megölte valamelyiket. Az ősi Japánban gonosz szándékú és természetfeletti erővel megáldott lényt láttak a macskában. Kínában pedig éppen

ellenkezőleg olyan lényt láttak benne, aki képes elúzni a gonosz szellemeket.

– Chopin – mondta Feri bácsi, és dúdolta a dallamot. Csodálkoztam, mert azt hinné az ember, hogy egy volt földbirtokos csak a lovakhoz ért. Az udvaron még hozzátette: – Istállóból szűrődött már ki ehhez fogható?

– Igen – feleltem. – Jézus első sírása Betlehemben.

– Igazad van. Nagyon okos vagy te, fiam. Sokra fogod vinni az életben!

Elindultam haza a kerteken át.

– Miért nem a kapun mész ki?

– Mert jön-megy mindenki!

– Igazad van. Sose menj te mások után! – nevetett Baáhl Ferenc. – Köszönjük a süteményt! Édesanyádnak kézcsókomat küldöm.

Átmásztam a kerítésen, és már otthon is voltam. Minek tettem volna akkora kerülőt!

Anyám Aranka néninek is csomagolt süteményt. Nagymama kelengyéjéből származott, széki Forró Antal monogrammal díszített, legalább százéves, kenderből szőtt konyharuhával takarta le a küldeményt, melyet kézbesíttem, de ezt már nem lehetett a kerítéseken át. Kénytelen voltam egyszerűen az utcán vinni! De a szívesen vállalt teher könnyű! Aranka néni nagyon értékelte a régi dolgokat. Azonnal mesélni kezdte, hogy a kender kihúzogatósára, nyűvésére augusztusban került sor. A kendert néhány napig szárították, majd árkokban, holt vízben, patakokban az egymás fölé rakott kévét megáztatták. Kővel, sárral nyomtatták le, esetleg le is kötötték, és annyi ideig hagyták ott, amíg megfelelően megpuhult. Aztán a kévét lemosták, megszáritották, megtörték, majd finomabbra tilolták. A tiló a kender fás részét, a pozdorját összetörte, és a felhasználható szálakat megpuhította. A további tisztítást a

deszkába vert szegek segítségével a gereben végezte, a fonásra előkészített szösz összekötve elrakták. A fonást a guzsallyal, később a lábbal hajtható kerek guzsallyal, a rokkával végezték, s a kész szálát orsóra tekerték. Következett a fonalmosás. Először hamus lúgban, majd kimosták, s a megszáradt fonalat gombolyagokba tekerték. És a szövést a rúdon forgó vetőn megelőzte a fonalfelvetés, mellyel a vászon szélességét és hosszúságát egyaránt meghatározták. A kender útja így fejeződött be a szövőszéken.

Aranka néni tanító volt. S látható, hogy az is maradt. Oly szívesen oktatott. S oly szívesen beszélt a fiáról. „A járásbíró úr házon kívül van” – s ragyogott a tekintete.

– Mi az, hogy járásbíró? – kérdeztem.

– Szolgabíró.

– A szolgáltnak még bírái is voltak? Én nem szeretnék szolga lenni!

– Te nem leszel. Te másra születél... a sors megadja neked! – mosolygott.

Leültetett, és birsalmasajttal kínált. A felnőttek úgy beszélnek a sorsról mint valami felfoghatatlan erőről, amely tevékenységével meghatározza az eseményeket, az ember egész életét. A görögöknél sorsistennők voltak, moirák, az Éjszaka leányai, a sors ismeretlen és kiismerhetetlen volta bennük megtestesült. A sorshit gyakran párosult egy korábbi lét és a lélekvándorlás hitével. Az ember sorsa korábbi tetteitől függ, beleértve azokat a tetteket is, amelyeket lelkének testet öltött alakja korábbi testekben követett el. Indiában a sors helyét a karma foglalja el: az ember veleszületett karmája készíti az embert, hogy akarata ellenére is azt tegye, aminek alá van rendelve.

Aranka néni látása megromlott, melyet úgy kommentált, hogy az ember élete karmája szerint a halálhoz vezető út. De tudott még birsalmasajtot készíteni, mely olyan fi-

nom volt, hogy nem volt könnyű eldönteni, azt szeretem-e jobban, vagy őt. Pedig mindent másképp mondott. „Nagy bajok vannak az egész vármegyében!” „A fiam nem akar összeütközésbe kerülni a megyeházával!” „Túl sok a per!” „Az ügyvédek és pereskedések sok embert bajba sodornak. De hát az ügyvédek a pereket, a szőlőműves a szőlőtőkét, az orvos a betegeket, a pap pedig a temetéseket kedveli.”

Aranka néni a tanácselnököt egyszerűen polgármesternek hívta. Az utcát, ahol lakunk, nem Leninnek, hanem Szent Istvánnak nevezte. Az öregek másodsor lesznek gyermekek. Szokása volt, hogy az utcai ablakok egyikéből nézelődött, árnyakat látott csupán, de a hangok alapján mindenkit fölismert.

– Kezét csókolom, Aranka néni! – köszöntötte a tanácselnök.

– Áldjon az isten, édes fiam! Sok a munka a hivatalban?

Aztán fiának mesélte, hogy ma is köszönt neki a polgármester.

– Mama, az isten szerelmére! Őt Nagy elvtársnak kell szólítani!

– Édes fiam! Ő ezt még nekem soha nem mondta! – felelte a tekintélyes, korosodó járásbírónak.

Alig vártam, hogy átmehessek Linnert nénihez a pékségbe. Kenyértésztaból sütött friss lángost szokott küldeni Aranka néninek, de pénzt soha nem fogadott el.

– Megyek a lángosért, ha más teendő nincs! – mondtam.

– Csak a fiam meg ne tudja.

– Miért?

– Szolgabíró családja ajándékot nem fogadhat el!

– Meg tetszik enni, és senki nem fog tudni róla! Linnert néni jó szívvel küldi.

– Igazad van. Menj! Az ablakban várlak.

Linnerték péksége az utca másik oldalán egy sarki nád-tető házban üzemelt. Az épületet még Mária Terézia uralkodása idején építették, amikor a Bácsalmásra bécsi pántessel a Dunán tutajon leereszkedő német telepesek a XVIII–XIX. század fordulóján megérkeztek. Köztük Fleckenstein nagyanyám nagy múltú családjának leszármazottai Krombachból. Apai nagyapám ősei akkorra már kegyúri jogaikat elveszítették, a szorgos németek a Latinovich, Antunovics, Koronay, Kovachich, Némethszeghy, Rudich, Siskovits és Vermes családok kegyúri birtokain gazdálkodtak, de tizenkét évtized múlva a német Ulrich Károly és Tschauscher Ádám és a zsidó birtokos Rosenberg Mihály gazdagabb volt, mint bárki is valaha Felső-Bácskában.

Marad a törökkel vívott dicsőség, a kutyabőr: kiszáradnak a szilvafák. A történelem él örökké?! A jóságos Teremtő?

A Linnert ház lenne a kivétel? Állnak az ódon falak, a nagy kemence, a kenyérillat a mesék világát őrzi.

Innen hamuban sült pogácsával az Óperenciás tengeren túlra is el lehet indulni.

8.

„Mindenkinek meg kell adni, ami őt megilleti” – hangoztatták a latinok igazságát Cicero megfogalmazásában a háború után. És földet osztottak, majd termelészövetkezeteket hoztak létre, és a földeket, amit kiosztottak, nemsokára visszavették.

A hír természete, hogy menet közben dagad. 1959-ben már akkorára, hogy aki még tartotta magát, és nem lett tsz-tag: az utcára is félt kimenni.

Anyám szíve gyenge volt, szorongásai – megfelelő gyógyszerek hiányában – számtalanszor elviselhetetlen terhet jelentettek a számára. Az ötven év előtti gyermekkor évei bennem úgy fénylenek mégis, mint az aranykor, melynek elképzelése az emberiség boldog és gondtalan állapotáról az antik világban alakult ki. Hésziodosz szerint Kronosz főisten uralma idején az emberek első nemzedéke teljes gyönyört élvezett:

– Azok az emberek úgy éltek, miként az istenek, nyugodt és tiszta lélekkel, nem ismerték a bánatot és nem ismerték a munkát. És a szomorú öregség nem mert ellátogatni hozzájuk... Úgy haltak meg, mintha álomba szenderednének... Dúsan termő földek maguktól adtak nagy és bőséges termést... – élt bennem a mese.

Az istenek az emberiségnek, és minden embernek egyszer biztosítják az aranykort.

Egy őszi vasárnap délelőtt, misére indulás előtt szólt a rádió a nappaliban. Bátyám iskolai kirándulásra ment, apám pedig – szokásától eltérően – dolgozni. Bácsalmáson vasárnap illendő volt otthon maradni, de az íratlan szabályokat nem mindig lehetett betartani.

– Fokozatosan emelkedünk fölfelé... – harsogta a rádió – ...hazánkban befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása.

– A cselekedetből annak jogosságára nem lehet következtetni! – felelte anyám, mintha a rádió hangja a szobában lévő személytől érkezett volna. És nyugtalan lett, szorongása fokozódott.

– Apám!... Oda kell mennem!... Lehet, hogy minde-néből újra kiforgatják! Utána elmegyünk a templomba! – mondta és elment. Vártam néhány percet, de mintha vala-

mi hívott volna utána. A Lenin utcában már nem láttam. A sarkon jobbra fordultam a Kossuth utcába, ő már majdnem a nagymamáék kapujához ért. Láttam, hogy fut. A Ferter család háza előtt jártam, bátyámmal sokszor játszottunk itt, s a ház előtt egy asszony ment el mellettem. Soha nem láttam őt még Bácsalmáson. Dúlt arccal sietett valahová.

– Elvitetem ezt a kurvát! – fakadt ki mérgesen. Megjédtem, körülnéztem, de rajtunk kívül nem volt senki az utcán.

– Nekem rohan, hörög, hogy véresszájú kommunisták!

Megálltam. Néztem utána. Az asszony folytatta:

– Távoli sárfészekbe lejövünk, hogy rendet tegyünk ebben az országban! Az anyátok büdös kulák szentségít! – s megfordult. Megmozdulni nem mertem. – Te meg mit nézel? Eredj a francba! – kiáltotta.

Szaladtam, ahogy csak tudtam. Rossz érzés kerített hatalmába, hogy anyámról beszél. És nem tévedtem. Anyám önkívületi állapotában megfélekedezett magáról, és az utcán hangosan szitkozódott. A nő, aki elment mellette, meghalotta ezt, magára vette, mert a megyétől érkezett kollektivizálási biztos felesége volt. Anyámat rendre utasította, és leköpte. Anyám meg egy pofont adott neki.

Ó, istenem! Bárcsak ne tette volna! Bárcsak tűrte volna el a köpést! Még a föld is remegni kezdett ezután! Mire a nagypapáékhoz értem, anyámat már keresték a rendőrök.

– Nekimész a szarvasmarhának! Olyanba kötsz bele, aki rád nézve veszélyes! – sziszegte a nagyapám. Ideges volt. Megváltozott. Úgy érezte, mintha a siralomházban várná a kivégzését. Hogy ma vagy holnap ő is menjen, vigyen mindent a termelőszövetkezetbe, s ott és akkor azt csinálja, amit azok mondanak, akik nem is tudják, hogy mi a gazdálkodás.

Anyám kiszökött az ablakon, én utánaeredtem. Nagyapám rövid gondolkodás után visszament a rendőrökhöz.

Az utcán anyám közben elmenekült. A rendőrök átkutatták a házat, s anyámnak ennyi idő elegendő volt, hogy a templomba érjen. De ott is megtalálták, pedig az oltárhoz menekült, hogy biztonságban érezze magát. Am ütlegelve, rugdosva kihurcolták a templomból, csak néhányan mertek felállni a padokból, a káplán nem tudta folytatni a misét.

Még az ég is elsötétült, mintha a jégkorszak vette volna újra kezdetét. Apai nagyapám nővére, Mándi néni kijött a templom elé, és csak állt, mint, aki sóbálvánnyá merevedett. A világ szépségét az istenek is ádáz küzdelemben teremttették meg, amikor az olimpüsziak megsemmisítették az ősi és diszharmonikus szörnyeket. A templom is mintha olyanná vált volna, mint az Olümposz előtti ősidő, mely sajátos szépséggel teli volt, de most egyesítette magában a szörnyűségeset és a csodálatosat, a rémületest és a szépségest. Borzalom és a szépség uralkodott, mint a hésziodoszi Istenek születésében, ahol maga Aphrodité is, a szépség és szerelem istennője a megcsonkított Uránosz égisten vércseppjeiből fogant, a szirének búvös hangjukkal magukhoz csalogatták a hajósokat, és végeztek velük, Zeusz úgy szórta mennyköveit és villámain, hogy Hádész, az alvilág ura is beleremegett. Az Olümposz-lakók és a titánok kősziklákat és hegyeket hajigáltak egymásra. Kozmikus katasztrófa volt ez a szemem előtt zajló Olümposz előtti istenvilág pusztulása. Kínok közt születik majd Zeusz új birodalma? A nagy héroszoké? Akik fegyverrel és bölcs ésszel új szépséget teremtenek? Mely már nem csupa iszonyat és diszharmonia, hanem renden, törvényen és harmónián alapul? Melyet a múzsák, a Khariszok, a Hórák, a tündöklő Apollón, a bölcs Athéné és az ezmester Héphaisztosz testesítenek meg?

– Mama! Mama! Változz át! – kiáltottam.

– Ó, Bozse moj! Bozse moj! Bozse moj! – kérlelte Istent Mándi néni. – Hallgass! – sziszegte felém. De én már csak arra gondoltam, hogy a valóság minden jelensége kölcsönösen átváltozhat egymásba. A mesékben átváltozott lényként szerepelnek emberré alakuló állatok, növények, tárgyak, szellemek. Vőlegény, menyasszony könnyűszerrel veti le éjszakára állatbőrét: tollruháját, hullőkülsőjét. Átváltozással el lehet jutni az élők világából a holtakéba, átalakul a világegyetem és a föld! A mama haja fákká, virágokká és füvekké, szeme forrásokká, szája patakokká, vállalai hegyekké változhat! Ahogy a szépséges Daphné babérfává, a szövő- és hímezőművész Arakhné pókká, a szenvedélyes vadász, Aktaión szarvassá változott.

– Bozse moj! – mormolta Mándi néni és behúzott a templomba. A gyóntatófülke mellett megálltunk: – Ernő – mondta nekem – belülről, az ember szívéből származik minden gonosz gondolat, erkölcstelenség, csalás, kicsapongás, irigység, káromlás, kevélység, léhaság... Ez a sok rossz mind belülről származik és tisztátalanná teszi az embert... – és kinyitotta a gyóntatófülke ajtaját. – Ó, Bozse moj! Atyám! Bújtassa el ezt a gyermeket! Még őt is elviszik!

A plébános behúzott a fülkébe, lábához telepedtem, kabátjával betakart, és becsapta az ajtót. Sötétség borult újra rám. Valaki a másik fülkébe gyónni jött:

– Dicsértessék!

– Laudetur Jesus Christus – felelte a plébános.

– Atyám, a legutolsó gyónásom óta a következő bűnököt követtem el...

A plébános a kabáthoz nyúlt, igazgatta, de még így is hallottam mindent.

– Minden nap be kellett mennem a községházára. Ha köznapi ruhában jelentem meg, azért küldtek haza, hogy vegyek fel tisztát, ha előttük megjelenek. Ha vasárnapi

ruhát vettem fel, akkor az volt a baj, és megint hazaküldtek, hogy öltözzem hétköznapi viseletbe... Így ment ez naponta többször is. De én mégsem léptem be a termelőszövetkezetbe. Nem tudtam megtenni. Mindig a magam ura voltam, és nem tudtam végignézni azt a pazarlást, ami a közösen folyt... Apám azt mondta, hogy sehová nem megy ő már: vénségére nem lesz a falu bolondja. Inkább felkötötte magát a harangkötélre, s a harangok addig fognak zúgni, míg ki nem leheli a lelkét... Egyik délelőtt a községházán mezítenre vetkőztettek, kezeimet összekötötték, és köpködni kezdték a testemet. Egyikük szétfeszítette a számat és oda is beleköpött. Mondta, hogy nyeljem le. Nem tudtam lenyelni. Úgy éreztem: keresztre feszítenek, mint Krisztust. Tudtam, hogy vétkeznek és cselekedeteiket se Isten, se ember nem engedheti meg. Imádkoztam az Úrhoz, hogy bocsássa meg a vétkeiket, mert nem tudják, mit cselekszenek...

A plébános nagyokat sóhajtott, de nem szólalt meg. De kint mi történik? Ezt miért nem kérdezi meg? A gyónás folyt tovább:

– Ezek után se írtam alá a belépési nyilatkozatot... Ekkor hazaengedtek. Tizenegy óra sem volt még, de a gyerek már hazajött az iskolából. Hazaküldte az igazgató egy levéllel, amit nekem írtak. Az állt benne, hogy a Marcit állami gondozásba veszik, mert rendezetlen körülmények között él, igazolatlanul hiányzik, családi környezete nem biztosíthatja számára a szocialista nevelést... Zsebre gyűrtem a levelet, és elindultam azonnal az iskolába. Mosakodni se mosakodtam, pedig csak úgy marta a bőrömet a sok köpés...

„Szegény bácsi, őt is bántják!” – gondoltam, de nem mertem szólani.

Hallgattam tovább, ahogy a plébános úr is tette:

– Az igazgató irodája felé mentem a folyosón, amikor Marci tanító néniével találkoztam. Kedves asszonyka az, mindig mondja, hogy Marci a legokosabb fiú az iskolában, úgy olvas németül, mint egy pap. Pedig mi most otthon nem is merünk németül beszélni vele, mert félünk. A fél falut kitelepítették Németországba, köztük tíz volt a Volkbundista, a többi csak német anyanyelvet vallott. Apámnak már akkor is az volt a természete, hogy nem írt alá semmit, nem lépett be sehová. Így az összeíró nem tehetett mást: beírta, hogy magyarok és kész.

A plébános úr nem szólt, csendben maradt, és halkán imádkozott. Csak azt tudtam megállapítani, hogy németül.

– Egyszer fölmentem a padlásra, hát látom, hogy az apám meg a Marci ott ülnek a kukoricacsövek tetején, és németül beszélnek. Így foglalkozott titokban apám a gyerekekkel... A tanító néni behívott a szertárba, és ott mondta el bizalmasan, hogy itt voltak az iskolában a községházáról: utasították az igazgatót, hogy vegyék el tőlünk a Marcit. A tanító néni kihallgatta a beszélgetést. Leszóltak a megyétől, hogy már csak néhányan vagyunk olyanok, akik a járásban nem akarunk belépni. Tehát minket minden eszközzel le kell győzni!

– Értem – mondta a plébános. Most már tudtam, hogy a pap miért tiszteletre méltó ember. Mert akkor is figyel, amikor imádkozik.

– Marci a múlt héten nem ment iskolába, mert beteg volt, hát ezt akarják ők most kihasználni. Megkérdeztem a tanító nénit, hogy ő most mit tenne az én helyemben? Azt mondta, hogy a gyermeket a Teremtő tehetséggel áldotta meg, s nekem mindent meg kell tennem érte. Mert a Marci nem olyan, mint a többi. És mi lenne ővele egy menhelyen, édesanya nélkül, rácsos ablakok mögött?

Az ember hangja elcsuklott, erőlködve folytatta:

– Könnybe lábadt a szemem, kifordultam a szertárból, és a községházára siettem. Szó nélkül aláírtam a belépési nyilatkozatot... Már hazafelé tartottam, amikor a hangosbemondón kürtölték világgá, hogy én is beadtam a derekam: beléptem a közösbe. A községháza tetejére állított tölcser csak úgy okáda magából a hangzavart. Mindenki hallhatta a hírt a faluban. Még apám is. Amire hazaértem, ő már menthetetlen volt... A hír hallatára beugrott az esővizes kútba.

– Requiscant in pace! – mondta a plébános. – Imádkozunk érte!

– Atyám, most azt mondják, hogy még egyházi temetése se lehet!

– Miért ne lehetne?

– Mert öngyilkos lett?

– Nem ő ölte meg magát, hanem, aki a bánatát okozta. Magam fogom eltemetni... s ekkor kinyílt az ajtó:

– Hol a fiam?!! – kérdezte a hang. Megismertem: apámé volt.

– Papa! Papa!!! – ugrottam ki a kabát alól. Apám felémelt, és átölelt. Olyan erőt éreztem a karjaiból, hogy a felhők fölé is hajíthatott volna!

– Mein liebliche Sohn! – ölelt még szorosabban. Keze kemény volt, mint a vas.

– Papa..., nem szoktál velem németül beszélni.

– Most már itt az ideje, Ernst.

Apám kivitt a templomból. A miséről már hazamentek az emberek. A plébános jött utánunk.

– Hová vitték? – kérdezte.

– Még nem tudom – felelte apám. – De itt ma vér fog folyni, apát úr!

– Nyugodj meg, Anti! Az önuralom a legnagyobb uralom... Isten színe előtt semmi sem marad megtorlás nél-

kül... Te semmit nem tehetsz! Elveszítesz mindent, nemcsak az életedet.

- Üljek tétlenül?
- Apósod lépj be a tsz-be!
- Gondolja?
- Igen. És csend lesz újra.

Apám letett, pénzt vett elő, és odaadta. Moziba küldött, és azt kérte, hogy utána a nagymamáékhoz menjek ebédelni. Ő felült a biciklire, és elindult. Elmentem a moziba, de nem tudom mit vetítettek. Az utcán tértem magamhoz, amikor a nagymamáék utcájába értem. A hangosbemondó többször is közölte, hogy már Forró Lajos is belépett a termelőszövetkezetbe.

A plébános úr tévedett, gondoltam – a nagypapa belépett a tsz-be, de mégsem lett csend.

9.

Térdeltünk Péterrel nagypapáék háza előtt a járdán. Büntetést kaptunk, mert a szomszéd galambjait csúzliztuk, s Pepás, a szomszéd két galambját is eltaláltuk. Nagypapa röghöz kötött jobbágnak érezte magát a termelőszövetkezetbe lépés után, s ilyen látványos büntetést azért rótt ki ránk, hogy a kommunista párttag szomszéd is lássa.

– Legközelebb Pepás golyóit célozzuk! – súgta Péter a fülemben, hogy a nagypapa ne hallja. A fa minél öregebb, annál erősebb, de a nagypapára vonatkoztatva ez a megfigyelés fordítva volt alkalmazható. Tőlünk azért még mindig erősebbnek számított. Szaladtunk volna most is inkább a többi utcabéli gyerekekkel együtt: egy szekér éppen elsüllyedt

a sárban, a bivalyok erőlködtek, a szekér azonban nem mozdult. Hofer traktor érkezett, s csak az tudta kimozdítani a kocsit a kátyúból. A lenyűgöző eseményt kénytelenek voltunk távolról, térdelve végignézni. De még így is lélegzetünket visszafojtva.

A jó hír lassan jár, mint a csiga, míg a rossz hír sebesen száll, mint a madár. Anyámat nem börtönbe vitték, hanem kényszergyógykezeltésre.

– Az meg mit jelent? – kérdeztem a bátyámtól.

– Áramot vezetnek belé, hogy mindent elfelejtsen – felelte.

– Honnan tudod?

– Kihallgattam a felnőtteket.

Aranka néniről meg is kérdeztem, hogy igaz lehet-e mindez? Nem is lett volna tanító, ha nem tanított volna mindig.

– Igaz, Ernő... Tudod... minden ember tévedhet, de csak az ostoba tart ki tévedésében.

Mások véleménye azt volt, hogy anyám szerencsésen megúszta, mert a börtönből élve ki nem kerülne...

Beíratk a délszláv óvodába, és számoltam a napokat, hogy mennyit kell még várni anyám hazatéréséig. Hármát, négyet, hetet? Vannak bűvös számok, melyeket a mesékből jól ismerünk. A három valamiféle abszolút tökélyt jelképez: a szentháromság, istenhármas. Szemben a három dinamikus teljességével a négy statikus teljesség: négy világtáj, négy évszak, négy kor, négyzet... E két fő szám, a három és a négy összegéből jön létre a hét mágikus szám: a mesehősként szereplő fivérek száma, a hét napjainak száma, a zenében a hangoké... A három és a négy szorzatából áll elő a tizenkettő, mely szerencsés szám: ellentétben a tizenhárommal.

Edit próbálta anyánkat pótolni. Lidérces álmok gyötörték: vámpír éjszaka felkelt a sírjából, vagy denevér képében jelent meg, és az alvó anyám vérét szívta. Magamat álombéli szarvasnak láttam. A szarvas számos esetben állatmese szereplője, gyakran a világmindenség megtestesülése: a sámán segítőszelleme vagy hátasállata. A sámán feladata pedig a gyógyítás. Sámánná váltam! Segítőszellemekkel tettem utazást a szellemek világában, küzdelmet vívtam a betegségdémonokkal, rábeszéléssel és ráolvasással kényszeríttem a gazdaszellemeket, hogy teljesítsék a kérésemet. Jövendőt mondtam a szellemek nevében, s amikor megkaptam a kívánt dolgot: a betegnek a lelkét, az újszülötteknek az életerőt, a vadásznak a szerencsét, azt lehoztam földi megbízómnak. Láttam a sellőket, a vizek szellemeit, a vízitündéreket. Szépséges lányok voltak, alsótestük hal formájú, akik a vízből jöttek elő és a hajukat fésülgették. Dalukkal és szépségükkel a mélybe csábították családunk tagjait, akik egy hajó utasai voltunk, és kedvesükké tettek valamennyiünket a vízvilágban. Máskor szárnyas, repülő kígyó: sárkány ragadta el anyámat. A sárkány feje és a teste csúszómászóé volt és madárszárnyakkal rendelkezett. Akárcsak a kígyó, a sárkány is a vízhez kötődik, kincs őrzője, melyet csak úgy lehet megszerezni, ahogy tette Szigfríd is. Gigászi méretű lények, óriások jelentek meg, legyőzésük a káosz fölött aratott győzelmet jelentette. A kígyó mindig a termékenységgel, a földdel, női teremtőerővel, vízzel, esővel, s ugyanakkor a házi tűzhellyel, a tűzzel valamint a férfi nemzőerővel volt kapcsolatban. A kígyó az alvilágban őrizte a kincset, s elhozta a házba. A gyógyítás görög istenét, Aszklépioszt kígyónak képzelték, akiben a gyógyerejű föld természetfeletti vonásai mutatkoznak meg.

Anyám három hónap múlva jött haza. Aranka néni jó-voltából addigra már fújtam a zengő ABC-t, Móra Ferenc verses ábécéjét.

– *Aranyalma ághegyen. / Bari bég a zöld gyepen. / Cirnos cica egerész. / Csengős csikó heverész...* – fújtam anyám örömére.

– Ez a gyerek, amit egyszer hall, attól kezdve tudja – mondta Aranka néni. – A betegbe mindig reményt kell önteti – súgta a fülembé. S megtanított bennünket írni. Anyámat addig sokkolták, még írni is elfelejtett; én pedig meg sem tanultam, mert még nem jártam iskolába. Az írás ismerete, mesélte Aranka néni, korokon át papi kasztok kiváltsága volt. Az egyiptomi hit szerint az írás istentől való: Ré mondotta és Thot feljegyezte. Az írást isteni eredetűnek vallja az iszlám is: Allah találta ki a betűket, s tanította meg rájuk Ádámot. Írott szent szöveg a Tóra is: „Isten maga készítette a táblákat, az írás Isten írása volt, bele volt vésve a táblákba” – olvasható a Bibliában. A Teremtés könyve említi, hogy a világ számokból és betűkből áll. Eszerint az egész ábécé sorra vétele bizonyos értelemben azt jelentette, hogy bejártuk a világmindenséget kezdetektől végig: aleftől tauig, alfától omegáig.

A sötét, nehéz napokat a tanulás vidám percei is kárpóolták. Mire ősszel elkezdtem az iskolát 1960-ban: anyám tudott újra mindent. Edit az érettségire készült, hogy aztán szülésnőnek tanuljon. Anyám húga, Erzsébet, Baján abba-hagyta az óvónőképzőt, hazaköltözött, és férjhez ment. Apám alkalmazott lett a kisipari termelőszövetkezetben, de vállalkozását, hogy élni is tudjunk valamiből, folytatta. A tevékenységet, amelyet folytatott, akkor maszokolásnak nevezték. Nagypám pedig mint egy napszámos, a tsz-be járt, ahol még meghallgatni is kellett, hogyan kell a talajt megmunkálni, hogyan kell vetni, aratni, csépelni; melyek a

szántóföldi kapásnövények; hogyan kell a gabonát feldolgozni; mit kell tudni a szőlőről és a borról. Aztán azok mellé állították dolgozni, akik mindezeket tényleg nem tudták.

Minden baj legjobb orvossága a türelem lehetett volna, de Trianon után elveszett már az is, akár a birtok és a szőlőföld.

10.

1961-ben az első űrhajóst, Jurij Gagarint ünnepelte az ország és a világ.

Amikor a rádió az eseményt először bemondta, nagyszüleim éppen összevesztek valamin. Nagypámat, amióta tsz-tag lett, kicserélték. Ő is, mint a rossz kedvű ember általában, kereste a civódást. Pedig tisztában volt azzal, hogy a világon három dolog érdemel dicséretet: a tiszta nő, a jó társ és a hűséges szolga. Tett előzte meg persze most is a szavakat, de a zsörtölődéshez alig kellett valami. Én ugyan azt gondoltam, hogy egyenlő felek között nem tör ki háború.

– Árnyékszékéből csinál várat! – mondta nagypám, és becsapta az ajtót. A nők többnyire úgyis kiengesztelhetetlenek. „A nő szeret, vagy gyűlöl, – harmadik eset nincsen” – morogta. Hogy Gagarinról mit mondanak, nem érdekelte.

– Ha az íjat nagyon feszíted, elszakad – mondta az istállóban. – Ha azt akarod, hogy a másik ember hallgasson, neked kell elkezdened a hallgatást! Másoknak mindig bocsáss meg, de magadnak soha! – nézett rám. Volt újra két lova, azokat simogatta. Lovak nélkül nem tudott élni, lovak

társaságában azonnal megnyugodott. A ló maga az istenek megjelenési formája. Az istenek és a héroszok lovon közlekednek, akár az égben, vagy egyik világból a másikba.

– Ha nagy leszel, nevelek neked egy hátaslovat – nézett rám. – Olyat, mint Pégaszosz: szárnyai lesznek.

– Köszönöm. A nagymama most nagyon haragszik?

– A szeretet legyőzi a nehézségeket, fiam.

És mint máskor, most is megbékéltek egymással. Életük a házban és az udvaron egyhangúan telt. Az állatok tartása maradt egyetlen örömük.

A látszat azonban minden bizonnyal ebben az esetben is csalt.

11.

Bácsalmás, 2000. július 21.

Péntek volt. Delet harangoztak. Apám úgy vélekedett, hogy megtörtént esetet meg nem történné tenni nem lehet. Végbelében rákos daganatot észleltek, de a kilátásba helyezett műtéthez nem járult hozzá.

– Nyolcvankét éves koromig kedvezett a szerencse, de most óvatosnak kell lennem, mert a szerencse forgandó.

Fájdalmi voltak, magát ellátni egyre nehezebben tudta. El kellett adni a házat, és mindent felszámolni. Apám egy idősek számára épített panzióba költözött, ahol teljes ellátás, orvosi ellenőrzés várta, s új hálószobáját, nappaliját saját bútoraival rendezték be.

Nem tévednek, akik mondják, hogy az írók és a költők fokozottan érzékenyek. De ennyire? Budapestről érkezett

szállítók rakják teherautóra szüleim rózsafa intarziás hálószobabútorát. Majd Pestre szállítjuk, hogy megőrizzem. De fájdalmat érzek. Leülök az emeleten egy félreeső zugban, s tudom, hogy most már mindent csak befejezni lehet. Apámat gyermekként hősnek véltem, aki egy istenség és egy halandó ember fia. Mert a hőosz rendszerint óriási erővel rendelkezik, de halandó, mert a halhatatlanság az istenek privilégiuma. Ebből fakad az ellentét a halandó lény korlátozott lehetőségei és a hős ama törekvése között, hogy megszerezze magának a halhatatlanságot.

– Majd az agyag... az agyagpakolás a föld alatt... mindent begyógyít, fiam! – mondta iróniával. S hogy ne így legyen, családi sírhelyet vásároltam Pesten a Szent István Bazilikában, és amikor megtudta, boldogan újságolta mindenkinnek, hogy az altemplomban lesz eltemetve.

Saját borával kínálta a bútorszállítókat. Dionüszoszt, gondoltam, a szőlőtermés és borkészítés istenét az istenek között is hősként képelték el: ő volt az egyetlen, akiből még életében isten lett. Athénban ünnepi összejöveleteket tartottak Dionüszosz tiszteletére, akinek kísérei kecskepatás szatírok voltak. Apámat a szállítók ünnepelték.

– A bor többet ér, mint száz hold föld! – mondta egyikük.

– Mert neked soha nem volt! – felelte a másik.

– Akinek volt, az is elvesztette – jegyezte meg apám. Délszláv apai ősei még a törökkel vívott csatákért kaptak nemességet és birtokot az osztrák császártól.

A szlávok kereszténnyé válása előtti hiedelemvilága ma már nehezen rekonstruálható. Szláv felmenőim két ősi istensége: Perun és Velesz volt. Hozzájuk fohászkoztak. Perun, a viharisten az égben, a hegytetőn lakozott, üldözte kígyó formájú ellenségét, aki lent, a földön lakott. Viszályuk oka volt, hogy Velesz elrabolta az állatokat és az embere-

ket. Egy másik változat szerint a villámszóró feleségét. Az üldözött Velesz egymás után fa, kő alá rejtőzött, átváltozott emberré, lóvá, tehénné. A Velesszel folytatott párharc idején Perun széthasította a fát, széttörte a követ, villámokat szórt. Győzelmét termékeny eső koronázta meg. Az órosz forrásokban Velesz mint az állatok istene, a háziállatok védelmezője s a gazdagság istene jelenik meg. Kultusza nyilvánvaló abból a keleti szláv szokásból, hogy az istenségnek ajándékba otthagytak néhány kicsépeletlen gabonakalászt, amit Velesz-szakállnak neveztek. Az őskronika, mely az oroszok és görögök 907-es szerződésekor keletkezett: megemlíti, hogy Vlagyimir Szvjatoszlavics herceg kísérletet tett arra, hogy megteremtse az általános állami „pogány” panteont. Kijevben egy dombon, a hercegi toronyudvaron kívül felállították Perun, Horsz, Dzsobog, Sztribog, Szimargl és Mocos bálványait. A panteon fő istenségei a villámszóró Perun és Velesz voltak, akik helyileg szemben álltak egymással. A kijevi panteon egyetlen női szereplője: Mocos a jellegzetesen női foglalatossággal állt kapcsolatban, különösen a fonással. Nagy fejű és hosszú karú asszonynak képzeltek, aki éjszakánként fon a házban. A panteon többi istene kevésbé ismert, de mindegyik valamilyen viszonyban van a legáltalánosabb természeti funkciókkal: Sztribog úgy látszik a szelekkel áll kapcsolatban, Dazsbog és Horsz a Nappal, Szvarog a tűzzel. Kevésbé világos a panteon utolsó istene, Szimargl, aki talán a panteon összes istenét egyesíti. Amikor 988-ban Vlagyimir felvette a kereszténységet, ez maga után vonta a bálványok megsemmisítését, és a pogány vallásnak és szertartásainak betiltását. A pogányság csökevényei azonban megmaradtak. A bannik a keleti szlávoknál a fürdő szelleme volt, aki a mosakodókra volt veszélyes. A bog istenséget jelent, a csernobog a balti szlá-

voknál gonosz szellem volt, aki szerencsétlenséget hozott. Vele ellentétben a belobog szerencsét hozott.

Fekete isten az egyik, Fehér isten a másik. Utóbbi óvja kiürített házunkat.

Dedi a belorusz és lengyel hagyományban az ősök szellemét jelentette. A halottnak ételt áldoztak. A dodola női alak volt a délszláv mitológiában, amit az esővarázslás szertartásaiban említenek. A dolja az isten által adományozott boldogság, siker megtestesülése. A Domojov a keleti szlávoknál a ház szelleme volt. Ember alakban képelték el, gyakran a ház gazdájának képmására, vagy mint apró öregembert, akinek arcát fehér szőrzet borítja. A Velezhez kapcsolódó szertartások tevődtek át Domojov kultuszára. Az erdei manót az erdő és a vadállatok gazdjaként, állatbőrbe öltözve képelték el. A jaravaj a keleti szláv szertartásokban a kerek, díszített kenyér, illetve mitológiai lény, a termékenység szimbóluma. Kikimora a ház gonosz szelleme volt, apró láthatatlan asszony, akit Domojov feleségeként képelték el. A Mara gonosz szellem volt, kezdetben a halál megtestesülése. A ruszalkák vízitündérek voltak, rendszerint kártékonyak, akik meghalt lányokból, elsősorban vízbe fúltakból, megkereszteletlen gyermekekből lettek. A hagyomány említést tesz még tüzes kígyóról, tűzmadárról, vámpírokról, vasorrú bábáról, vízimanókról.

Az ősi szláv mesék kiapadhatatlan forrásai csodás tettek krónikája, s azok bennem is elevenen élnek.

Fényképek, emlékek kerülnek elő. Dönteni mindegyikről, hogy kell vagy nem kell! Apponyi Albert fényképe! Anyám családjának büszkesége. A kép hátoldalán felirat: „Albert 74 éves korában – Az elődök dicsérete fény az utókor számára”.

A magyar béke delegáció egy küldöttsége Apponyi Albert vezetésével utazott Párizsba, hogy a békefeltételeket a békekonferencia elnökségétől átvegye.

Huszár Károly miniszterelnök búcsúztatta a békeküldöttség tagjait a pályaudvaron, és Apponyi Alberthez eképpen szólt:

– Soha még magyar államférfiú nehezebb útra nem indult, mint Te – s mélyen a gróf szemébe nézve folytatta –, aki egy életen át ennek a nemzetnek legnagyobb fia, az ő nemzeti érzésének, gondolkozásának, nemzeti lelkületének és nemzeti fejlődésének lánglelkű apostola voltál. Nem adta meg Neked a sors azt, hogy megérjed ideáljaidnak és vágyaidnak teljesülését egy ezeréves nemzetnek kivirágzását. Az, ami miránk vár, nemcsak a magyarság sorsát fogja eldönteni, hanem az európai béke tartósságát is jelenti. Egy igazságos béke az európai civilizációnak nyugalalmát, biztonságát fogja jelenteni, egy igazságtalan béke egy újabb öngyilkossági kísérlete lesz Európa békéjének.

Rövid szünet után folytatta:

– A nemzetnek legjobb fiát, a magyar nemzetnek büszkeségét küldjük el erre feladatra. Kísérjen Téged az Isten szent áldása, minden magyarok hő imája, s hozzon a sors bármit is reánk, mi úgy fogjuk venni, mint hőseink viselkedtek ezer éven át jó és balszerencsében. Mint egy nemzet, mely nem csügged el, ha balsors fenyegeti, és nem bizakodik el, ha a szerencse jut osztályrészéül. Tudjuk, hogy mindent meg fogsz tenni, amit tehetsz, s hogy nem sok reményünk van, hogy valóra váljék, amit várunk, de hiszünk, reménykedünk abban, hogy a béke olyan lesz, ami a nemzetnek újjászületését, újjáépülését és további századokon át való fennmaradását biztosítani tudja. Isten áldása vezéreljen utadon. Adj a Isten, hogy a nemzet jobb jövőhöz jusson munkátok által.

Apponyi Albert válaszolt a miniszterelnök búcsúszavaira:

– Valóban nem tudom, hogy mit szóljak ebben az ünnepélyes és nehéz órában, amidőn a gondviselés úgy akarta, hogy egy viszontagsággal teljes és hosszú politikai pálya kicsúcsosodjék abban a misszióban, amelyet most elvállalom kell, amelyet éppen azért nem utasíthattam vissza, mert nehéz, csakúgy, mint ahogy a katonának nem szabad visszautasítani egy küldetést azért, mert veszélyes. Istenbe vetett töretlen bizalommal, nemzetünk igazának teljes átérzésével megyünk a mi nehéz feladatunk megoldása elé, és minden attól függ, hogy adatik-e nekünk egyáltalán alkalom arra, hogy azt, ami a lelkünkben lakik, ami nemcsak minket érdekel, hanem – fordult itt a miniszterelnök felé –, igen jól mondtad, Európának jövőjét, az emberi civilizációnak legközelebbi óráját, mindazt megértethessük és átérezthessük. A nemzetnek sorsa nem ennél a békekötésnél fog eldőlni, bármi legyen annak eredménye, az életképességnek bármely feltételétől fozszanak meg minket esetleg igazságtalan intézkedések, aminek korántsem akarom bizonyos bekövetkezését előre jósolni, de amelyeknek gondolatával számolnunk kell, egytől nem foszthatnak meg minket, vagy ezer éven át kipróbált akarattól az élethez.

A gróf itt lélegzetvételnymi szünetet tartott:

– Azt tudom, hogy nemcsak a kormánynak, hanem minden magyar embernek a szíve velünk van, és kísér bennünket utunkon. Azt is tudom, hogy nemcsak a magyar érdekeket, hanem az emberiség érdekeit is megvédjük. Ha ezt nem sikerül megértetnünk, nem minket, nem a magyar nemzetet fogja ezért érne a gáncs, és nem a magyar nemzetet fogja majd az igazságos Isten megbosszulni. Még egyszer köszönöm a szíves bizalmat és jóindulatot, amellyel útnak eresztenek bennünket.

A küldöttség tagjai ezután beszálltak a vonatba, mely lassan elindult. 1920. január 7-én érkeztek Neuilly-be, ahol a Madridi Kastélyban szállásolták el őket szigorú őrizet alatt. Egyedül Apponyi Albertnek engedték meg korára tekintettel, hogy egy rendőrfelügyelő kíséretében egészségügyi sétát tehessen. A 74 éves gróf csak járt fel s alá a parkban, a januári hideg levegő csillapította lelkének háborgását. Elmondandó beszédének ívét rajzolta fel elméjében, s úgy szorult össze a szíve, ahogy lehetséges, hogy a térképen Magyarország. S már tudta. Beszédének magva lesz, hogy Magyarország történelmi egységét nem lehet szétrombolni. S a magyar nép nem tehető felelőssé a bécsi politikaért.

Képzeteiben az elcsatolt területekről délvidéki, erdélyi, felvidéki menekültek ezrei jelentek meg, s ettől a víziótól olyan elemi erővel uralkodott el rajta a szorongás, hogy percekre mozdulatlaná dermedt, szíve hevesen zakatolt, s ekkor Istenhez fordult, de az imák, melyeket a jezsuitáktól tanult, nem bújtak elő emlékezetének tárházából. Csupán néhány költői szó, melyeknek mélységes mélyeit próbálta mind erőteljesebben maga elé vetíteni:

– Hazádnak... rendületlenül... légy híve... ó, magyar...

A francia rendőrfelügyelő aggódó tekintettel figyelte a grófot, aki csak szavakat mormolt:

– Áldjon... vagy verjen... sors keze... itt élned... s halnod kell...

Szorongásánál erősebbek voltak a szavak. Lelkének hullámai, félelmének haragvó viharai csendesedtek el így a gróf szívében.

Péntek volt, és délután, amikor Clemenceau a legfelsőbb tanácsülést megnyitotta, s azonnal Apponyi Albertnek adta át a szót.

Apponyi fölemelkedett helyéről, állva maradt, s mint aki minden nyelven beszél: előbb franciául, majd angolul, végül olaszul beszélt, bámulatra méltó, egyforma könnyedséggel.

Érvei nem voltak ügyetlenek, beszéde nagy hatást váltott ki.

Ám Magyarország sorsa ekkorra már eldöntetett.

A szállítók befejezték a berakodást, és indulnunk kellett. Eltettem az Apponyi képet, hogy majd Pesten az emlékek között megőrizzem. Beszálltam a teherautóba, és elindultunk. Apám mosolyogva integetett.

Látom őt még valaha?

Fájó lelkemet a közelgő utazás Bali szigetére valamenynyire csillapította.

12.

Bali, 2000. augusztus 2. szerda 10.00

Bali szigetén a szálloda kertje a mitológiai idők aranykorát eleveníti fel bennem. A hely szelleme a messzi gyermekkor boldog és gondtalan légkörét árasztja.

A tettek, az élet elmúlik s csak emlékek maradnak?

Sétálunk reggeli után a kertben. Több helyen is lótuszok pompáznak. A lótusz a teremtő erő szimbóluma: öl, mint az élet születésének helye. Termékenység, felvirágzás, utódok, hosszú élet, egészség, életerő, dicsőség is. Az ókori Egyiptomban fennmaradt ábrázolásokon Hórusz isten látható a lótusz virágán. Ízisznek, Ozirisznek trónul szolgált, s így a királyi hatalom jelképévé vált.

Reggeli után kellemes a séta. Ha tele van az ember gymra, a feje is vidám. Létráról Ganesha szobrát öltöztetik. Apámnak mennyi létrája volt!... A létra olyan jelkép, mely összekapcsolja a mennyországot és az alvilágot, az istenek, az emberek s a holtak vagy gonosz szellemek, démoni erők, természetfeletti tulajdonságú állatok világát. A létra megteremti a feltételeket, hogy a világok kapcsolatba kerüljenek egymással: Jákob létráján föl- s lejárnak az angyalok. A létra fokai megadhatják az istenek rangsorát is. A létra megfelelője a lépcső: az ókori egyiptomi piramisok, amelyeknek lépcsőfokai számos kutató szerint azt szolgálták, hogy a holtak feljussanak az égbe.

Egészséges és tiszta itt a levegő. Hiszen az a világegyetem alapeleme, akárcsak a tűz, a levegő is a könnyű, szellemi férfiprincípiummal kapcsolatos, ellentétben a földdel és a vízzel, amelyek többnyire a nehéz, materiális, női princípiumhoz kötődnek. Az óegyiptomi mitológiában Su, a levegő istene szüli az eget és a földet. A hindu mitológiában Brahma kilégzése a világ teremtését, belégzése az elpusztulását jelenti.

Balin a gyerekek sárkányt eregetnek. Az égbolt tele van velük. Az egyik sas, olyan, mint az égi erő, a tűz és a halhatatlanság jelképe. A sas istenné emelt állat, az istenek jelképe és küldötte számos nép hitvilágában az egész világon. Az antik Görögországban Zeusznak volt a szimbóluma, Rómában Jupitert jelképezte.

Gyönyörűek a rózsák. Indiaiak körében elterjedt, hogy amikor Brahma a virágokról vitatkozott Visnuval, eleinte a lótuszt tette az első helyre, de amikor Visnu egy rózsát mutatott neki, beismerte tévedését, s ezzel Visnué lett a diadal. Az antikvitás az örömet kapcsolta a rózsához, később a titokzatosságot, hallgatást, s ugyanakkor a szerelmet is. A rózsa a szépség és a szerelem istennőjének szimbóluma is

lehet. Az ókori Rómában főleg Venus virága volt; számos változat szerint Venus könnyéből született meg a rózsza.

Kakas szól a szomszédból. Későn ébred, de mintha a gyermekkor hangjai szólalnának meg. A kakas számos mesében kapcsolatban áll a Nappal, a Napnak, a fénynek a hírnöke, kukorékolásával a tisztátalan lelkeket elkergeti és istenek: Apollón, Mars szent madara is. Bácsalmáson ha kakasszóra ébredtem fel, szobám ablakából néztem az eget, mely a világegyetem lelke: meleget, nedvességet ad, aktív teremtő erő, a javaknak és életnek forrása, ha megnyílnak az ég csatornái. Az ég az istenek lakóhelye – úgy tekintetem föl. Sokszor maga az ég is egy palota: a templom és a palota a földre lehozott égi világ. A lepel az ég tárgyi formáját adja: a pompeji színházban Tacitus szerint egyszer aranycsillagokkal díszített bíbor leplet feszítettek ki a nézők feje fölé, hogy védjék őket a tűző naptól. A lepelszerű ég utánzata mindenfajta baldachin és sátor, a viseletben pedig a köpeny, a talár vagy palást. A kis szoba ablakából néztem a kozmoszt, a szervezett világmindenséget. Platónnak igaza volt: „minden létezők között a legszebb”. Az ember elé is példaképként állította, aki ugyanolyan modell szerint formálódik.

Gyerekszobám ablakából néztem a holdat. Litván meséből tudtam a Nap és a Hold égi menyegzőjéről, s a történet szerint a Hold a Hajnalcsillaggal, ott tündöklött az égen, megcsalta a Napot, a feldühödött Perkunas azonban karjával széthasította a Holdat. Ez a magyarázat a Hold fogyására. A mesékben a Hold mindig kapcsolatban van a Nappal. Az ókori Egyiptomban Tefnut holdistennő s a fivére, Su, a Nap úgy is összetartoznak, mint a bal és a jobb szem. De a Hold és a Nap ellentéte is gyakran megfigyelhető. A kínai hagyományban a Holdat és a Napot más-más két poláris erővel hozták összefüggésbe: a Napot a világos, meleg jang

erővel, a férfiúi, pozitív és aktív princípiummal, a Holdat pedig a női, passzív, sötét, hideg jin erővel.

Madáretetőnkhez járt egy holló. A holdfényben is láttam e pokolbéli erők megszemélyesítőjét. Ovidius írta, hogy Apollón a hollótól tudta meg, hogy kedvenc nimfája megcsalta, és fájdalmában változtatta feketévé. Elterjedt, hogy holló jövendölte meg Cicero és mások halálát. A babilóniai Gilgames-eposzban az özönvíz leírásakor Utnapisti bárkájába a holló nem jön vissza, mert szárazföldre lelt. A bibliai Noé a vissza nem térő holló után kiereszti a galambot is, s a jó hírnök olajfalevéllal a csőrében tér vissza.

Leültünk a múltat bennem felidéző kertben.

13.

1962-ben Papp László megszerezte a hivatásos Európa-bajnoki címet. Még az iskolában is a hírrel foglalkoztak. Bátyámék azonban nem figyeltek a tanárra, pedig most orosz óra keretében Fleckenstein tanár úr a bokszbajnokról mesélt. Ahogy az országban, Bácsalmáson is a régi szép időket dicsérték, senki sem volt a korral megelégedve. A tsz-elnökök és az állami gazdaságok igazgatói, akik az egykori intézőkhöz hasonlóan irányítottak akkora egységeket, mint amilyenek főúri birtokok voltak – úgy is viselkedtek, mint elődeik. Született róluk egy dal. Sommer éppen ezt énekelte csendben az osztályban a közelében ülőknek: *„Tsz-elnök ha felül a lovára, / Kivágtat a kukorica táblára, / Összecsapja két kezét, / Azt a mocskos két kezét: / Dolgozzatok az anyátok szentségit!”*

Sommer körül kitört a röhögés.

– Ki pofázik, amikor a tanár beszél? – kérdezte Fleckenstein. – Csincsák, Csovcsics, Chupich, Lapid, Prikidánovics, Sommer! Álljatok fel!

Legszívesebben még röhögtek volna tovább, de kénytelenek voltak, ha nem is teljes sikerrel, arcvonásaikat rendezni. De nem válaszoltak. Fleckenstein elment mellettük, váratlanul megfordult, és Sommernek egy hatalmas pofont adott.

– A tények beszélnek! Te dumáltál – mondta, és leültette a fiúkat. Sommer arcán látszott a pofon helye, és fájdalmában bevizelt. Bátyámnak súgta:

– Örüljenek, akik jó családban születtek! – s ezzel arra célzott, hogy Fleckenstein apai nagyanyánk távoli rokona volt. Persze ettől még nem lettünk védettek.

Az iskolákban megengedett volt a testi fenyegetés. Tanító nénim, Kamarás Margit rendszeresen járt anyámhoz vendégségbe, mégis, amikor egyszer elkéstem az egyik óráról: akkora körmösöket adott pálcájával, hogy csillagokat láttam.

Medgyessy és Varga tisztelendő urak a katolikus plébániáról, sokszor meglátogattak minket, és otthon foglalkoztak velünk. Még furulyázni is tanultunk. Azt szerették volna, hogy a bátyám papi pályára lépjen.

– Majd ha te apáca leszel, akkor!... Nem mindenki szent, aki a templom küszöbét koptatja – mondta nekem.

Szerettük a kötetlen órákat. A két káplán soha nem fenyegetett meg bennünket. Megértették velünk, hogy a tanulás gyökerei keserűek, gyümölcsei azonban édesek. „Mindennek úrnője és királynője: az értelem” – mondták.

Bátyám harmonikán játszott, én Tili nénihez jártam zongoraórákra.

Apám sokszor említette, hogy aki Szibériában valamilyen hangszert meg tudott szólaltatni: annak jobb dolga volt. S nekünk jobb jövőt akart. Templomba jártunk, latinul ministráltunk, az iskolában németül tanultunk.

– Ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy – mondta anyám, s gyakran emlegette, hogy majd Bácsalmásról olyan messzire kell menni, amilyenre sikerül.

A bácsalmási katolikus templom freskói jelentették az első útikalandokat a világba. És gyönyörködni lehetett bennük!... Láttam, hogy az őskáosz legfontosabb jellegzetessége, hogy betölti az anyaöl szerepét, amelyből megszületik a világ, hogy van benne bizonyos energia, amely valaminek a megszületéséhez vezet. A legrégebb a sumer és az ókori egyiptomi elképzelés. Utóbbi szerint az őskáoszt jellemzi a létezők hiánya, s hogy nincs sem ég, sem föld, sem teremtett világ. A Piramisszövegek szerint erre az őskáosza azonban nem jellemző a rendezetlenség és félelmetesség. A bibliai hagyomány szerint a végtelen világűr nem valami öröktől fogva való, abszolút és kezdetektől önálló, hanem olyasvalami, amit a Teremtő hozott létre. A kínai mitológiában az őskáosz az a hely, ahol megszületik a kezdet, amelynek fejlődése végső soron elvezet a világmindenség kialakulásához. A világkatasztrófák – özönvíz – leírásai arra utalnak, hogy az őskáosz nincs teljesen kiiktatva: csupán háttérbe szorult. A földön visszamaradt őskáosz nyomait jelzi a sötétség, éjszaka szülte rettegés és félelem. Az őskáosz fogalom is: az ősröbbanás elnevezése is belőle keletkezhetett. A templom festményein mindezt meg is nézhetem. De a születés misztériumát is. A nő szülőképeségének eszméje és a születés gondolata a legősibb koroktól fogva szorosan összekapcsolódott általában a termékenységnek, s szűkebben a föld termőerejének gondolatával. A születéssel függ össze az a felfogás is, amely szerint sem-

milyen élőlény nem hal meg, csak időlegesen elhagyja ezt a világot, hogy majd ismételten megszülessék és újra megjelenjenek ezen a világon. A csodás születések az istenek, hősök és királyok előjogává válik egészen Jézus Krisztus csodás születéséig, mely a freskók egyikén mindig bámulatra méltó. Kifejlődött a reinkarnáció eszméje is, mely ismételt születés, emberi külsővel, legalábbis részben megőrizve előző születések emlékét. Halál után a lélek átvándorol egy másik születő lénybe, a folyamatot személytelen erő – karma – irányítja. Az emberek is, az istenek is részei a „végtelen újjászületések” láncolatának, a szanszárának.

Az egyik képről mindig nézett rám a szem, mely mágikus erővel kapcsolatos szimbólum, aminek segítségével az istenség a látás képességével rendelkezik, anélkül, hogy látnák őt. A mesék hősei sokszor félszeműek, máskor a szemet gyakran vizet – könnyeket – fakasztó forrásként képzelik el.

Sok kereszt volt látható a képeken. A kereszt az egyik legelterjedtebb szimbólum. Gyakran szerepel az ember vagy emberalakú istenség modelljeként, mintha a kereszt széttárt karú emberre emlékeztetne. Ugyankor kapcsolódik a kínszenvedés és a halál képzetéhez is, elsősorban mert kivégzési eszköz: a szenvedések, kínok és rettenet eszköze. Ugyanakkor Kínában, Indiában, Skandináviában a kereszt az ég jele, a babiloniaknál, az egyiptomiaknál, főnóciáknál a tűz csiholására szolgáló két fadarabból összetett kereszt a jövő élet jelképe, Asszíriában, az antik Britanniában a kereszt a teremtőerő és az örökkévalóság emblémája.

A gyermek Jézus ábrázolásai különösen megragadtak. A gyermek témája szorosan összefügg a csodálatos fogantatás vagy csodálatos születés motívumával. A gyermek kitevésének, magára hagyásának motívuma nagy jelentő-

ségű az ókori világ elképzelésében. Az ilyen gyermeket gyakran elrejtik, kiteszik a folyóra, titokban nevelik vagy különösen megedzik.

A freskókon a bárány gyakran szerepelt, mint áldozati állat, rendszerint mint tiszta, a napnak, a tűznek szánt áldozat – s megfordítva: a fekete bárány az alvilág isteneinek, gonosz szellemeknek engesztelésül szánt áldozat. A juhászat egyes antik állattenyésztő népeknél nagy szerepet játszott, a bárányok pedig a szertartásokban. A Bibliában sokszor szerepel áldozati állatként: leölik és elégetik. Az ókori Egyiptomban számos templomhoz a gazdasági hasznosításból kivont szent bárányok tartoztak. Áldozati levágásukra felnőttkorukban került sor; bebalzsamozták és ünneppélyesen eltemették őket.

Az első ember alakja is mindig nézett rám. A felfogás arra épült, hogy a világmindenség az első ember testrészeiből jött létre. Találkozhatunk olyan szövegekkel is, melyek szerint az első ember egyes testrészei jönnek létre a világmindenség megfelelő elemeiből, mégis gyakoribb, hogy az eredeti, a kiindulóanyagot az emberi test jelenti, s a világmindenség a másodlagos, a belőle megalkotott. Az ősi Iránban is egynék fogták fel az első ember testrészeit és a világ alkotóelemeit: húsa, csontja a földet, vére a vizeket, haja a növényeket, pillantása a tüzet, lélegzete a szelet adta. Ádám a freskón hatalmas termetű ember: a teremtés pillanatában teste a földtől az égig ér. Isten, látván, hogy félnek tőle az angyalok: összezsugorítja Ádámot. Rabbinikus legenda szerint Ádám eredetileg kettős arculatú volt: később isten megfelezte őt, s megteremtette belőle Évát. Az egyik változat szerint fejéhez a földet Jeruzsálemből, testéhez Babilonból, egyéb testrészeihez más országokból vette. Az ősi egyiptomi hagyományban az első ember Ptah isten, az ő testrészeinek képzelték a kozmosz egyes elemeire fel-

ügyelő isteneket. A kínai hagyományban Pan-Ku az első ember, az ősatya, akinek testrészeiből létrejön a világ.

Játékokban, és magatartásban bátyámat és játszótársainkat követtem.

A nagyobb rossz elkerülése végett a kisebbet választjuk – mondta a nagypapa, s hogy ne tudjunk a szomszéd Pepás galambjaira lövöldözni, elkobozta a csúzlíkat.

– De hát mit ér Dávid parittyá nélkül! – fakadt ki Péter – Pepás seperjen a saját háza előtt!

Nagyapánk hajlíthatatlan volt. Íjakat és nyílvevőket kellett tehát készítenünk. Varga tisztelendő úr meg is jegyezte: „A sagittis Hungarorum libera nos domine!” A magyarok nyilaitól ments meg Uram, minket! A könyörgést a honfoglalás korában foglalták bele a Mindenszentek litániájába Svájcban és Bajorországban. Az íjban volt valami titokzatos is. Mert az íj a szerelem isteneinek eszköze. A görög Erosz, az indiai Káma nyilával lövi meg áldozatát, s ezzel szerelmet, vágyat ébreszt benne. A görög Apollón, az indiai Indra gyógyító istenek nyilukkal gyógyítják a betegségeket. A középkori Európában a járványok idején elkészítették Szent Sebestyén nyilát.

Szokás volt, hogy a teheneket gulyás terelte a házaktól a legelőre, és a gulyásbojtártól kancsukát és trombitát vetünk. A trombita artikulátlanul szólt, a kancsuka végén a rafiafonás fülsüketítően csattogott.

– Flagellum Dei! Isten ostora! – csapta össze a kezét Medgyessy tisztelendő úr.

Attila hun királyt emlegették így.

Pepás nem mert szólni semmit.

Neveltetésünk fontos része volt, hogy a nyarak nagy részét Vácott töltöttük Júlia néninél, hogy jómodort, illetve tanuljunk. A dunai hajók, a halászok, a víz közelében a világ került közelebb hozzánk. Júlia néni kertjében sok volt

a fagyöngy, az örökzöld növény egyes fák ágain, melyek az élet jelképei. Használatuk széleskörben elterjedt a varázslásokban és a népi gyógyításban. Vergilius az Aeneisben elmondja, hogyan szerzi meg Sibylla tanácsára Aeneas az aranyos lombú gallyat, aranyágot, a fagyöngy hajtását, s adja áldozatul Proserpinának, majd jut el a föld alatti birodalomba, hogy atyjával találkozzék.

Vácott az ódon templomok, kis utcák és a Dóm mindennapi sétáink helyszíne volt. Júlia néni gyermekeit elvesztette a háború után, s bennünk találta meg örömét. Házassága gyermek nélkül olyan lehetett, mint a nappal napsütés nélkül. Legszebb ruháinkba öltöztetett bennünket, úgy vélekedett, hogy az emberek öltözetük szerint becsülik meg az embereket. Boldog volt, ha a kedvünkben járhatott. Vallotta, hogy a takarékoság nagy tőkét jelent, de ha ott voltunk reggelire friss kiflit, zsemlet tett mindig az asztalra, jósága és szeretete kimeríthetetlennek bizonyult.

Hazatérésünk öröm volt mégis mindig. Nemkülönb a játszópajtásoknak, akik karneváli hangulatban fogadtak minket. Pedig még nem jött el az ideje a tél temetésének, a kikísérésének ünnepe. A karnevál elnevezése is valószínűleg annak a kultikus járműnek, kerek hajónak, carrus-navalisnak a nevéből ered – mondta Medgyessy tisztelendő úr – amelyet Marduk, Babilon főistene, Dionüszosz és mások ősi misztériumai alkalmával használtak.

Sötétedéskor töklámpásokkal vártak bennünket a barátaink, bújócskázni kezdtünk, s úgy néztünk ki, mint a mohácsi busójáráson a télt temető bunyevácok. Aztán a templomban passiójátékokat tanultunk be, hogy majd ha eljön az ideje, elő is adjuk őket. Játék közben ismerhettük meg legjobban egymás tulajdonságait. Fekete Dezső könyvtárhoz is el lehetett menni, és diafilmekről meséket vetített nekünk. Muraközi lovak húzta nagy szekerekkel szállították

a szódát, a jeget, mindig nyílt alkalom a lovaglásra, s még köszönni sem kellett olyan választékosan. Bár anyánk minden alkalommal megjegyezte:

– Nem ...lomm, hanem „kezét csókolom!” a köszönés, fiúk!...

Ehhez fogható élményeket Vác nem tartogatott a számunkra.

14.

Bányász Kálmán szamarával Bácsalmás színfoltja volt. A szamár húzta a szekeret az utcán, gazdája pedig ragyogó arccal mutogatott a számárra:

– Több esze van, mint Kádár Jánosnak!

Bányász Kálmánt megjegyzéséért senki nem vonta felelősségre. Elítélte volna bárki is az 1956-os forradalom megtorlását és a kivégzéseket, melynek még a tizennyolc éves Mansfeld Péter is áldozatául esett?

A szamár mitológiai alakja már az egyiptomi ábrázolásokon is megjelent. A szamár szent állat, az istenség egyik megjelenési alakja és kultikus tisztelet tárgya volt. József számárra ültetve vezeti Máriát és a gyermek Jézust Egyiptomba. De a szamár az ostobaság, csökönyösség megtestesülése is volt. Ha nem akart mozdulni, Bányász bárhol volt is az utcán, kiabálta:

– Hát nem olyan, mint Kádár János?!

– Elviszik egyszer, ha így beszél!

– A villámok a legmagasabb csúcsokba vágják bele!

– És mi baja van magának a Kádárral?

– Eladta a lelkünket Moszkvának... Még ez a szamár is tudja, hogy fiúnak, asszonynak, testvérnek, barátinak magad felett ne adj hatalmat, míg csak élsz, vagyonodat ne add oda egyiknek se, nehogy majd neked kelljen tőlük kérned.

A szamár a buddhizmusban az aszkézist, megalázkodást jelképezi, a régi zsidóknál a békét és a megváltást. Az ősi zsidó hagyományban a bírák, királyok, próféták szent állata volt. Szamárbőrből font korbáccsal büntették ítélet alapján a vétkeket.

A kínai mesékben a szamár az istenek hátasállata volt. Bányászét is ilyennek láttam.

Grünfelder József alakja színfoltta vált Bácsalmáson.

– Leszek én még úr! – mondta köszönés helyett rozoga szekerén ülve.

Jobb napokat látott gebéjébe a lélek már csak hálni járt. A féktelen harag elveszi az ember eszét? Vagy minél többje van az embernek, annál többre áhítozik?

– Jól van, Leszek Úr?! – kérdezte tőle egyszer valaki, és aztán már mindenki Leszek úrnak szólította.

– Jól!... Sőt... pláne... megyek húsért! – s válasza a beszolgáltatások korszakától a derűtség forrásává vált a faluban.

Félelmet keltett viszont Marosi Gyula szobafestő viselkedése, aki mindig részeg volt, ennek ellenére mégis mindig kerékpárral közlekedett. Köszönésével Szálasi Ferencet utánozta.

Az ember elméjét beszédéből lehet megismerni?

– Kitartás! – A kezét azonban nem emelte a magasba, mert érezte, hogy leesne a bicikliről.

1963-at írtunk, a rádió közölte, hogy Aporliget bekapcsolásával véget ért a falvak villamosítása. De hogy mi a jólét, azt az amerikai rokonoktól kapott fényképeken láthat-

tuk. Autók, hűtőszekrények, yacht és számunkra elképzelhetetlen életszínvonal.

Apám szibériai fogolytársai évek óta nem adtak életjelet magukról. Lonka levele viszont melengette a szívünket: „Bélát szabadon engedték! Istennek legyen hála! Dolgozni fog. Cato is öreg korában tanult meg görögül. A kis fájdalmak beszédesek... – írta Lonka – ...a nagy fájdalmak némák maradnak. A szerelemben mindig küzd egymással a szenvedés és az öröm”, – olvasta anyám könnyes szemmel a levelet. Mári néninek is megmutatta. Walter Mária anyámnak segített a háztartásban. Rózsa lánya két gyermeket nevelt egyedül, kaptak segítséget Németországba kitelepített rokonaiktól, de szükségük volt a pénzre. Mári néni nem sokat beszélt, igaz magyarul csak néhány szót tudott, de annál szorgalmasabb volt. Mosott, takarított, még szappant is főzött.

– Ánti hoty fáty? – kérdezte apámtól. Tudta, hogy apám sokat dolgozik, de azt nem, mennyi támadás éri, amiért titokban maszekol, és ráadásul cselédet is tart.

Udvardy Sándort is kiengedték a börtönből. Bácsalmáson a kertjében működött strandot, ahol egykor sportrendezvényeket tartottak, benőtte a nád, a partról fűzfák ágai hajoltak a vízbe, de a medence vize élt. A bácsalmási kígyós patak vérkeringése táplálta, a kis patakot a grófi parkban egy híd ívelte át. A hidat most olyannak látom, mint a szívárványt, mely mint egy égi híd a földet az éggel kötötte össze. Halat is lehetett fogni a kicsi tóból. Kabai bácsit, a Bácsalmáson élő naiv festőt gyakran láttuk itt horgászni. Szüksége volt élelemre. Apám nagyra értékelte képességeit, több képet is vett tőle, és szalonnával, kolbászsal fizetett. A csendéletek, a tájképek a nappali szobában lógtak a falon. Az egyikén horgász ül a csónakban, körötte az őszi táj, zongorázás közben a képet néztem, s elhatároz-

tam, hogy tutajt építünk, és horgászni megyünk Udvardyhoz. A szomszédból Haug Jóska bácsi fia Jancsi, és unokatestvére, Szántó Gyuri vettek részt a kalandban. A tutaj állta a vizet, de néhányszor majdnem fölborultunk. Jancsi remegett a félelemtől, de Gyuri nyugodt maradt.

– A papa elvitt Egyiptomba – mesélte. 1956. után Franciaországba menekült édesapját most látta először. – Álltunk a Vörös-tenger partján, a víz szétnyílt, és sétáltunk a mélyben – mondta. Hittem neki, mert az édesapjával most lehetett először együtt. De aztán Gyuri olyan szomorú lett. Az sem vigasztalta, hogy jókora hal akadt a horgunkra.

– Legyél költő, Gyuri! – mondtam neki.

– Miért?

– Ha a költőt valami bántja, versben fejezi ki magát.

Nem felelt. Néztük a halat, mely mintha az alsó világnak, a holtak birodalmának megtestesítője lett volna. Jónás bibliai történetéből ismertük, hogy egy cethal gyomrában élte át a halál és a feltámadás élményét. A Bibliából pedig tudtuk, hogy a halat a Messiás kapta meg, s osztozott rajta az igazakkal, amikor beköszöntött a világvége. Az ókori egyiptomi sírokban is vannak halábrázolások. Kínában a hal az újjászületést jelképezi. A kora keresztény hagyomány Jézus Krisztust halnak mondja. Fennmaradt ilyen ábrázolása a katakombák művészetében. A görög ikhtész, hal szót rövidítésnek fogták fel, amelynek jelentése Jézus Krisztus, Isten fia, Megváltó. Máté evangéliuma szerint Jézus megígérte az apostoloknak, hogy emberek halászává teszi őket. A hal a hitnek, a tisztaságnak a jelképe is. Visszadobtuk hát a vízbe, és hazamentünk.

Az iskolában valahogy nehezen boldogultam az égtájak megtanulásával.

Pedig fújtam a mondókát: „*Elöttem van Észak / Há-
tam mögött Dél / Balra a Nap nyugszik / Jobbra pedig
kél.*”

– Küzdelem nélkül nincs győzelem – mondta anyám. És megértette velem, hogy a mondóka csak akkor igaz, ha Észak felé fordulok.

Környezetismeret órának is beillő volt az iskolai kirán-
dulás a terézalmi erdőbe, ahol árvalányhajat szedtünk. A
mesék erdeje ez, mely az állatvilággal van kapcsolatban, és
az emberrel ellenségesen szemben álló erők fő tartózkodási
helye. Óceániai mesékben az erdőn túl fekszik a Nap birod-
alma. Ovidius és Vergilius említi, hogy Hadész föld alatti
birodalmának kapuját járhatatlan és háborítatlan erdő veszi
körül. A mesék hőse igyekszik ártalmatlanná tenni az erdő
őrét. A Gilgames és a halhatatlanok hegye sumer epikus
énekekben Gilgames városának ötven polgára és hét szörnye-
teg dalia kíséretében nagy nehezen elvergődik a cédruser-
dőhöz, kivágja a cédrusokat, s csodás erejű társainak segít-
ségével elpusztítja a cédrusok urát, őrzőjét. Sokszor a cso-
dás módon született gyermeket nevelésre az erdőbe küldik.

Az erdő maga a természet temploma.

15.

A változatosság gyönyörködteti az embert. A zongoraórák
perceit, az iskolában elvesztegetett napokat a nyári vakáció
mennyei szabadsága váltotta fel.

A rádió 1964-ben sokszor világgá kürtölte, hogy évti-
zed után újjáépült a budapesti Erzsébet híd. De azt csak mi
tudtuk, hogy a Bácsalmás közeli tanyaközpont neve: világ

közepe. Biciklitúránk célpontja. A világ közepén állt egy kocsma, és egy terebélyes eperfa. A tanyavilág közepe volt ez, egy centrum, mely jelkép volt, mint a föld köldöke. Akár az ember, akár a világegyetem köldökéről van szó: ugyanazzal a szóval jelölik. Az antik görög felfogásban Delphoi volt a föld köldöke. Sztrabón szerint Delphoiban találkozott az a két sas, amelyeket Zeusz küldött keletről és nyugatról. Emlékéül ennek az isten adta szakrális központnak, a delphoi templom közepén felállítottak egy márványgömböt, két oldalán egy-egy aransással.

Bácsalmáson a világ közepét pipacstenger vette körül. Letettük a bicikliket és úgy futottuk a virágok közé, mintha a hullámzó tengerbe rohannánk. Lepkék serege röpdösött körülöttünk. Volt, aki úgy vélekedett, hogy az emberi lélek képes pillangóvá változni.

Öten voltunk: Ferter Dupi, Ferter Jancsi, Bokor Béci, bátyám és én. A mák és a pipacs az alváshoz és a halálhoz kapcsolódik. Mi meg itt szaladgálunk? A görög istenek világában Hüpnosz, az alvás istene – Tanathosznak, a halál istenének ikertestvére – az alvilágban lakozik, s mákkal altat el mindenkit, s ringat édes nyugalomba. A római mitológiában Ceres nem leli nyugtát, az istenek ekkor úgy rendezik, hogy léptei nyomán mákvirág fakad, Ceres összeszedi a virágot, egész csokorra valót, s végre elalszik.

Az árok szélén bádogra festett Krisztus magasodott. A pipacs ugyanis a kiontott vér szimbóluma is. A keresztények felfogása volt, hogy a keresztre feszített Krisztus véréből sarjadt ki a pipacs.

Nagyokat neveltünk. Dupi a földből mandragórát húzott ki.

– Nő legyen vagy fiú?

– Nő – feleltük. A mandragóra vagy nadragulya megkülönböztetett szerepét az magyarázza, hogy ez a növény

bizonyos altató és élénkítő tulajdonságokkal rendelkezik, gyökere pedig hasonló az ember alsótestéhez. Dupi rendelkezésre zsebkésével meg is jelölte a megfelelő testrészt. A mandragórát Püthagorasz ember formájú növénynek nevezte. A régi füveskönyvek illusztrációi férfi- vagy nőalaknak rajzolják, amelynek fejből levelek nőnek ki, lábánál néha leláncolt vagy lelkét kilehelő kutya fekszik. Mélyen élt az a hit, hogy a mandragórának ajzóereje van, s szerepet játszik a fogamzásban. A hiedelem a középkorban valószínű iparágat hozott létre.

Hazafelé indultunk. Az út mentén korai ültetésű csemege kukoricatáblák mellett haladtunk el.

– Szedjünk! – javasolta Jancsi.

– Miért ne? – s megálltunk. A rossz megjavítói soha nem voltunk. Elindultunk a kukoricatáblában, és törtük a legszebb csöveket.

– Most elkaptalak! Tolvaj! – hallottuk a kiáltást.

– Segítség! – jajveszékelt Bokor Béci. Nem hagyhattuk egyedül, elindultunk a hang irányába. Elkapta a csósz, és Bécit már a csószkunyhóig vezette.

– A tapasztalat sok mindenre megtanított már! – mondta a csósz.

– Mire, bátyám? – kérdezte Dupi.

– Hogy ebben az országban mindenki lop.

Igaza volt. Lopott a tsz-tag, a munkás, a hivatalnok...

– Anyámtól tudom, hogy Kádár elvtárs is megmondta, hogy ez nem baj, mert minden az országban marad – mondta Dupi.

– Okos asszony lehet a te anyád.

Dupi úgy érezte, hogy a csósz megenyhült, és meg kell próbálni alkudozni.

– Bátyám, engedjen el minket!

– Nem a szekér húzza az ökröt!

– És mi lennénk a szekér? – kérdezte Dupi. Alig bírtuk röhögés nélkül. Csak arcunk el ne áruljon bennünket!

– A kárt meg kell téríteni!

– És mennyi lenne az?

– Két forint – nézett végig rajtunk a csász. A földön a pénz a legnagyobb uralkodó. De a csász tévedett, mert amennyit kinézett belőlünk, annyi se volt nálunk.

– Visszahozzuk magának, most nincs pénzünk – felelte Ferter Jancsi. Mintha máskor lett volna. Édesapjuk meghalt, öten voltak testvérek, ha édesanyja hazavitt két kiló kenyeret, az percek alatt el is fogyott. Zsírral vagy csak cukorral.

– Miért bízzak meg bennetek? – kérdezte a csász. Mellette kecskéje mekegett.

Az állat úgy jelenik meg előttem, mint a kecskebak a hagyományokban, mint a páratlan szexualitás, alantas formában a kéjvágy, és a termékenység megfelelője.

Pán, a görög mitológiában a nyájak, erdők és mezők istene: kecskelábú, kecskeszarvú, testét szőr borítja. Szatírokkal és szirénekkal együtt a Dionüszoszt körülvevő termékenységdémonok csapatához tartozik. Szerelmi szenvedélytől fűtve egyre üldözi a nimfákat: egyikük félelmében nádszállá változott, amelyből Pán sípot faragott.

Ha most egy csodasípot megfújhatnánk, s menekülhetnénk!

– Itt az igazolványom! – oldotta meg a helyzetet Bokor Béci. Fényképes úttörőigazolványát adta oda – s úgy állt ott, mint szikla a tengerben. – Igazolom magam, és ha elhozzuk a pénzt, visszaadja.

– Rendben – felelte a csász.

A kukoricát megtarthattuk, és már az országúton tekerünk, amikor röhögni mertünk.

Bokor Béci nagykorúsága első napján útlevet kért, és meg sem állt Kanadáig. Lehet, azért kapott politikai menedékjogot, mert már az úttörőigazolványát is eladta?

Sokszor játszottunk nagyapapáék hatalmas házában. Az udvaron emelkedőre toltuk a szekeret, ami visszafelé gyorsan gurult, és mi ráugrottunk. Egyszer a kerék alá kerültem, és a szekér átment a combomon. Nem tört el a lábam, csak kék-zöld folt éktelenkedett rajta, fáj egy kicsit, és csak heverészve nézhettem a fiúkat, akik folytathatták a játékot. A mesék világát idézi a kerék és a kocsi is! Eszembe jut Illés próféta szekere, napkocsit említ az egyiptomi Ehnaton fáraó himnusza. A Biblia mondja, hogy Józsué király a bálványimádók elleni harcban „a Nap szekerét tűzbe vetette, és elégette”. A szekérnek elképzelt Nagy Medve (Göncölszekér) ismeretes volt már az ókori Mezopotámiában, az antik görögöknél, az ókori Kínában is. Ha a fájdalomra gondolok, a kerékre se haragudtam. A kerék, a karika, a kör az egység jelképrendszereként él bennem, mely a végtelenség és befejezettség, a legmagasabb rendű tökéletesség gondolatát fejezi ki. A Nap naponkénti és éves keringése az idő ciklikus voltát összekapcsolja a ciklikus térrel. Főistenként sok népnél a Nap szerepel, amelyet mind alakja után, mind pedig napi és éves mozgásának jellege alapján a kör jelképez.

Néhány napot pihennem kellett. Heverésztem a szőlőlugasra néző verandán, és figyelemmel kísértem nagyapapáék kártyajátékát.

– Lóról számárra jutottunk! – mondta nagyapám. De most mégsem a múltat, a régi szokásokat, életmódot emlegette, hanem inkább osztott. A „rosszabb helyzetbe kerülünk, mint valaha” megjegyzést azért mégis megeresztette.

– Fején találd a szeget! – felelte Czinege Dezső. De ebben az is benne volt, hogy jó lapokat kapott. Újra játszott

tak. Halmokban hevert előttük a sok fillér és forint. Ha elfogyott a bor, lebecsegttem a pincébe, lopótökkel szívtam valamelyik hordóból a bort, kancsóba csorgattam, és felvittem a verandára. Töltöttem, és ezután söpörték a pénzt a zsebembe.

– Vigyázz a lábadra, Ernő! – mondta Dezső bácsi.

– Ott jön ki a rosszaság! – nevetett a nagyapám.

– Ebcsonat beforr – tette hozzá Czinege Dezső, és ivott a borból. – Eleven gyereket óvatosságra inteni olyan, mint kenyeret hideg kemencébe tenni! – s még egy marék pénzt söpört a zsebembe.

„Nem is rossz üzlet gyengélkedni! Legközelebb rajtam gurítsátok át a szekeret!” – mondta a bátyám, amikor a pénzt számoltuk, ami elfelezve több volt, mint máskor az egész.

16.

1965-ben hazánkba látogatott Brezsnyev, az SZKP KB első titkára, s az egész országban azt éreztették, hogy a szocialista táboron kívül nincs élet, ha van is élet, az nem az igazi.

A kommunisták elítélték azt, amit nem értettek meg, és nem vették komolyan, hogy a jelent a múltból lehet a legjobban megítélni, s megfeledeztek arról, hogy a magántulajdon, a hit és a hazaszeretet szent dolog. Brezsnyev és Kádár sem szembesült az igazsággal, hogy aki vakmerően nagyra tör, hamarosan azt fájlalhatja, hogy milyen mélyre esett.

Nem mondta el nekik senki.

A Rákóczi úti Általános Iskolában, ahová iskolába jártam, Harczi József tanár úr németóráján éppen Szigfríd feleségének történetét olvasta a német tankör egyik leánytanulója, Schkribanek Teréz. Naplómba fel is jegyeztem, hogy Gudrun Szigurd, Szigfríd felesége germán skandináv hős, aki később férjhez megy Attila hun királyhoz. A hagyomány szerint a feledés italával itatták, mielőtt belegyezett volna az új házasságba. Gudrun hasztalan próbálta visszatartani fivéreit attól, hogy Attilához menjenek, később pedig, amikor Attila oly kegyetlenül bánt velük, bosszút állt a hun királyon: tőle született gyermekeit elemésztette, s a szívükből főtt ételt etette meg Attilával, majd őt magát is megölte, s palotáit azok minden népével felgyújtotta. A német Nibelung-énekekben Nibelungnak nevezik először is annak a kincsnek az eredeti birtoklóját, amelyet később Szigfríd – skandináv Szigurd – szerzett meg. Része volt ennek a kincsnek az az aranygyűrű is, amely varázserejénél fogva meg tudta sokszorozni a kincset, de az átok szerint: aki megszerzi, életével fizet érte. A legendák szerint Szigurd, azaz Szigfríd feleségül veszi Gudrun és testvérbarátságot köt Gunarral és Högnivel. Gunnar megkéri Brünhild kezét, de miután lány esküt tett, hogy csak ahhoz megy férjhez, aki átjut a palotáját körülvevő tűzhegyen, s erre csak Szigurd képes, ezért a próbatétel idejére Szigurd külsőt cserél Gunarral, és keresztültöri magát a tűzhegyen. Három éjszakát tölt Brünhilddel, mérgezett meztelen kardot téve kettejük közé. Mihelyt Gunnar megkötötte a házasságot Brünhilddel, Szigurdnak eszébe jut egymásnak tett esküjük. Egy alkalommal, amikor Gudrun és Brünhild azon vitatkoznak, melyikük férje jobb a másikénál, fény derül a házasság körüli csalásra: Brünhild haragra lobban, s követeli Gunnartól, ölje meg Szigurdot, mint esküszegőt. A be-

csületében sértett asszony bujtogatására Gunnar rászánja magát, hogy megölje Szigurdot.

Tanári kérdésre felelnünk kellett, hogy a Nibelung-legendát Wagner operatrilógiája, a Nibelung gyűrűje: A Rajna kincse, A Walkür, Siegfried, Az istenek alkonya is feldolgozta.

Kopogtak a tanterem ajtaján.

– Herein! – mondta a tanár úr. Zsúnyi néni, a pedellus lépett be. Dolgos asszony volt, az iskolában még kiflit is árult, darabonként negyven fillérért. Gyermekait egyedül tartotta, a kifliárusításért kapott jutalék is hozzájárult Zsúnyi Franciska, Zsúnyi Imre és Zsúnyi Ferenc iskoláztatásához.

– Tanár Úr! A megyétől keresik telefonon!

– Engem? Ugyan ki?!

A tanár úr kiment, mi néhány perc szünetet kaptunk, s megpróbáltunk az udvaron sebesebben futni, mint a szél, de még Attila nyilaihoz képest is lassúnak bizonyultunk. A szünet után a tanár úr mérgesen járkált a padok között:

– Szórakoznak az emberrel! A megyétől telefonálnak! Amikor az iskolánkban nincs is Polgár Ernő nevű tanuló!

– De van! Polgár Ernő én vagyok – mondtam.

– Te?

– Én. Magyarosítottunk.

– Értem – felelte Harczi József. Kétforintos magyar volt ő is, ahogy akkor mondták. Két forint volt akkor ugyanis a magyarosításhoz szükséges okmánybélyeg ára. A Fleckensteinekkal távoli rokonságban álló Haugok voltak az ősei.

Anyám kérését apám megértően támogatta, s beleegyezett a névváltoztatásba. „Nagy magyarok voltak!” – mondta egyszerűen apám, amikor a magyarosítás okáról valaki faggatta. „Gyermekeinknek már magyar nevük le-

gyen!” – tette még hozzá. De mi legyen az új név? Apponyi Ernő leszek? Vagy Forró Ernő?

– Isten ments! Elég volt! A múlt meghalt mindörökre! – mondta anyám. – Név kell, amely mögé lehet bújni!

Azokban a napokban éppen Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című könyvét olvastuk, és nagyokat nevtünk. A *Rossz tanuló felel* című fejezetnél tartottunk: „Pedig a rossz tanuló nagyon jól tudja, hogy nem lehet az jó, amit ő beszél. Hát akkor miért nem szól a tanár? Ez rettenetes. A hangja reszketni kezd. Egyszerre látja, hogy a tanár felemeli a noteszt. Erre elsápad, és szédítő gyorsasággal kezd:

– A másodfokú egyenlet úgy származik az elsőből, hogy végig... Tanár úr kérem, én készültem.

– Polgár Ernő – mondja hangosan a tanár. Mi ez?

Már egy másikat hívtak ki? Óvele végeztek? Mi ez? Álmodik?

– A másodfokú egyenlet... – kezdi újra, fenyegetően.

Polgár Ernő fürgén kijön, és a tábla másik végén már veszi a másik krétát.”

– Ez az! Polgár Ernő! Ez lesz a jó! Nem stréber, nem ő a jó tanuló, nem ő a rossz tanuló. Szépen csendben kimegy, és tud minden. És elbújhat a neve mögé! Elbújhat a kitelepítések elől, a bosszúállások elől!

– Polgár... – ízlelgette apám a nevet – Polgár Antal. Nekem megfelel.

– Polgár Péter én lennék? – kérdezte bátyám. Tudtam, ő inkább a Forrót választaná, s legszívesebben a sutba dobna az iskolatáskát, s nagyapám örökébe lépne. Talán csak sakk-készletéhez ragaszkodna.

– Se föld, se dicsőség, Péter – súgtam neki.

– Lesz. Majd visszaszerzem! – válaszolta. Fanatikus volt világlátésában. De azért megjegyezte:

– Elfogadom, ha ti ezt akarjátok!

Pestre küldtük az okmányokat, s amikor az engedély megérkezett, nekem másnap biológiából a járási forduló után Baján a megyei versenyen kellett dolgozatot írnom, s elfelejtettem a névváltozást bejelenteni, de a dolgozatra, ha már volt, az új nevemet írtam.

– Te nyerted meg, fiam a megyei versenyt – simogatta meg a fejem Harczi József. – A telefonüzenet Polgár Ernőnek szolt. A tanfelügyelő kísér Pestre egy hét múlva. A reggeli vonattal érkezik Bajáról, a peronon fog várni, és integet majd neked. Mondd el a szüleidnek!

Elmondtam. Anyám boldog volt. Megjegyezte: „Sikerült! A név már nem nomen est omen.”

Délután Haug Öcsi mászott át a kerítésünkön, ő sem az utcán közlekedett, és hozta a hírt, hogy törpék vannak a faluban. Lecsuktam a pianínó fedelét, az esemény megtekintése izgalmasabbnak ígérkezett, mint a Monscheinsonátát gyakorolni. A Bácsalmáson született két törpe a hozzánk közeli Árpád Mozgó előtt üldögélt egy padon. Kedvenc helyünk volt a mozi egyébként is, ahová az Éva presszó felől belógni is lehetett. Dáncsó bácsi, a jegyszedő sem szolt érte, mert ismerte szokásunkat. Jegyet mindig vettünk, s ha jó volt a film, akkor néztük meg még egyszer jegy nélkül. Sokan vették már körül a törpéket, Dáncsótól Prikidánovics Jancsi meg is kérdezte:

– Kéri most is a jegyet, Dáncsó?

A jókedvhez elég volt ennyi.

A törpék vándorcirkuszban dolgoztak.

– Jól kerestek? – kérdezte tőlük Dáncsó.

– Igen sokat kértünk, hogy legalább a szükségest megkapjuk.

– Az is valami – morogta Dáncsó.

Úgy bámultuk őket, ahogy vidéki ember először a négert. Törpék!... Aprótermetű mesehősök voltak, akik, mint

az óriások, egész népet alkotnak, hol barlangokban, hol meg az erdőben, vizekben tanyáznak. Lehetnek ember-evők, nőrablók, másrészt viszont elég ártatlan lények, akik ijesztgetnek. Olykor kincseket őriznek vagy éppen mesterségre tanítják az embereket. És a mesebeli gnómok is hasonlóan kis termetű lények, gondoltam Tili néninél, amikor a Holdfény-szonátát kellett játszanom, miközben a törpéket láttam magam előtt. Akik a föld alatt, a hegyekben vagy az erdőben laknak. Sokkal tovább élnek, mint az emberek, drágaköveket és nemesfémeket őriznek a föld mélyén, kiváló mesteremberek, akik varázsgyűrűt és kardot tudnak kovácsolni.

– Most nagyon szépen játszottad, Ernő – mondta Tili néni. – Tökéletesen elvégezni valamit! – tanította. Keze oly finom volt, hogy ha négykezes közben érintette az enyém, valósággal beleremegtem.

Szerelmes voltam, de még nem tudtam mi az?

*

A váci vakációk mindentől elszakítottak. Azon a nyáron nagy családi izgalom szemtanúja lehettem. Évtizedek után először látogatott haza felségével Forró János Amerikából. Nagymama, Júlia néni, Lonka kezében egy-egy szál piros rózsa volt. Levelet is váltottak, hogy erről fogják harminc év után megismerni őket a ferihegyi repülőtéren, amikor kilépnek a váróba. Csillogó Boeing, amerikai charter-gép landolt Ferihegyen. Nagyanyámék szeme már ekkor könnyben úszott. Aztán az érkezési oldalon kiléptek az ajtón.

– Ó az! – kiáltott fel Júlia néni. Virágra nem is volt szükség. Közeledtünk felénk. Tolták a bőröndjeiket, azokon American Airlines címkék és feliratok: Mr. John Forro, Ms. Mary Forro.

– Testvérem! – mondta nagyanyám az ősök szokása szerint, és zokogott. A bátyja állt előtte.

– Testvérem! – reszketett a sírástól Júlia néni. Forró János átölelte őket:

– Testvéreim! – s átkarolta a sírástól megszólalni nem képes húgait. De ő nem sírt. Pedig eszébe jutott az intelem: „Testvérek ne hagyják el egymást!”

Ő lenne hát széki Forró Antal legidősebb fia a Trianon előtti történelmi Felvidékről? Akinek anyám életét köszönhetjük? Aki az Amerikai Egyesült Államok szabad polgáraként kérhette az amerikai nagykövettől az antibiotikum soronkívüli küldését? Akinek volt hitele? Aki aztán csekket küldött, mely többet ért, mint az arany?

Igen. Ő volt. Egy úr, egy magyar úr, aki nagymamáékat ölelte. Most már ő is könnyes szemekkel. Írók műveiben sem találkoztam még a szeretetnek, a ragaszkodásnak ilyen hőfokával, a nemzetségnek, az azonos vérnek ilyen ragaszkodásával. Egy nekem elképzelhetetlenül távoli kor erkölcsé és tisztasága jelent meg előttem. Ahol minden erény alapja a szülők iránti tisztelet volt.

– Mr. John Forro!... Ms. Mary Forro!... – szólt egy földi légiutaskísérő.

Forró János meghallotta és válaszolt:

– Yes, please!... I am John Forro...

– You welcome! Did You arrived from Detroit?

– Igen – felelte magyarul. A légiutaskísérő mosolygott, így még gyönyörűbbnek látszott. S az angol nyelv pedig lenyűgözött. Még ott elhatároztam, hogy beszélni fogom. – Annak, aki a tengeren túlra megy – folytatta Forró János – csak az ég lesz más, kisasszony, de nem a szíve. Szívet, nyelvet nem, csak hazát cseréltem, kisasszony.

A légiutaskísérő ragyogó arccal nézett Forró Jánosra. Előttem pedig világossá vált mindaz, amit modorról, illemről nekem tanítottak.

– Uram, egyeztetni szeretném még egyszer a címet!... Feladott poggyászaikat Vácra kérik küldeni?

– Igen, kisasszony.

– Amint a cargo holnap leszáll, mi azonnal házhoz szállítjuk csomagjaikat.

Az amerikaiak annyi csomaggal és ajándékkal érkeztek, hogy ahhoz egy teherszállító gép is kellett. Azt gondolná az ember, hogy a bőség csömört okoz, és hogy a jólét megváltoztatja az erkölcsöket, legtöbbször rossz irányba. De ők nem változtak.

– Köszönöm, kisasszony. Tudja, örülök, hogy Amerikában mindig hangoztatom, hogy sehol máshol nincsenek olyan szép nők, mint az óhazában.

A légiutaskísérő nevetett, és elbúcsúzott:

– Érezzék jól magukat Magyarországon!

– Mondom én, hogy nem az emberekkel van a baj, hanem mindig a hülyeséggel! A legtöbb bajt az emberek maguk okozzák egymásnak! Ami itt szennyes volt kezdetben, szennyes maradt a végén is – s Lonkához fordult. Kezet csókolt majd megölelte.

– Polgár Ernő... Margit kisebbik fia – mutattak be neki.

– Örülök... Örülök, hogy megismerlek – kezet nyújtott, erős volt a kézszeritása.

– Én is örülök, uram.

– Szólíts engem Jani bátyádnak... Nagyszerű fiú lettél – nézett végig rajtam.

A tekintélyes ember dicsérete jól esik. Igaza volt Júlia néninek, hogy öltönyben és nyakkendőben kell lennem. Így most sokkal jobban éreztem magam. S már azon sem cso-

dálkoztam, hogy a gyógyszer ügye, és az összeg, amelyet küldtek, szóba sem került.

A nemzetiösszetartozásról ilyen módon szólni illetlenségnek számított volna.

*

Júlia néni otthon tágra nyitotta az ablakot, mely a fénynek, a világosságnak, a nagyfokú látás képességének jelképéül is szolgált. Mert ennek révén tud kapcsolatot teremteni az ember, az emberi lélek a Nappal, az égitestekkel, az Istennel, aki ennyi év után is alkalmat tud teremteni arra, hogy a testvérek találkozzanak. Az ablak a ház szeme, örökké éber tekintete, mivel az ablakon át belátható a környező terület, s kellő időben tudomást szerezhethetünk a közelgő veszélyről. Ha mese hőse nyitja ki az ablakot, lát mindent, egészen a Napig, s miképp a Teremtés könyvében olvasható, ha az Isten nyitja ki az ablakot a Nap és az eső előtt, „felfakadnának ezen a napon a nagy mélység minden forrásai és az égi ablakok kitarulnának.”

Forró János állt az ablaknál. Mély lélegzetet vett, az ablak alatt nyíló liliom illata betöltötte a szobát.

– Liliom! Fehér liliom! A tisztaság, ártatlanság jelképe! Mennyi volt belőle Vágán!

– Vágáról kaptam a hagymákat. Emlékszel a lőcsei szerelmesekre? Boldog halálnál semmi sem boldogabb. Anya mesélte, hogy a szülők ellenezték a házasságukat, a szerelmesek sok liliomot hordtak az ágyuk köré, s a zárt szobában reggelre egymás karjai között meghaltak.

– Ó, igen – sóhajtott Forró János. A felnőttek leginkább a gyermekkorukra emlékeznek a legszívesebben. – Az emlékezőtehetségben, Júlia, két erény rejlik: a gyors felfogó készség és hűséges megőrzése az ismereteknek.

– Olvastuk hittanórán, hogy a lilium – mondtam – összefüggésben van Szűz Mária szeplőtelenységével. A sémi népek úgy is vélték, hogy a lilium Éva könnyéből ered, amelyet akkor hullajtott, amikor kiűzetett a paradicsomból. A liliumot a halállal és a túlvilággal is kapcsolatba hozzák.

– Szépen forogtad a szót, Ernő, mint a vágai kántortanítók, akik a te felvidéki felmenőid is voltak...

A konyhában már lobogott a tűz. Nagymama irányításával folyt a munka. Olyan konyhát vinni, mint ő, rajta kívül a családban nem tudott senki. Bizonyos, hogy a tűz csiholása és felhasználása a legszembeötlőbb és legegységesebb jele annak, hogy az ember kivált az állatok közül. Eredete mesék témája is. Gyakori a tűz elrablásának motívuma, amikor valamilyen lény elrabolja a tüzet egy másik lénytől, és átadja az embereknek.

Tölgyfa állt az udvarban, hatalmas, mint egy életfa, olyan, amelynek tetejéről a bácsalmási természetvédelmi parkban az eget kémleltük. Az életfa, mint a világfa képzetének egyik változata számos mesében előfordult. Az élet hordozóinak: növények, állatok, emberek egymást követő megjelenését ábrázolják az életfa szimbólumával. Az élet alapvető sajátossága, hogy képes újratermelni magát, s minden vallásban hangsúlyt kapott az élet felfelé tartó vonala a születéstől a növekedés maximális stádiumáig: a virágzásig és a termés beéréséig. A legszemléletesebb képet erre a növényvilágban találták meg, az olyan fák között, amelyek élettartama felülmúlta az emberi élet tartalmát. Medgyessy tisztelendő úr ismertette is, hogy az életfa legismertebb képe a bibliai Teremtés könyvében található: „És az úristen – mondta – a földből mindenféle fát sarjasztott, ami tekintetre szép és táplálkozásra alkalmas; azután kisarjasztotta az élet fáját a kert közepén, meg a jó és rossz tudásának a fáját.”

Ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy a fára felmásszak, de ezt öltönyben nem lehetett.

Teríteni ezüst nélkül, és húsételt elkészíteni szarvasgomba nélkül – lehet, de nem érdemes. A végeredmény koronázza meg a művet. A látvány és az illatok hatalmába kerítik az embert. A gomba már a görögök szerint az istenek eledele volt, az aztékok pedig az istenek húsának vélték. Ahogy az arany a fénynek, a hajnalnak, a Napnak a jelképe, a dicsőségé, és a szerelemé, az ezüst a tehetséget, bölcs belátást, ékesszólást, emberi lelket, örömet, tudást, öregséget, kereskedelmet, pénzt szimbolizálja.

Júlia néni férje tokaji aszút töltött a poharakba. Ő is a Forró nevet viselte, rokonságban állt feleségével, de mégis elvette. Hasonló hasonlót szeret – mondták róluk. És jobb megházasodni, mint vágytól égni. Házasság vagy nemi viszony közeli vérrokonok között incestusnak, vérfertőzésnek számított. Másodfokú unokatestvérek között, mint köztük, már nem, ők mégis inkább Vácra költöztek. „Ha jó az asszony, boldog ember a férj, s kétszer annyi lesz napjainak száma” – mondták Aladárnak.

A Bibliából is említhető példa, a világon egyetlen emberpárként élő ősszülők házassága. Az ilyen „fajtalankodásnak” nem minősített vérfertőzés összhangban van azzal, hogy a legfontosabb rítusokban feloldják a házassági és egyéb tilalmakat, s ez a gyakorlat precedensül szolgál a vérfertőzős házasságokra egyes királyi hagyományokban: fáraóknál, inkáknál.

Eljött az asztali ima ideje. Ahogy évszázadokon át szokás volt, mindenki csendben mondta.

– Isten vezetett haza téged, Testvér! – mondta nagymama. S emelte poharát. A tokaji aszú olyan ősi itala a magyarnak, mint amilyen ősi a bor termékenységi szimbóluma az embernek. A bor vérrel való azonosságának korai

tanúbizonysága az a hettita eskü, ahol a szertartást végző így kiált fel, miközben bort önt: – Ez nem bor, ez a ti véretek!

Máté evangéliumában írja, jutott eszembe, hogy a borral töltött serleget felemelő Jézus így szólt: Ez az én vérem.

– Adjon az Isten az óhazának békességet! – mondta Forró János, s az emelkedettség perceit nagymama ízei pillanatok alatt elűzték.

A konyha művészete, akár az írásé, istentől érkezett.

17.

Dies Irae. A harag napja. Az a bizonyos nap, mely a világot hamuvá teszi; az utolsó ítéletről szóló középkori szekvencia kezdő sorai.

A szálloda kertjében a Requiem második tétele szól. A Requiem zenei központja ez a kilencrészes, lélegzetelállító feszültségű tétel, amely mint egy hatalmas zenei freskó lenyűgöző realizmussal és drámai hevülettel ábrázolja a végítélet napját. A dramatikus Verdi szólal meg ebben a csodálatos tételben, az „együttesek mestere” lángoló fantáziával veti ki az indulatok sistergő lágóját. A teljes zenekaron felcsattanó erejű G-moll hármashangzat után a zenekar viharosan száguldó futamai kíséretében szólal meg a kóruson félelmetes erejű téma, meghirdetve az ítélet napját, amely elhamvasztja a világot: Dies irae.

A magas fafúvók sivító futamaival, a vonósok lázas száguldásával aláfestett, látomásos erejű kórustétel hirtelen összeroppan, amikor a félelem szaggatott ritmusaival a Bíró eljövételét jeleníti meg „ama végső harag napján”.

Közelből, távolból trombiták szólalnak meg fokozódó erővel. Verdi nyolc trombitájának erejük teljéig felfokozódó hármashangzataival, amibe bekapcsolódnak a kürtök és a puzónok is, ábrázolja a végítéletkor a világ minden tájáról felhangzó harsonákat, amiknek hangjaira felkelnek sírjaikból a holtak. Megszólal a monotonosságban félelmetes erejű téma a kar basszusán, a fagottok és a mélyvonósok lefelé rohanó kromatikus futamai felett. Csodálatos az az egyszerűség, ahogyan Verdi a rézfúvók lapidárisan tömött zengésével ezt a megrendítő élményt meg tudja teremteni. Basszus-szóló mondja el (Mors stupebit) a vonósok karakterisztikus aláfestésével a megszemélyesített Halál megrendülését az egész teremtett világ életrekeltén. Szélesen ívelő altáriára bizza a költő a Liber scricus szövegét, de a melegen szárnyaló dallamot ismételtén félbeszakítja a kar visszafojtott dinamikájú „Dies irae”-idézet, amely mindjobban előtérbe tolul, majd hatalmas felfokozás után (Quid sum miser) ismét zenei csúcspont a Rex tremendae a szólók és a kar együttesében. A magasból elinduló dallam fenyegetően, félelmet keltően hull alá a mélységbe.

Hatalmasan felépített könyörgés a Salva me-rész. Meleg líraiság ömlik el a Recordare szoprán-alt kettősén, amelynek behízelgő dallama elárulja a nagy operaszerzőt. Ugyanez az operaszerű hangvétel jellemzi az Ingemisco tenor- és a Confutatis basszusáriát. Utána ismét a Dies irae félelmetes hangzatai harsannak fel, hogy lehalkulva átadják a helyet a Lacrymosa fájdalmas hangjainak. A könnyes dallam az altszólóban bontakozik ki, majd mesteri fokozással szólal meg a teljes együttesen. A tétel a Dona eis requiem sejtelmesen elhaló harmóniával fejeződik be.

Csak a madarak dalolnak a fákon. Harsogják talán, hogy itt Óceániában az emberek öröktől fogva halhatatlannak, mint a fák, amelyek erdővágás után ismét kihajtanak.

Verdi Requiemje a születése óta eltelt közel száz év óta a legismertebb és legnépszerűbb alkotások egyike. Népszerűségének okait vizsgálva, mindenekelőtt Verdi drámai erejére kell utalnunk. A gyászmise liturgikus szövegét, s ezen belül főleg a Dies irae pátoszáát vizionárius erővel öntötte zenébe. A monumentális mű nem felel meg a liturgikus követelményeknek; szétrobbantaná a szertartás kerekeit, s ezért szinte kezdettől fogva a koncertpódiumon ott-honos. Ezzel kapcsolatos a valamikor gyakran hangoztatott vélemény, miszerint Verdi Requiemje tulajdonképpen liturgikus szövegre írt opera, s ez a muzsika nem egyházi zene. Mindenekelőtt: a zene szempontjából alig van különbség a két műfaj, az opera és az oratórium között. Mindkét műfajban arra törekszik a zeneszerző, hogy a szöveg gondolati tartalmát, mondanivalóját, sőt: egyes mondatait vagy szavait a zenei eszközök segítségével kifejezze, ábrázolja. A műfaji különbségek inkább csak külsőségekben nyilvánulnak meg, például az operakomponistának – az adott stílárius határokon belül – módot kell adnia az énekes virtuozításra, hangi bravúrra, ez a stílus azonban teljesen idegen az oratóriumtól és főleg a templomi zenétől (bár számos példa akad erre is) vagy abban, hogy az oratorikus kartételek nagy része ellenpontos szerkesztésű vagy legalábbis szigorúan formált, ami viszont az operában, ha nem is elképzelhetetlen, ritkaságszámba megy.

Mintha Bali összes madara itt a kertben adott volna randevút egymásnak!

Annyian vannak, és olyan vidámak! A madarak a vallási rendszerekben lehetnek istenek, kultúrhősök, átváltozott emberek, istenek, sámánok, hősök hátasállatai.

De jelképei lehetnek az isten istenség voltának, a szabadságnak, a költői ihletnek, a látnoki tudásnak, a léleknek,

az élet szellemének... melyeket itt most vendégül is látjuk Bali szigetén, a Ganungan napján.

Eszembe jut Baáhl Ferenc, Tili néni, a zongoraórák helyszíne, és a sok-sok tengelice.

Tiszavirág életű gyermekkorunk felnőttei, mint a mitológiai aranykor szereplői, újra és újra életre kelnek bennünk?

18.

1966-ban világsikert aratott Jancsó Miklós filmje, a Szegénylegények.

Még az iskolában is hangsúlyozták, hogy a jó hírnév második örökségnek számít.

A biológiatanár a koponyacsontok a koponyacsontok illeszkedésének magyarázatába kezdett, amikor Ringo az ablakon kinézve csettintett a nyelvével:

– Micsoda formák, anyám! – De óvatos volt, tudta, hogy minden pillanatban leleplezhetik.

– A homlokcsontokra gondolsz? – kérdezte Caruso, aki otthon, a fürdőszobában operaáriákat énekelt, a bulikon pedig Beatles-t, Animals-t, Bee Gees-t. Életének csillapíthatatlan vágya volt, hogy Demis Roussos legalább egyik dalát elő tudja adni.

– Persze – vigyorgott Ringo, valamennyiünk keresztapja. A suliban ő találta ki a legjobb beceneveket. Nekünk és a tanároknak. Az orosz nyelv tanárát Ringo Bunkónak anyakönyvezte, s mint mindegyik névadás esetében: ennek is megvolt a magyarázata. Bunkó tanár úr kántortanító – kántorként is működő egyházi iskolai tanár – volt, amikor

még nem Lenin és Marx képei dekorálták a tantermeket. Iskolánk zárda volt, a rend és a fegyelem fellegvára. Ebből nekünk a gyönyörű színházterem maradt, a színpad, ahol reflektorfényben fürdeni zenélés közben volt a legélvezetesebb. És még Bunkó tanár úr is maradt, a bunyevác származású kántor, aki délszláv nyelvismeretével képes volt arra is, hogy oroszul megtanuljon, a cirillbetűs hieroglifákat hibátlanul írja és Tolsztoj, Csehov világnyelvét folyékonyan beszélje. Kezeit, ujjait pedig oly keményre edzeni, hogy aki tőle a fejére híres bunkójából egyet is kapott: az orosz nyelvtől elment a kedve. Óra előtt sokunkat felsorakoztatott a katedra előtt, és azt mondta:

– A nagy vacsorát a gyomor sínyli meg! A csínytevést pedig a fejetek!

És megkaptuk a bunkót, mindig egyet, nem túl nagyot, hogy azért ne fájjon túlságosan, s Bunkó tanár úr megjegyezte: „Az órát nem akarom ezzel félbeszakítani. Kiadom előre a jussotokat!”

Németek, magyarok, délszlávok jártak az iskolába, a vasárnapi nagymiséken magyar, német és bunyevác nyelven imádkoztunk, hallgattuk a prédikációkat: ministrálni viszont latin nyelven kellett. Szüleink, nagyszüleink otthon is használták anyanyelveiket: még a gyengébb nyelvérzékűek is magukba szívták az idegen szavakat, a német és bunyevác identitást, s az oroszal azért csak megbirkóztunk Bunkó tanár úr öröme.

Osztályfőnökünket Ringo Embernek nevezte el. Ember tanár úr Dávodon született, családjának mozgófilmszínháza volt. A némafilmek vetítésekor zongoristát alkalmaztak. Ember tanár úr is megtanult zongorázni, s amikor a színpadon leült a zongora mellé és játszani kezdett: mi mindent abbahagytunk és száj tátva hallgattuk.

Később gondoltam arra, hogy Ringo csak azért nem hívta őt Claydermannak, mert Claydermann akkor még az iskolapadokat koptatta, mint mi.

Ember tanár úr pedig csak játszott, virtuóz improvizálásai közben peregtek előtte gyermekkorának némafilmjei: szerelmes jelenetek, majd drámai fordulatok, és felzaklató háborús képek.

A mozikat, és mindent, ami magántulajdon volt: államosítottak. Ember tanár úr nem lett zongorista, de tanár sem. Érte meghaltunk volna.

Pengető tanár úr fizikát tanított, édesapja Baján volt főorvos, jól kereshetett, mert fiának a legdrágább gitárt, erősítőket és hangfalakat vette meg. Amiket nekünk aztán mindig kölcsön is adott. Ember tanár úrral zenéltek együtt azon alkalmakkor, amikor a tanárok tánc közben egymáshoz simulhattak, felfedezhették egymás rejtett testrészeit, s feledhették foglalkozásuk miatt kialakuló vagy eredendően létező idegbajukat. Ringonak vagy nekem szóltak e jeles összejövetelek előtt, hogy ülünk már a dobhoz: úgyis állandóan a színpadon szédelgünk.

Találkozóik számunkra erotikaórák voltak, melyeken mindig figyeltünk. Naplófőkönyv tanár úr, ki nézte volna ki belőle, volt a legjobb táncos. Pörgette úgy a tanárnőket, ahogy a naplót, szokása szerint, s névsorolvasást tartott.

– Akit az istenek meggyűlöltek, azt pedagógussá tették – súgta Ringo.

Csak nekünk, bácskai születésűeknek volt természetes a nevek változatossága. Aradi, Letenovich, Jellasich, Marx – szódát árultak s nem olvasták a Kommunista Kiáltványt –, Oswald nem álltak rokonságban Kennedy elnök későbbi gyilkosával –, Prikidanovich, Schweibert – vitézi rangjukat Horthytól kapták – ... s a névsorból most csak szemelgettem. Naplófőkönyv tanár úr nem. Ő mindig kedvét lelte a

teljességben. A kitelepítettek, kutyabőrösök pontos előneveit is tudta, Czuczor Gergely egyenesági leszármazottainak, akik kertészkedéssel foglalkoztak, anyámnak is csak tőlük lehetett kitavaszkodás táján palántát hozatni, a tudós Czuczor megszólítás dukált Naplófőkönyv tanár úr névsorolvasásain. Jellasich: áruló volt. Egyszer hozzám fordult és szomorúan kérdezte: „Ugye te nem tartasz engem árulónak?” Naplófőkönyv tanár úr velem kapcsolatban azt a megoldást alkalmazta, hogy egyszer anyai, máskor apai ágon adta közre családfakutatási ismereteit.

Bárót, grótot, vagyontalant számon tartott. Herceg nem volt.

Elment a plébánia irattárába, s képes volt utánanézni, hogy a Czeglédi csak Cegléd.

A fiút pedig minden matematikaóra előtt lefokozta. Aztán Naplófőkönyv tanár úr ott ütötte fel a naplót, ahol kinyílt, s a táblához hívta áldozatát, aki akkor úgy vergődött a feladat megoldása közepette, mint a szabad szárnyaláshoz szokott rovar a pók hálójában. Karinthy ismerte ezt az érzést.

Lélek tanár úr irodalomóráján kérdezte Ringótól: „Olvastad-e édes fiam a *Tanár úr, kéretem?*” „Nem, tanár úr! Én matematikaórákra járok.” Boncmester tanár úr, aki az emberi test apollói tökéletességét másodpercek alatt szedte darabokra, s azt várta tőlünk, hogy megnevezve, részenként össze is rakjuk. Most is állt Miska mellett, s a csontváz koponyacsontjait sorolta. Legutóbb is úgy átélte mindezt, hogy Miska recsegve rádólt. Ringo ébredt fel az első sorból a zajokra, leemelte Miskát Boncmester tanár úrról és megszólalt: „Csak óvatosan a Miskával, tanár úr!”

Ringo ezek után a kivételezettek közé tartozott, hozhatta, vihette Miskát. A szertár felelőse lett. Biológiából más

teendője már nem volt. Miskára vigyázott, Boncmester tanár úr fel sem szólította.

– Nézd, Lennon! – fordult felém Ringo.

– Aha – makogtam –, csakis őt nézem.

Zsuzsi éppen bemelegített az ablak előtt, s mi szájátva néztük alma keménységű, vénuszi melleit.

– A bimbócskái úgy dagadnak a tornadressz alatt, mint a keltbukta – mondta Ringo nagyokat sóhajtva.

Zsuzsi mindkettőnket megbabonázott. Tündöklő szépségű Psyché volt számunkra, s a szerelembeesés gyötrelmei, mint Cupidót kínozták, sebeztek bennünket is a nap minden lassan mozduló percében. Bármire képesek lettünk volna érte. Ötletemre, hogy a lányok tornaóráján szabadon kukkolhassunk, Ringo az ablak melletti padba kérte átültetésünket azzal az indoklással, hogy Miskát jobban szemmel tarthassa. Boncmester tanár úr a megindokolt kérelmet azonnal támogatta.

A határszéli kisvárosban akkoriban a koedukált nevelés még korszerűtlennek bizonyult: így fordulhatott elő az a sajnálatos helyzet, hogy amíg a lányok tornaórán viháncoltak, gyönyörű testcskéikkel tündököltek, nekünk biológiát kellett tanulni. Ringo beadványban tiltakozott érdekképviseleti szervüknél, az úttörőszövetségnél, ahonnan postafordultával érkezett a válasz: „Pajtás, neked most az a feladatod, hogy tanulj!”

Így csak bámulhattuk a lányokat, a legutóbbi időben csakis Zsuzsit.

Szerencsések voltunk, mert Zsuzsi gimnazista bátyám iskolatársának húga volt, így a gimnazista úrfik társaságához csapódva néha együtt lehettünk imádott istennőnkkel.

Tanultuk is, hogy Zeusz igyekezett békességet teremteni a titánok között.

Este éppen moziban voltunk, Ringo szorongatta Zsuzsi bal kezét, én a jobbot.

– Lehetetlen... – fortyant fel Ringo –, ...hogy ne tudjon dönteni!

– Képzeld, ha mellettem döntene!

– Akkor inkább ne döntsön! – válaszolta salamoni bölcsességgel, és ebben maradtunk. Ebéd után, szokásunk szerint, felmentünk a színpadra. Ringo fergeteges dobszó-lóval indított. Caruso torkát köszörülte, én bekapcsoltam az erősítőket és az orgonához ültem. Lassú számot kezdtünk játszani, úgy emlékszem Bee Gees lehetett. Észre se vettük, hogy összegyűltek a tinik. Zsuzsi feljött a színpadra, állt ott egy ideig, aztán homlokon csókolta Ringót, majd engem, és szó nélkül elment. Ringo olyan izgalomba jött, hogy szakadni kezdett róla veríték. Még az is megfordult a fejemben, hogy lemondok Zsuzsiról a javára, de rögtön el is vettem az ötletet, mert megvilágosodott bennem, hogy itt csakis Zsuzsi dönthet.

Nem játszottunk sokáig, mert kiégett az egyik biztosíték. Elindultunk a boltba. Ringo végig csendben volt, egy szót sem lehetett kihúzni belőle. Caruso sokáig válogatott az üzletben, Ringo meg csak állt bambán a pult előtt, mint a hóember az iskolaudvaron. Kint az utcán végre megszólalt:

– Elloptam egy trafót – vette elő a transzformátort a zsebéből. – Jó lesz az erősítőhöz.

Caruso elsápadt, majdnem összeesett. Rémülete nem is volt megalapozatlan: a kisvárosban ugyanis mindenkit ismertek. Ha kitudódik ez az egész, nekünk befellegzett. Egy kisvárosban ha valami történik, már nem titok. Mindenki szemében és szájában van már.

A Vízözön iszonyata következhet. Caruso már látta maga előtt a menekülő Noét akinek bárkájára felkapaszko-
dunk.

– Miért csináltad?! – kérdeztem.

– Nem tudom. Elkapott a vágy, hogy megtegyem.

Caruso addig hisztizett, amíg vissza nem mentünk a boltba. Alibiként vettünk még egy biztosítékot. Caruso me-
gint sokáig válogatott, világéletében ilyen pepecselő volt.
Ringo közben mint egy profi, kinyitotta még egyszer a
vitrint, és visszalopta helyére a drága transzformátort.
Caruso a megrázkódtatások után berekedt, napokig nem is
énekel. Ringot aztán egyre gyakrabban kapta el a vágy és
lopnia kellett valamit.

Zsuzsi sokáig vívódott. Végül egy harmadik megoldást
választott: Döngető mellett kötött ki. Döngető tíz méterről,
nekifutásból, teljes erővel volt képes fejjel a táblának rohan-
ni. Remegtek a falak. Nem akartunk hinni a szemünknek.

Nagypapa istencsapásnak érezte a közösen gazdálko-
dást. A megszokást, hogy a maga ura, komoly erőfeszítés-
sel sem tudta legyőzni. Munka közben is ösztönözték, hogy
mértéken felül teljesítsen. „A futó lovat sarkantyúzzák!” –
mondta. Fáradságos, alig győzhető munkát végzett, úgy é-
rezte: Augiász istállóját takarítja. Nehéz volt megtagadni,
amit a felettesei kértek tőle. „Mások szokása, intése, vagy
kívánsága szerint élni – semmi függetlenséggel sem bírní!
Ez az én életem a termelészövetkezetben” – mondogatta.
És a baj nem járt egyedül. Beteg lett, és infarktusban meg-
halt.

Temetése után úgy éreztem, hogy eltávozott, de nem
halt meg. De az ember annyiszor hal meg, ahányszor elve-
szít valakit.

A síron túli világ a holtak vagy a lelkek tartózkodási
helye? A túlvilághoz vezető út a felfogások szerint nehéz és

veszélyekkel teljes: a messzi túlvilágit az élők világától folyók, hegyek választják el: szigeten, a föld mélyében vagy az egekben kerül el. Az út megtételéhez a halottnak csónakra, lóra, kutyaszánra, kocsira, elnyúlhatetlen lábbelire, útravalóra van szüksége, s ezt általában betették mellé a sírba. Vágárol, a történelmi Felvidékről rokonaink egy marék földet hoztak az ősi birtokról, és azt szórták szét a szoba nagyságú kriptában.

Bátyámmal álltunk a kibontott kriptá ajtajánál, és őriztük a túlvilág bejáratát. Gilgames, Odüsszeusz és Ráma is eljutottak az alvilágba, majd hogyan odavesztek, de végül is ők győztek. Nekünk is sikerülne?

Vácott a vakáció alatt megpróbáltam mindent elfelejteni. Ültünk a csónakban, hogy áttevesszünk a Dunán. De a csónak is olyan volt, amelyben a halott lelkének át kell kelnie a halál vizén, s vissza kell térnie a valóságos életbe, vagy amelyben a lenyugvó Nap távozik az alsó világba, visszatér onnan: útját a halál csónakján, visszaútját a feltámadás csónakján teszi meg. A Nap: Hélios, Ré maga kel át a csónakon a halál vizén, a halott lelkét pedig kísérő, a görög Kharon, vagy az indiai Szatjavati viszi át. Mi nagy-papa lelkét kísértük.

A Pokol szigeten kétnemű lényt láttunk. Olyan volt, mint egy mitikus ós. Hermafrodita vagy androgin. A görög mitológiában Hermaphroditosz, Hermész és Aphrodité fia, személyében férfi és női vonások egyesültek. A rendkívüli szépségű ifjú egy forrásban fürdőzött, a forrás nimfája, Szalmakisz beleszeretett, de hiába könyörgött, szerelme Hermaphroditosznál nem talált viszonzásra. Szalmakisz kérésére az istenek egyesítették őket. Platón *Lakomájában* olvasható, hogy az emberek őseinek két arca, négy karja és négy lába volt, s három neme: férfi, nő és androgin, amely mindkét nem ismertetőjegyeivel rendelkezett. Zeus ketté-

vágta arcukat, s nemi szerveiket a vágás felé fordította. S az emberek azóta keresik elveszett felüket, s ha megtalálják, létrejön az erősz, a szerelem. Utódok azonban a különmemű felektől születnek.

Néztem a kétnemű lényt. Lehet ok szomorúságra más?

Naplómba feljegyezni napokig nem is tudtam semmit.

19.

Mindenkinek meg kell adni a magáét. A falusiaknak legalább a cirkuszt. Hatalmas sátort építettek, s már ehhez foghatót sem lehetett korábban Bácsalmáson látni. A ketrecekben fogva tartott medvék, leopárdok, oroszlánok és tigrisek csodának számítottak!

Este a porondon a medvék táncoltak. Egyikük pörgött is, forgott is a nézők előtt, mint az állateposzok, mesék, történetek, dalok, hiedelmek és ráolvasások egyik fő szereplője. Megelevenedtek képzeletemben az ókori kelet ünnepi menetei, amelyek „állatkíséretében” a leírások szerint a medvének az „állatok királyával” együtt kitüntetett szerep jutott. Számos hagyományban a medve meghaló és feltámadó istenként, nemzetségi ősként, kultúrhősként, gyógyító szellemként, az alsó világ uraként, sámán segítőtársaként: állatemberként. „A görög mitológiában egy nimfa változott nőstény medvévé, később Zeusz fölvitte magához az égbe, s belőle lett a Nagy Medve csillagkép” – súgta fülembé Dr. Hrubaiány Endre káplán, aki afféle házitanítóm lett.

Kiemelkedett az állatok között a leopárd. Megtudtam, hogy mitológiai alakja a Földközi-tenger keleti partvidékének széleskörűen ismert volt. Az ókori hettiták szerint az istenek állata, a szent királyi állatkertben élt, a termékenység női szimbóluma volt. Homérosz is beszámolt leopárd- vagy párducbőrös hősökről.

Az állatok királya tűzkarikákon ugrált keresztül. Vagy ült a helyén méltóságteljesen. Érthetővé vált, hogy számos afrikai, nyugat-, dél- és kelet-ázsiai nép mitológiájában és folklórájában az oroszlán a legfelsőbb isteni: képesség, hatalom és nagyság, s egyben a Nap és a tűz szimbóluma. Megértettem, hogy az antik kulturális hagyományokra miért jellemző, hogy az oroszlán alakja az egyik legfőbb jelkép. Az oroszlán őrizőként is szerepel az ókori egyiptomi királysírokban és palotákban. A cirkusz sátra asszír és babiloni templommá, indiai és kínai pagodává, buddhista szentéllé változott, amelynek bejáratát oroszlánszobrok őrzik.

– Küldesz tudósítást erről is? – kérdezte Hrubíány. A tisztelendő úr a Petőfi Népe-re gondolt. A kecskeméti napilap egyik újságírója iskolánkban néhány jobban fogalmazó gyereket ültetett le az igazgató szobájába, és egy elénk tett vázáról íratott velünk dolgozatot. Tudósítónak aztán engem választott.

– Még nem tudom, hogy írok-e – feleltem a tisztelendő úrnak.

– A tollforgatók vagy tanítanak, vagy gyönyörködtenek, vagy az élet élvezetes és komor oldalát festik le. Bármit is mondasz: légy rövid, hogy az érdeklődők megértsék, a kitartók pedig megtartsák.

– Értem – de inkább a tigrist figyeltem, mely inkább az állatok királya, az erdő ura számos felfogásban. Dél-Kelet-Ázsiában a hegyek és barlangok szellemeként is ismerik. Kínában nemcsak az állatok királyát tisztelték benne, ha-

nem a démonok, közelebből a betegségdémonok rettegett ellenségét is.

Szerettem az iparosok műhelyeit is, mert éreztem, hogy a tisztességes munka nyugalmat ad. És mindenki a maga mesterségéről szeretett beszélni! Tűzből fakadt a fény Papp Ernő műhelyében. A kovács olyan ember volt, akinek a szeme elárulta a jó és a rossz gondolatokat.

Patkót formált kalapácsával az üllőn. Az a mese jutott az eszembe, amelyik a Nap és más égitestek keletkezését úgy írta le, hogy egy híres kovácsmester szerelmével üldözött egy szép lányt, akiről nem tudta, hogy a nővére: tüzes aranybuzogánnyal addig üldözte, míg mind a ketten meg nem haltak. A buzogányból kipattanó szikrák csillaggá lettek, a kovácslegény pedig Nappá, és a leány Holddá változott. A legény (a Nap) még most is üldözi az égen szerelmét (a Holdat).

A patkóról lepattanó vörös szikrák elolvadtak a sötétben.

– Most lehűtöm, újra hevítem, és kalapálom – mondta a kovács. A felnőtt bármit is tud, meg akarja osztani a gyermekkel. Így jelöli ki helyét a felnőttek között, még ha maga is gyermek. A műhely olyan volt, mint a Velázquez elképzelte és megfestette Vulcanus kovácsműhelye. Vulcanus a római mitológiában a pusztító és tisztító tűz istene volt, megfelel a görög Héphaisztosznak, noha Rómában nem mutatható ki kapcsolata a kovácsmesterséggel.

Nyilvánvaló, hogy a kovács természetfeletti alkotóerővel megáldott lélek, aki isteneknek fémekből nemcsak akármilyen szerszámot tud készíteni, hanem varázserejű fegyvereket is. Akhilleusz pajzsát Héphaisztosz készíti, ő a tűz őrzője is: Prométheusz tőle lopja el, hogy átadja az embereknek.

– A kovácsot patkójáról, a fát gyümölcséről ismerjük meg – mondta Leszek úr, amikor Papp Ernő patkója pontosan illeszkedett a ló lábára.

Stábl János kárpitós műhelyében nagy türelemmel dolgozott mindig. Mintha a ló farkából a szálakat egyenként húzta volna ki. Kedvemre való volt segíteni neki. Egyszer rosszul feszítettem az anyagot:

– Farkánál tartod az anyagot? – nézett rám.

Műhelyében légyfogók lógtak, s azokra ragadva vergődtek a szemtelen és piszkos rovarok, melyeket már az ókori zsidók tisztátalannak tartottak, Salamon templomában sem tűrték. A legyek terjesztette járvány tette néptelenné Levantét s tömeges előfordulása alapján a bibliai hagyomány a legyekhez hasonlítja az asszír vagy egyiptomi hadakat. Az iráni népek a haláldémont undorító döglégynek képzeltek, amely az emberhez halála után jön el lelkéért, s testének bemocskolása végett. Rómában, Hercules templomában légyűző áldozatokat végeztek.

1967-ben meghalt Kodály Zoltán, a század nagy magyar zeneszerzője, akinek galántai kórusában anyám is énekelt. Ebben az évben látogattunk el először Edit kíséretében anyám szülőföldjére, Vágára, melyet a történelmi Felvidékkel együtt Csehszlovákiához csatoltak.

Ez hát a Vág! Mely anyám álmait köti össze gyermekkorával? Szent folyó, mint a Mekong, a Gangesz, a Tigris, az Eufrátesz, a Volga, a Zambezi, a Mississippi, az Amazonas és sok más folyó? Mint a görög mitológiában Ókeánosz, a világ legnagyobb folyója, mely körülöleli a földet és a tengereket, otthont ad az isteneknek, és belőle erednek minden vizek, közöttük a folyók is? Anyám álmaiban ez a Vág bizonyosan. Ahol hattyú úszik. Léda szépségétől elbűvölt Zeusz villámisten hattyúvá változott. Gyakori a hattyú átváltozása leánnyá és a leányé hattyúvá.

Aiszkhülösz és Cicero is formába öntötte az antik legendát a haldokló hattyúról, amely halála pillanatában szárnyra kel az ég, a Nap felé, s dalban adja ki a lelkét. A hattyú alakja a költőnek, dalnoknak, s a költészet magasztosságának is jelképe – mondta már otthon Hrubaiány tisztelendő úr. Igazat kellett adnom Leszek úrnak, aki a plébániára jövet kérdezte tőlem:

– Hová mész, fiam?

– Latin órára.

– Tiszta forrásból tiszta víz folyik – felelte. „Jótól jót tanulni” – vélekedett anyám. Hrubaiány tisztelendő, aki a párizsi Sorbonne teológia hallgatója volt, a latin szavakat úgy próbálta belém sulykolni, hogy mindig elmondta a megtanulandó szó latin, francia, angol és német megfelelőjét is. Nemegyszer volt vacsoravendégünk, s engem egészen elbűvölt ott, abban a kisvárosban senkiéhez sem mérhető műveltségével.

Lehetetlenre senki sem kötelezhető, de ahány nyelvet megtanulsz, annyi ember leszel – mondta Hrubaiány. Nem szerette a túlságosan törtetőket, azokat, akik elhamarkodott ítéletet mondanak, melyeket hamar megbánnak. Egyről ismerni meg valamennyit, tartotta a békepapokról, akik közé nem tartozott. „Inkább viseljük el a jogtalanságot, semhogy másnak hasonlót tegyünk” – vélekedett Cicero nyomán. Szívesen foglalkozott velem: „Tanítva tanulunk” – idézte Senecát. Világosan tudta, hogy mit akar mondani, és ahhoz a szavakat is mindig megtalálta. Nem újat, de újszerűen adott elő mindent. Könyvtárszobájában mintha a halottak halhatatlan lelke szólalt volna meg. Kis tábla lógott a polcon, felirat volt rajta: „Úgy tanulj, mintha sohasem halnál meg és úgy élj, hogy mindig gondolj a halálra”.

Az atya valami nagyobbra született!

Az ember szolgál ahol kell – válaszolta. Óra előtt megivott egy pohár bort.

Meggyőződése volt, hogy a mértékkel fogyasztott bor élesíti az elmét, a mértéktelenül fogyasztott pedig elveszi az ember esztét.

Lelkem mélyébe rejtettem minden szavát. Két kézzel kell megragadnom az alkalmat, hogy gyermekként tudósítója lehetek a Petőfi Népének.

– Mosd le a bűneidet, ne csak az arcodat! – szolt hozzám. – A jó író elítéli azt, ami elítélendő, de nem gyűlöli.

A latinok bölcsességéből adott át nekem valamit. Azt, hogy mielőtt belefogok valamibe, jól gondoljam át. És a Cicero megfogalmazta sarkalatos erényeket is elsorolta: okosság, igazságosság, lelki erősség, és a mértékletesség.

Ha lett volna, gyémántvésővel örökre felvéstem volna a szavait. Megértette velem, hogy minden komoly munkához szorgalmas előkészületre van szükség, s legyen az ember bármilyen nagy tudós is, a tanulással soha ne hagyjon fel.

Ő igazából művész volt, akinek a hazája a nagyvilág. A tudás, a lélek művésze. Költő, a közösség isteni rangra emelt emlékezetének és a rendkívüli látomásnak a megszemélyesítője volt a szememben. Olyan, mint a bibliai Dávid, aki lantjátékával nyugtatta meg Sault, amikor annak nem hagyott nyugtot a gonosz. Mint Orpheusz, aki elbűvölte az állatokat, fákat és sziklákat, olyan, mint Assisi Szent Ferenc, aki állatoknak és madaraknak prédikált.

20.

1968-ban a népi demokrácia hadseregei megszállták Csehszlovákiát, magyar katonák vonultak be az egykori történelmi magyar területekre.

– Rossz fa nem hozhat jó gyümölcsöt – jegyezte meg Hrubaiány tisztelendő. – A kommunisták olyan emberek, akik másképp beszélnek és másképp cselekszenek. De mi tartózkodjunk a rossztól, és viseljük a nehézségeket.

Nyolcadikos voltam, és el kellett döntenem, hogy felvételizzek-e a budapesti konzervatóriumba vagy a helybéli gimnáziumba jelentkezem.

Jól teszed, ha a tudományt többre becsüled az élvezetnél. Halaszd el a döntést, a kis halogatás nagy előnyökkel jár. Egy biztos... Ovidius igazsága... „Jól él az, aki okosan visszahúzódik”...

Hrubaiány, mivel nem volt felesége, olyan volt mint egy égi lény. Korán kelt, szerinte a hajnal volt a múzsák barát-nője. Arra tanított engem is, hogy a szívós munka minden akadályt legyőz, és a csepp majd kivájjá a sziklát. De mindig másért kell élnem, ha valóban magamnak akarok élni. És ha magasra akarok jutni, meg kell tanulnom szolgálni.

Olyan ember volt ő, aki azt vallotta, hogy ha nem gyakorolják, a kiváltság megszűnik, főleg a tudás.

Az emberek úgy élnek, hogy holnap, holnap és mindig holnap; ezzel a halogatással kicsúszik kezükből az élet! A kiváló férfit a Múza nem engedi meghalni – tanította.

Végül a gimnáziumot választottam. A szenvedő Jób szavai jutottak eszembe: „Isten adta, isten elvette”.

A gyermekkor szabadságát véglegesen.

Utószó

Apám halála után újra ellátogattam az elveszett Éden helyszínére, mert Balin a vidámság megszépít minden embert, aki természeténél fogva szereti az újdonságokat és az utazást.

Balin minden művészet a természet utánzása. És a vörös égálja másnapra mindig derűs időt ígér.

Bali szigetén a hindu szentélyek, a teraszos művelésű rizsföldek, kókusz- és banánfák, mangófák, tűzfák, színekben pompázó virágok földje: vulkanikus hegyekkel, zöldellő völgyekkel. Ulu Watu hindu templomegyüttes az Indiai-óceán partján dacol az idővel, sziklára épült főtemplomának lépcsőin kapaszkodnak fel az áldozati ételeket, virágokat fejükön cipelő hívők és a bejáratnál száriba öltöztetett turisták. A párás klímától dús trópusi erdők között emelkedő ódon hindu épületek belső udvarain a helybeliek szakrális tárgyakat készítenek, az utcákon barong táncot járnak, s elűzni vélik a rossz szellemeket, akik a tenger felől érkeznek.

A jó lelkek a hegyekben lakoznak, s zajlik a lelkek tánca.
Gyermekkorom valamennyi szereplőjével?

*

BLUE SHOP

www.blueshop.hu

Írott művek megjelentetése folytatásokban az interneten!
A könyvkiadással járó magas költségeket megtakaríthatja, ha a
Blue Shop közli műveit!
Állandó kiállítások az interneten!

*

A BLUE SHOP megjelentetésében az egész világ megismerheti irodalmi, művészeti, tudományos munkáit folytatásokban! A művek bevezető fejezetét a világháló olvasója ingyen lapozgathatja, a további folytatásokért honoráriumot fizet, melyből a szerző részesedik.

Mágneslemezen, CD-ROM-on beküldött irodalmi, művészeti és tudományos művei költségmentesen kerülhetnek az olvasóhoz. A művek illusztrációkat is tartalmazhatnak.

A **BLUE SHOP GUTENBERG GALAXIS online kiadó** a világháló szellemiségéhez hűen a kéziratokat vagy nyomtatott formában már megjelent műveket semmilyen formában nem változtatja.

A BLUE SHOP működteti a Magyar Alkotóművészek Egyesülete támogatásával az Online Galériát, amelyben kortárs képzőművészek ismertetik és árulják műalkotásaikat világszerte.

A Blue Shop Hírek oldalai az internet világába kalauzolja az olvasót.

A Blue Shop várja művészeit, szerzőit, olvasóit, látogatóit az interneten!

Réczey Zsolt, M.B.A.
Ügyvezető igazgató

Polgár Ernő író
Kulturális ágazatvezető

BLUE SHOP

1062 Budapest, Andrásy út 74.

www.blueshop.hu

e-mail: info@blueshop.hu

Telefon: 301 5075; 301 5070, Fax: 312 7687